ARH Diss. B-27157

TARTU RIIKLIK ÜLIKOOL

NSV LIIDU AJALOO KATEEDER

MERIKE RAJANGO

TALLINNA ELANIKKOND 19. SAJANDI ESIMESEL POOLEL

Diplomitöö

Töö juhendaja: ajalookandidaat

R. PULLAT

Luban kaitsmisele

R. Pullat

17. juunil 1968. a.

TRÜ NSV Liidu ajal. kat.

Inv. nr. 2124

TARTU 1968

S I S S E J U H A T U S

Kogu olemasolu vältel on Tallinn olnud Eesti ala tähtsamaks majanduslikuks, poliitiliseks ja administratiivseks keskuseks. Alates 1721.aastast kuulus Tallinn nagu kogu Eesti ala juriidiliselt tsaari-Venemaa koosseisu.[x] Kuid liitmine Venemaaga ei toonud kaasa balti-saksa aadli ja kaupmeeste eesõiguste kaotamist. Seetõttu jäid sidemed riigi üksikute osade vahel suhteliselt nõrgaks. Säilus balti erikord, mis avaldas pidurdavat mõju kogu maa arengule.

Kuigi 18.-19.sajandi vahetusel jäi Venemaal endiselt valitsevaks feodaal-pärisorjuslik tootmisviis, nõudis tootlike jõudude üldine areng üha kindlamalt uute, tekkivate kapitalistlike suhete arvestamist. Esimeseks sammuks sellel alal olid 18.sajandi viimasel veerandil Katarina II poolt läbiviidud reformid, mis taotlesid ühtlasi Baltimaade tihedamat liitmist Venemaaga ning olid suunatud oma aja ära elanud balti erikorra vastu.

1782.aastal liideti Eesti- ja Liivimaa kubermang Venemaa sisekubermangudega üheks tollialaks, mis tähendas Eesti veelgi tihedamat lülitumist ülevenemaalisse turgu.

1785.aastal avaldatud "Armukiri aadlile" andis aadlikele peale täieliku omandiõiguse maale ühtlasi õiguse asu-

---

[x] Tallinna tegelik kapituleerumine leidis aset juba 29.septembril 1710.aastal Harkus sõlmitud rahu põhjal.

tada tehaseid ja vabrikuid ning ka hulgimüügi õiguse kõigele sellele, mida mõisates toodetakse.

Samasse aastasse kuuluv linnakorraldus "Kiri Vene impeeriumi linnadele nende õiguste ja kasude kohta" andis ka Eesti kapitaliomanikele õiguse asutada töötubasid, manufaktuure, vabrikuid ja tehaseid. Igal kodanikul oli õigus üles seada tööpinke. Venemaa teistes kubermangudes oli see seadus kehtestatud juba 10 aastat varem.

1785.aasta käsitöökorraldusega kaotati Eestis tsunftisundus ja koos sellega saksa tsunftimeistrite senine monopol käsitöö põhialadel. Sellega oli loodud alus tsunftialadel palgatööle ja tööjaotusele rajatud manufaktuursete ettevõtete tekkimisele.

1785.aasta omavalitsusreform tegi lõpu rae senisele võimule linnas. 31.detsembril saadeti laiali vana linnaraad, kuhu olid kuulunud vaid Suure Gildi esindajad. 1786.aastast hakkas Eestis kehtima nn. asehalduskord, mis tegi valitsemisest osavõtu võimalikuks senisest laiematele elanikkonna kihtidele.[1]

Katarina II poeg Paul I (1796-1801), olles kõige uue ja ühtlasi oma ema vihasemaks vaenlaseks ning kaitstes kõike vana, taastas Senati ukaasiga 28.septembrist 1796.a. Läänemeremaades endise korra. Asehaldus likvideeriti. Ka gildid ja tsunftid said formaalselt tagasi vanad õigused. Veel samal aastal taastati raevõim.

---

[1] E.Nottbeck,W.Neumann, Geschichte und Kunstdenkmäler der Stadt Reval, Erster Band, Reval, 1904, lk.213 ja ENSV ajalugu, I kd., Tallinn, 1955, lk.527.

Mida uut tõi 19.sajandi esimene poolsada Tallinna, eeskätt tema elanike ellu? Kuidas elati selle vana linna mornide hallide müüride vahel? Missugused muutused toimusid elanikkonna struktuuris ja arvus? Seni on need küsimused jäänud ajaloolaste vaatevinklist peaaegu kõrvale, nagu on jäänud kõrvale linnade rahvastiku ajalugu üldse. Käesoleva töö raames püütakse olemasoleva materjali põhjal leida vastused neile küsimustele.

Kogu ühiskonna areng tervikuna on lahutamatult seotud inimestega, kes elavad sellises ühiskonnas. Ei saa anda ammendavat ülevaadet linnadest, tundmata nende elanikkonda, kelle tegevuse tulemusena lõppkokkuvõttes toimus seal ka üldine areng.

Rahvastiku kui põhilise tootliku jõu uurimise tähtsust on kõrgelt hinnanud K.Marx ("Kapital")[2] ja V.I.Lenin teoses "Kapitalismi arenemine Venemaal".[3] Kuigi viimati mainitud uurimus käsitleb perioodi pärast 1861.aastat, annab V.I.Lenin just selles teoses vajalikku eeskuju tsaari-Venemaa elanikkonna uurimisel tema kutsealase ja sotsiaalse koosseisu järgi. Seetõttu on selles käsitluses avaldatud põhiseisukohad rakendatavad ka teistel ajalooetappidel ning neid on püütud silmas pidada ka käesolevas töös.

Baltimaade 12 tähtsama linna, sealhulgas ka Tallinna ajalugu kapitalismi perioodil on lähemalt vaadelnud V.K.Jat-

---

[2] K.Marx, Kapital, I kd., Tallinn, 1953.

[3] V.I.Lenin, Teosed, III kd.

sunski.[4] Oma töös on ta lähenenud neile seisukohalt, millist osa etendasid nende arengus sidemed Venemaaga. Seejuures on Jatsunski rõhutanud, et kõik Baltimaade linnad erinesid üksteisest nii elanike arvu, majanduse struktuuri kui ka arengutempo poolest. Kuna igaühel neist oli oma individuaalne nägu, on vaja igaühte neist uurida eraldi.

Balti-saksa ajaloolased 19.sajandil ei pidanud linnade ning nende elanikkonna ajaloo uurimist vajalikuks, vaid piirdusid üksnes oma genealoogiate koostamisega. Mõnevõrra on Tallinna elanikkonda vaadeldaval perioodil siiski käsitlenud A.v.Gernet.[5]

Kodanlikul perioodil on nende aastate Tallinna rahvastikul põgusalt peatunud H.Sepp[6] ja R.Kenkmaa.[7] Osaliselt on kokkuvõtted elanike üldarvu kohta toodud ära ka 1925.aastal ilmunud "Tallinna Linna Statistilises Aastaraamatus", kuid nende õigsus äratab lähemal vaatlemisel tõsiseid kahtlusi.

Eesti nõukogude ajaloolastest on Tallinna elanikkonda alates esimesest üle~~venemaalisest~~linnalisest rahvaloendusest 16.novemb-

---

4 В.К. Яцунский, Значение экономических связей с Россией для хозяйственного развития городов Прибалтики в эпоху капитализма, "Исторические записки", т. 45, 1954.г. 1к. 105 - 148.

5 E.Nottbeck, W.Neumann, tsit. teos, lk. 218.

6 Eesti majandusajalugu, Tartu, 1937; Eesti rahva ajalugu, III kd., Tartu, 1935.

7 T.Peets, R.Kenkmaa, Tallinn. Ajalooline ja kunstiajalooline juht, Tallinn, 1934.

ril 1871.aastal kuni Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsioonini käsitlenud üksikasjaliselt Raimo Pullat.[8] Huvi kasvust linnade ajaloo vastu räägib koguteose "Tallinna ajalugu" valminud II köite käsikiri (1861-1965), mis on juba kirjastuse "Eesti Raamat" poolt vastu võetud. Lähemal ajal jõutakse lõpule ka I köite käsikirja koostamisega.

Käesoleva töö puhul olid põhiallikateks elanike arvu määramisel ja selle dünaamika jälgimisel tolleaegsetes ametlikes häälekandjates "Das Inland" ja "Provinzialblatt für Kur-, Liv- und Estland" avaldatud kokkuvõtted. Kõrvuti nendega on kasutatud Eesti NSV Riikliku Ajaloo Keskarhiivi fondides "Eestimaa Revisjonilehtede Kollektsioon"[9], "Baltimaade Kindralkuberneri Kantselei"[10] ja "Eestimaa Kuberneri Kantselei"[11] leiduvaid materjale VI (1811.a.), VII (1816.a.), VIII (1834.a.), IX (1850.a.) ja X (1858.a.) hingede revisjoni kohta, kuid seal leiduvad andmed ei lange alati kokku publitseeritud kokkuvõtetega.

Mõnevõrra on Tallinna elanike arvu antud perioodil käsitlenud P.A.F.K.Possart[12] ja kaardiväe kindralstaabi polkovnik Minkvits,[13] kuid eriti viimase puhul tuleb märkida, et tegemist on olnud ilmselt asjaarmastajaga, kelle poolt

---

8 R.Pullat, Tallinnast ja tallinlastest, Tallinn, 1966.

9 ENSV RAKA, f. 1864.

10 ENSV RAKA, f. 291.

11 ENSV RAKA, f. 29.

12 P.A.F.K.Possart, Statistik und Geographie des Gouvernements Estlands, Stuttgart, 1846.

13 Военно- статистическое обозрение Российской империи, Ч.III, Санктпетербург, 1852.

toodud arvulistes materjalides esineb mitmel juhul ebatäpsusi.

Elanike arvu täpset kindlaksmääramist raskendab ka asjaolu, et kõigi revisjonide kokkuvõtteid Tallinna linna kohta eraldi antud ei ole. Selle leidmiseks oleks tulnud revisjonilehtede põhjal kõik isikud ükshaaval kokku lugeda. See eeldab aga pikaajalist tööd, milleks antud töö autoril puudus vajalik aeg. Küsimuse lahendamise muudab keerukaks ka see, et osal juhtudel on arvestatud ainult meeshingi ning seetõttu elanikkonna üldarvu leidmiseks tuleb naiste ligikaudne arv leida orienteeruvalt, eeldades, et protsentuaalne suhe meeste ja naiste vahel, võrreldes järgmiste revisjonide andmetega, oluliselt ei muutunud. Ka fikseeriti aruannetes ja kokkuvõtetes alati täpsemalt andmed maksualuste seisuste osas, kuna maksuvabade, s.o. aadli ja literaatide kohta on informatsioon ebatäpsem.

Tsiviilelanike kõrval elas Tallinnas 19.sajandi esimesel poolel suur hulk sõjaväelasi, kelle eraldamine muust elanikkonnast osutus kohati üsnagi komplitseerituks.

Teatud määral on paremini jälgitav elanikkonna loodusliku liikumise dünaamika alates 19.sajandi 20-ndaist aastaist kohaliku nädalalehe "Revalsche Wöchentliche Nachrichten"[x] teadete põhjal. Kuid mainitud ajaleht jättis sündide, surmajuhtumite ja abielude statistika puhul täiesti välja

---

[x] Ilmus aastatel 1778-1852.

vene õigeusku kuuluva elanikkonna, kes Tallinna elanikkonnas tervikuna etendas küllalt märkimisväärset osa. Selle lünga kõrvaldas küll Ernst Kluge 1867.aastal ilmunud uurimus,[14] kuid käsitledes väga põhjalikult sündivust ja abielumisi eraldi kõigis Tallinna kogudustes, läheb ta mööda surevusest, puudutades seda ainult surnult sündinud laste puhul. Väiksemaid lahkuminekuid sündide arvus ajalehe ja E.Kluge andmetes esineb, kuid need ei oma olulist tähtsust.

Rahvastiku liikumine kogu Eestimaa kubermangus 18.sajandi lõpul ja 19.sajandi esimesel poolel on leidnud kajastamist Sulev Vahtre poolt.[15]

Elanikkonna mehhaanilise liikumise analüüs kogu perioodi piires ei ole autori käsutuses olnud materjalide põhjal võimalik ning sellel on peatutud ainult üksikutel aastatel.

Selle perioodi elu-olu uurimisel olid asendamatuteks allikateks kaasaegsete mälestused ja reisikirjad.[16] Need on

[14] E.Kluge, Biostatik der Stadt Reval und ihres Landkirchsprengels für die Jahre 1834-1862, Reval, 1867.

[15] S.Vahtre, Rahvastiku liikumisest Eestimaa kubermangus XVIII sajandi lõpul ja 19.sajandi I poolel. Ajaloo järskudel radadel, Tallinn, 1966, lk.57-83; S.Vahtre, Hingede revisjonide andmete kasutamisest ajalooallikana. ENSV Teaduste Akadeemia Toimetised. Ühiskonnateaduste seeria, 1964,nr.2,lk.149-155.

[16] I.Petri, Briefe über Reval nebst Nachrichten von Ehst- und Liefland, Deutschland, 1800; S.Sprengfeld, Meine Vaterstadt Reval vor 50 Jahren, Dorpat, 1887; E.Rigby (Eastlake), Baltische Briefe, Leipzig, 1846; Die Bader am Ostseestrande, Leipzig, 1828; Поездка в Ревель. Русские повести и рассказы А.Марлинского, Ч.VI , Санктпетербург, 1837.

sageli küll tendentsliku kallakuga ja romantilist laadi, kuid kriitilise lähenemise puhul on võimalik saada küllaltki ilmekas ülevaade valitsevast olukorrast ja inimestevahelistest suhetest. Kõik autorid on lähenenud linna elanikkonna uurimisele oma klassipositsioonilt ning kuna enamus neist esindas jõukaid ühiskonnakihte, on lihtrahva elu jäänud nende käsitlustes kõrvale. Mõnevõrra rohkem on see leidnud kajastamist I.Petri loomingus, kes, töötades aastatel 1784-1796 Eestis kodukooliõpetajana, tutvus põhjalikult ka alama rahva, eriti kohalike talupoegade eluga ja suhtus nendesse suure sümpaatiaga. Ta asus kindlalt pärisorjuse vastasel positsioonil, nähes pärisorjuses Läänemeremaade kubermangude mahajäämuse peapõhjust. Selle küsimuse lahendamisel jäi ta siiski idealistiks, lootes abi valitsevate klasside, eelkõige tsaari poolt.

Tallinna asustus- ja arhitektuuriajaloo kohta on andnud väärtuslikke andmeid E.Alamaa ja A.Kivi aastatepikkuse töö tulemusena valminud seitsmeköiteline uurimus.[17] Suureks abiks Tallinna tänavanimede tõlkimisel oli A.Kivi vastvalminud käsikiri.[18] Tallinna välisilmega seotud küsimustel on lähemalt peatunud ka H.Üprus[19] ning R.Kenkmaa ja G.Vil-

[17] E.Alamaa, A.Kivi, Tallinn. Linna asustus- ja ehitusajaloolisi materjale. Tallinn, 1966.

[18] A.Kivi, Tallinna tänavad. Ajaloolis-topograafiline uurimus tänavanimedest ja nende päritolust. Käsikiri, autori valduses, Tallinn, 1967.

[19] H.Üprus, Tallinn aastal 1825, Tallinn, 1965.

baste.[20]

Kuna käsiteldav periood võtab enda alla üle poolesaja aasta, säilinud allikmaterjal osutus sageli lünklikuks ja puudulikuks, autori käsutuses olnud aeg oli aga piiratud, loodab ta, et edaspidine uurimistöö antud teemal võimaldab likvideerida tekkinud lüngad.

---

[20] R.Kenkmaa, G.Vilbaste, Tallinna bastionid ja haljasalad, Tallinn, 1965.

1. peatükk

Linna territoorium ja elanikkond

Asukoht ja territoorium

Tallinn asub Eesti põhjarannikul Soome lahe lõunakaldal. Arvukad neemed ja saared kaitsevad teda tugevate tormide eest, Tallinna lahe küllaldane sügavus (30 m) loob aga soodsad tingimused sadama rajamiseks. Ilmselt oli see peapõhjus, miks Iru linnusel elanud muistsete eestlaste valik, kui nad peaaegu 1000 aasta eest lahkusid oma esialgsest linnalisest asulast, langes Toompeale, kõrgendikule, mis asub 49,1 m üle mere pinna. See moodustab koos ida ja lõuna poole suunduva keskajal hoonestatud maa-alaga vanalinna, mille ümber on kasvanud ja arenenud linn. 14.sajandi alguseks saavutas vanalinn piirid, mida 19.sajandini tähistas linnamüür, vanalinna tänavate võrk on püsinud peaaegu muutumatuna aga tänapäevani.

Aegade vältel on mitmesugused majanduslikud ja ühiskondlikud tegurid linna territooriumi arengut mõjustanud. Oma rada kulges juriidiliste piiride kujunemine, eriseaduspärasuste järgi toimus selle territooriumi praktiline kasutusele võtmine ja hoonestamine. Linna üldpindala on ajajooksul kord kasvanud, kord kahanenud, säilitades üldiselt siiski kasvutendentsi.

Käsiteldaval perioodil ulatus Tallinna linnasaras idas Lasnamäeni (53,3 m üle mere pinna), kirdes Pirita jõeni, lõunapool ümbritsesid linna liivaluited, Nõmme mäed ja Ülemiste järv (ligi 37 m üle mere pinna), mis ühtlasi oli linna veega varustajaks. Edelas ulatus linna piir Harku järveni ning loodes Kopli neeme ja poolsaareks muutunud Paljassaareni.

Harku rahu põhjal 29.septembril 1710.aastal lubas Peeter I taastada linna õigused Rootsi võimude poolt reduktsiooni teel võõrandatud linnamaade kohta. 23.septembril 1721.aastal pärast Uusikaupunki rahu Venemaa ja Rootsi vahel esitas Tallinna raad linna ülemkomandandile kindralmajor W.v.Deldenile palve paluda tsaarilt Naissaare, Aegna ja Paljassaare tagasiandmist linnale. Restitutsiooni Komisjoni otsusel saadi tagasi küll Paljassaar, kuid Aegna ja Naissaare kohta saabus 4.aprillil 1728.aastal eitav vastus, mis, vaatamata linna protestile 15.oktoobril 1742.aastal kinnitati.[21] Sellega ei kuulu Naissaar ja Aegna - senised linna põhjapoolsemad saared - enam linnasarase piiresse.

Lisaks eelmainitule kuulusid linna territooriumi alla 5 mõisat: Rae, Kautjala, Väo, Nehatu ja Koitjärve mõisad. Alates 1810.aastast kuulus ka nn. Tallinna linna patrimoniaalmõis Habersti[x] linnasarasesse.[22]

[21] E.Alamaa, A.Kivi, tsit. teos, II kd., lk. 238 jj.

[22] Samas, lk. 244.

[x] 28.juunil 1689.a. tunnistas Kuninglik Reduktsioonikomisjon oma resolutsioonis riigile redutseerituks 1/3 linna territooriumist väljaspool kindlusemüüri, teiste hulgas ka linnamõisad ja Habersti mõisa.

Tähtsamate ühendusteedena sisemaale suundusid Tallinnast 4 maanteed: Narva, Tartu, Pärnu ja Haapsalu maantee, millest Tartu ja Pärnu teid tuleb lugeda vanimaiks. Linna elustamise seisukohalt oleks olnud hädavajalik Tallinna ja Venemaa ühendusteede parandamine, kuna Peterburi sadama rajamisega muutus Vene kaupade läbikäik siinse sadama kaudu minimaalseks. Siseveetee, mida Peipsi ja Tallinna vahel 18.sajandil küll korduvalt luua üritati, jäi rajamata. Siseveetee puudumine oli ka üheks peapõhjuseks, miks Tallinna areng jäi tunduvalt maha näiteks Riiast, mida läbis laevatatav Väina (Daugava, Zapadnaja Dvinaa) jõgi.

Siiski olid Tallinnal naaberaladega head ühendusteed, eriti mere kaudu. Hea geograafiline asend ja Peterburi lähedus tulid kasuks nii linna majanduse kui ka elanikkonna arengule.

Administratiivne jaotus

Tallinna aastasadu püsinud jagunemine "kaheks linnaks", Toompeaks ja all-linnaks, nagu see oli olnud enne asehalduskorda, taastati ja see püsis ka vaadeldaval perioodil.[x] Järgneva kaheksa aastakümne jooksul jääb muutmatuks ka linna seadus. Kummagi suhtes oli kehtiv erinev jurisdiktsioon ja administratsioon. Ka ei suudetud üksmeelt leida religioossel pinnal. Nii oli Tallinna elanikkond jagatud kahe konsistooriumi vahel. All-linn ja eeslinnad

[x] Liideti alles 1877.aastal.

allusid Tallinna Linnakonsistooriumile, Toomkogudus aga Eestimaa Konsistooriumile, mille koosseisu kuulusid ka kõik maakogudused.

Esimene suur linna jaotamine kvartaliteks toimus tõenäoliselt asehalduskorra lõpuaastatel. Samal ajal likvideeriti ka politsei otsene alluvus magistraadile. Nüüd tuli politseil esmalt oma tegevusest aru anda vastloodud Heakorra valitsusele. Seni levinud arvamus, nagu mõlemad sammud oleksid ette võetud 1819.aastal, ei näi pidavat paika.[23]

Tallinn jaotati seitsmeks kvartaliks. esimese moodustas Toompea koos oma eeslinna Tõnismäega, mis Tallinna linnasarase piires oli autonoomseks administratiivseks üksuseks. Ta allus nn. Eestimaa maaseaduse normidele ja oli kuni 19. sajandi viimase veerandini linnasarase ülejäänud alal teostatud roimade korral teatud juhtudel süüdlasele pelgupaigaks.[x]

Linnamüüri sisse jäänud all-linna territoorium jaotati kaheks linnajaoks. Esimene neist võttis enda alla linna osa Raekojast põhja kuni Suure-Rannaväravani, lääneosa Vene, Pikast ja Laiast tänavast ja suurema osa Rataskaevu tänavast. Teise linnakvartali moodustasid linna lõuna- ja ida-

---

[23] Vrd. Tallinna Linna Statistiline Aastaraamat 1924, Tallinn, 1925, lk.3 ja R.Pullat, tsit. teos, lk. 17.

[x] Siit pärineb tänapäevani rahvasuus käibel olev nimetus Pelgulinn endise Toompea eeslinna ühe osa kohta. Vt. E.Alamaa, A.Kivi, tsit. teos, VI kd., lk. 36.

osa koos idapoolse Vene, Uue, Harju, Viru, Karja ja Rüütli (Rataskaevu) tänavaga.[24]

Tartu, Narva, Pärnu ja Kalamaja ehk Köismäe eeslinnad moodustasid 4 ülejäänud kvartalit. Eeslinnadest ehk alevitest vanimaks peetakse Tartu maantee ääres olevat alevikku, mille olemasolu on teada juba enne 1237.aastat. Ühtlasi oli see ka suurimaks eeslinnaks, kuhu kuulusid Tartu maantee, Joachimstal ehk Juhkenthal (koht, kus praegu asub sõjaväehaigla), linna juurde kuuluv osa Ülemiste järvest ja läänepoolne osa Arefjevi (Imanta) tänavast.[25]

Kalamaja eeslinn oli tekkinud 15.sajandil esialgu kalameeste asundusena. 16.sajandil asus sinna elama ka rohkesti voorimehi, mündrikke ja sadamatöölisi. Tallinna piiramiste ajal sai ta korduvalt kannatada, kuid ehitati uuesti üles. Siia kuulusid Tellisekoppel (praeguse Kalinini tänava lõpurajoon), Köismäe ümbrus ja sadam. Viimase hävitamise osaliseks sai ta Krimmi sõja ajal, mil kohalik kuberner Berg andis liigses agaruses käsu sealleiduvate hoonete hävitamiseks.

Narva maantee äärse ala tihedam asustamine algas 18. sajandi lõpul ja 19.sajandi algul.[26] Nähtavasti oli see seoses Tallinna muutumisega tunnustatud suvituslinnaks ja

---

[24] Taxation der Immobilien der Gouvernements- und Hafenstadt Reval, Reval, 1865, lk.2.

[25] Samas.

[26] H.Peets, R.Kenkmaa, tsit. teos, lk.116 jj.

elanike arvu kasvuga. Ta võttis enda alla territooriumi Narva maanteelt Kadrioruni ja sealt edasi Pirita jõeni ning alad Narva ja Tartu maantee vahel.

Pärnu eeslinna koosseisu kuulusid Arefjevi (Imanta) tänava lääneosa ümber Toompea eeslinna, Harku järv, Pärnu maantee kuni merekaldani, Kristiina heinamaa, Wittenhof ja Mustamäe.[27]

Kahjuks puuduvad antud perioodist täpsed andmed linnajagude suuruse kohta. On teada, et Tallinna üldpindala aastail 1842-1844 teostatud mõõtmistööde põhjal oli 5559 hektarit.[28] See on sellise väikese elanike arvuga linna kohta väga suur territoorium, mis käesoleva sajandi alguseks suurenes ainult ca 5850 hektarini.[29]. Sellest Toompea koos Tõnismäe ja lähedalasuvate Piiskopi ja Komtuuri kopliga[x] võttis enda alla ainult 181-hektarilise pindala,[30] mis on vaevalt 3,3 % linna territooriumist.

Niisugune administratiivne jaotus püsis kuni 1888.aastal läbiviidud politseireformini, mis jagas Tallinna kuueks politseijaoskonnaks, kuid ei muutnud oluliselt seniste kvartalite piire.

---

27 Taxation ..., lk.2.

28 E.Alamaa, A.Kivi, tsit. teos, VII kd., lk.104.

29 R.Pullat, tsit. teos, lk.18.

30 E.Alamaa, A.Kivi, tsit. teos, III kd., lk.90 jj.

x Täpset asukohta ei õnnestunud kindlaks teha.

Antud perioodil oli Tallinn Eestimaa kubermangu pealinnaks ja kuberneri residentsiks. Aastatel 1808-1819 oli Eestimaal oma kuberner. 1819.aastal see kaotati ja moodustati Liivi-, Eesti- ja Kuramaa kindralkuberneri ametikoht.[31]

Paul I järgnenud valitsejad kohustusid austama ka edaspidi aastasadu püsinud Tallinna linna eesõigusi ja privileege, kuid juba teatud reservatsiooniga. Nimelt sisaldasid kõik vastavad dokumendid eripunktina tingimuse, et see toimub seni, kuni linnale antud soodustused on kooskõlas riigi poliitika üldiste seaduste ja suundadega.[32]

Linna välisilme muutused

Kuni 11.jaanuarini 1858.aastal kuulus Tallinn tsaari-Venemaa merekindluste nimekirja. Sellepärast on arusaadav, et riigikaitse huvides kehtisid siin tsiviilehitustegevust kitsendavad seadused. Kõik ehitustööd linnas olid allutatud kohalikule Insenerkomandöle, kelle nõusolekuta ei tohtinud kuskil ehitustöid alustada. Hiljuti leiti Leningradis asuvast Teaduste Akadeemia Filiaali Arhiivist P.I.Koeppeni käsikirjalised reisikirjad aastast 1821 Tallinna, Tartu, Narva ja Pärnu kohta, kokku umbes 30 lehekülge, kust saab tõenäoliselt mõningast lisa tolle perioodi Eesti linnade iseloomustamiseks.

---

31 E.Nottbeck, W.Neumann, tsit. teos, lk.215.

32 Samas, lk.214.

Tänavad.

Linna ajalooliselt kujunenud tänavate võrk oli kuni 20. sajandi alguseni kõige püsivam linnaehituse element, mis ei allunud kergesti muutustele. Vanalinnas oli tänavate võrk tihe, tänavad olid kitsad ja esimesel vaatlusel näisid paiknevat ilma igasuguse süsteemita. Eduard Vilde on nende kohta öelnud, et "siin on nagu maavärisemine majad risusse visanud ja uulitsad just sinna jätnud, kus nad ei peaks olema".[33] Vene kirjanik-dekabrist Aleksander Bestuževv-Marlinski (1797-1837) andis oma teoses "Reis Tallinnasse"[34], mis ilmus 1821. aastal, peaaegu samasuguse hinnangu:"Kõik Tallinna tänavad on kõverad ja nii kitsad, et voorimehed on kohustatud sõitma kelladega, et mitte sattuda vastastikku. Uudishimulik ja lobisemishimuline moorike võib kergesti näha kõike oma naabri toas, loetleda tema lauanõusid ja panna isegi tähele, kellesse külalistest ta suhtub õrnemalt. Tänavad keeruvad, põimuvad, väljuvad üksteisest, aga mitte ükski ei järgi teise suunda, mitte ükski iseenda suunda." Tegelikult on küll igal tänaval olnud oma kindel otstarve ja siht, kuhu ta algselt suundus, kuid hilisematel aegadel, mil osa nime- ja suundaandvaid objekte oli kadunud, ei olnud see enam nii selge. Sirgeid tänavaid olnud linnas ainult kaks: Löwenstrasse [x]

[33] "Teataja" nr.3, 13.novembril 1901.

[34] Поездка в Ревель, 1к. 42.

[x] Tõenäoliselt on autor mõelnud Harju tänavat, mis tavaliselt on esinenud Schmiedestrasse nime all.

ja Vene tänav.[35] Tänavasillutis koosnes sajandi algaastail tavaliselt suurtest toorkividest ja oli küllalt vana ning auklik. Seetõttu oli tänavatel ohtlik sõita, kuna alati ähvardas ratta murdumise oht. Tänavate edasisel korrastamisel sajandi teisel veerandil eriti Toompea osas aitas palju kaasa Amblast pärineva hilisema Tallinna klaverivabrikandi ja seejärel Toompea kogukonna vanema Hans Falck'i tegevus, kellest lähemalt jutustame järgmises peatükis. Tema ajal seati täiesti sõidukorda ka Haapsalu maantee.

Napp oli antud perioodil tänavavalgustus. Toompea ja vana all-linna tänavaid valgustasid harvad keset teed nööride otsas rippuvad õlilaternad, eeslinnades puudus aga igasugune valgustus. Õhtul pimedas liikudes kasutati käsilaternaid. Alles 1847.aastast alates seati linna peatänavatel ja väljakutel üles gaasilaternad ning üha sagedamini hakkasid kostma ettepanekud viia selline valgustus sisse ka linna teistes osades.[36]

Palju segadusi tekitas saabuvate külaliste seas nimesiltide puudumine tänavatel. Vanalinna peatänavad fikseeriti vene- ja saksakeelsete nimesiltidega esmakordselt alles 1839.aastal ja seda supelsakste huvides, kes üha enam

---

[35] I.Petri, tsit. teos, lk.5.

[36] Военно-статистическое обозрение, 1к. 316.

hakkasid huvi tundma Tallinna kui külmade ja soojade merevannidega kuurordilinna vastu.[37]

19.sajandi esimesel poolel toimus vana all-linna ja Toompea areng ringmüüri sees. Tallinna vanalinna tänavaid palistasid keskajale iseloomulikud kõrgeviilulised kivikatustega ilmalikud hooned ning mõned kõrged kirikud. Katusel teraviku tipus oli tavaliselt tuulelipp, mis „pööreldes tuule käes tekitas kauni muusika, mille helid eriti hästi kõlasid õhtuti".[38] Perekonna vähesed elutoad: kamber, tuba ja magamistuba olid õue poole. Hoovil viisid siin-seal majast alla trepid väikestesse madalatesse üksikutesse tubadesse, kus elasid kas äriteenijad või perekonna täiskasvanud pojad. Tänava pool asetsesid tavaliselt laod kaupade paigutamiseks ja teraviljahoidlad.[39] Kuid niisugustes tingimustes elasid siiski ainult elanikkonna jõukamad kihid; vaesem osa linnaelanikest elas enamasti eeslinnades äärmiselt kokkusurutult olukorras, kus puudus igasugune heakorrastus.

Võrreldes all-linnaga valitses Toompeal sümmeetria, sealsed majad olid moodsamad ja ka välimuselt kaunimad. Siin kaotas linn nagu selle kokkusurutuse ja halli ilme, mis oli iseloomulik all-linnale. See on ka arusaadav, sest Toompeal asetsevate majade omanikud olid enamuses aadlikud.

---

37 A.Kivi, tsit. teos, lk.23.

38 S.Sprengfeld, tsit. teos, lk.19.

39 Поездка в Ревель, 1к. 43.

Siin asusid ka Eestimaa rüütelkonna hoone ja loss, mis oli kuberneri residentsiks.

Eeslinnade elamud olid enamasti puust ühekorruselised hooned, ehitatud juhuslikult ja kindla projektita. Hoovid olid kitsad. Vähe oli kesklinnas rohelisi aedu. Nad paiknesid enamikus eeslinnades, kusjuures nende valdajaiks olid tavaliselt vene rahvusest elanikud, keda lähemalt iseloomustatakseedaspidi. Küll on aga antud perioodist leidnud märkimist tallinlaste lillearmastus. Kasvatati priimulaid, hüatsinte, tulpe ja nartsisse, kuid erilist armastust tunti rooside vastu. Lillede eest hoolitsemine kuulus naiste kohustuste hulka.[40]

19.sajandi alguseni võis Tallinnas hoonete fassaade kujundada vabalt ja selle kujunduses väljenduv eripära sõltus sajandite kestel kujunenud Tallinna meistrite käsutuses olevast ehitusmaterjalist ning selle kasutamisviisidest. Sellest on tingitud ka linna ehituste omapära. Seda küsimust on üksikasjalisemalt iseloomustanud H.Üprus oma uurimuses "Tallinn aastal 1825".[41]

1809.aastast hakkas kehtima Senati määrus, mille järgi võis linnades ehitada maju, mille fassaadid on kooskõlas keisri poolt kinnitatud eeskujulike fassaadide kogudes avaldatud joonistega.

---

[40] S.Sprengfeld, tsit. teos, lk.14.

[41] H.Üprus, Tallinn aastal 1825, Tallinn, 1965.

Suuremaid muutusi Tallinna tänavapildis põhjustas kindralkuberneri, prints Paul Friedrich August Holstein-Oldenburgi käskkiri 30.detsembrist 1814.a.,[42] mille järgi tulid lammutada kõik kaubapoekesed Saiakäigus. Vene tänaval, Vanal turul, Niguliste, Harju ja Viru tänaval, Nunna (Vaksali) tänava ääres ja Pikas jalas tuli lammutada kõik majade külgehitused, keldrite sissekäigud ning esikud ja sissekäigud viia majamüüri joonele. Samuti tuli linnast välja viia Suurel turul (Raekoja väljak) asetsev kaak. See paigutati 1815.aastal Mere puiestee äärde ühe kõrvaltänava soppi.[43] Tegelikud lammutamistööd aga venisid ja neid ei viidud lõpuni.

1825.aasta ehitusmäärus.

14.aprillil 1825.aastal kinnitas kindralkuberner markii P.O.Paulucc 95-st paragrahvist koosneva "Tallinna linna ja selle eeslinnade ehitusmääruse". Samaaegselt valmis ka Tallinna linna tulekaitsemäärus.[44] Pärast selle kehtestamist algas uus ajajärk Tallinna linnaehituses. Ehitusloa saamiseks nii linnas kui eeslinnades tuli linnaraele esitada terve rida dokumente, mis hiljem kubermanguvalitsuse poolt kinnitati. Järelvalve ehituste käigu üle kuulus politseile. Samuti olid ehitustööde käiku ja nõuete täitmist linnas kohustatud jälgima linna maamõõtja ja arhitekt.

Uus määrus nägi muuhulgas ette majade värvimise kind-

---

42 E.Alamaa, A.Kivi, tsit. teos, VI kd., lk. 50.

43 Samas.

44 Samas, lk. 56 jj.

las värvitoonis, avalike ehituste, eriti kirikute külgehituste lammutamise, 1,5 jala paksustest tellistest tulemüüri ehitamise hoonete vahele ja majade varustamise plekist vihmaveetorudega 1.maiks 1826.aastal.

Keelati sepikodade rajamine peatänavate äärde, majade kaugeleulatuvad puust varikatused tuli asendada allalastavate purjeriidest varikatustega. Anti juhiseid ühtlaseks tänavasillutamiseks.

Linna piirkonnas keelati parkali-, värvali-, seebikeetmise ja küünlavalmistamise töökodade ning tapamajade rajamine. Linnas asuvad puuehitused ja kuurid tuli 2 aasta jooksul lammutada. Liiklemise hõlbustamiseks tuli rajada nii linnas kui eeslinnades tänavate äärde paeplaatidest kõnniteed.

Antud ehitusmäärus kitsendas aga oluliselt ehitustegevust eeslinnades, olles seega tõsiseks takistuseks eeslinnade arengule ja linna kasvule. Kindlustusi ümbritsevad alad olid jagatud nelja kindluse-eelsesse vööndisse (Festungs-Distanzen), kus oli täpselt määratletud, missuguseid ehitusi võib ühes või teises piirkonnas rajada.[45] Ehitusmääruse täitmist jälgis ka kindralkuberner ise, kes "... ratsutas läbi linna tänavate ja laskis ennast saatvatel isikutel selle ja teise ehituse juures musta õlivärviga aasta märkida, milleks ilu mõttes esile ulatuv või liiklust takistav hoone tervikuna ehk osa sellest igaveseks pidi kadunud olema".[46]

---

[45] Samas, lk.60-61.

[46] S. Sprengfeld, tsit. teos, lk. 21.

Hiljem tehti antud määrusele veel rida täiendusi.[47] Alates 2.veebruarist 1843.aastast lubati kindralkuberneri ettepanekul Baltimaades, nii linnades kui maal katuste katmiseks kasutada Tallinna kaupmees J.W.Donati paberivabrikus valmistatavat katusepappi. Selle tuleohutuse tõestamiseks korraldati rida katseid, mis andsid häid resultaate. Sellest ajast peale hakkas ka katusepapi tarvitamine levima.[48]

Kesklinnast suundusid maanteed välja tornidega kindlustatud väravate kaudu. Narva maantee sai alguse Viru väravast, Pärnu maantee Karjaväravast, Kopli tee ja Haapsalu (Paldiski) maantee Nunnaväravast, Suure-Rannavärava kaudu pääses sadamasse ning nii Rannavärava kui ka Nunnavärava kaudu Kalamajja. Lisaks mainituile olid veel Harjuvärav, Väike-Rannavärav ja Toompea värav. Välimuselt olid nad kõik väga ilusad, kaunistatud vappidega Taani perioodist või ordu poolt.

Väljastpoolt palistasid linnamüüri ning Toompea lõuna- ja läänekülge võimsad bastionid, mille ees peaaegu pideva joonena kulges vallikraav.

Tallinna vanalinna on võrreldud ebakorrapärase kolmnurgaga, mille pikema teraviku moodustavad mõlemad Rannaväravad, teise nurga Toompea ja kolmanda Viruvärav.[49]

---

47 E.Alamaa, A.Kivi, tsit. teos, lk.63.

48 Samas, lk.63.

49 A.W.Hupel, Die gegenwärtige Verfassung der Rigaschen und der Revalschen Stadthalterschaft. Zu Ergänzung der Topographischen Nachrichten von Lief- und Estland, Riga, 1789, lk.610.

x x

x

Tava kohaselt püsisid majad ja krundid aastakümneid ja inimpõlvi, ilma et nende valdajad oleksid oma omandiõigust lasknud linna pärusraamatutes registreerida. Piirduti sellega, et eelmise omaniku omandiõigust tõendavad dokumendid läksid ostu-müügi, pärandamise või kinkimise puhul uue omaniku valdusse.

Kinnisvarade nimestike koostamisele asuti 18.sajandi lõpul. Andmete põhjal, mis pärinevad sellest ajast, oli Tallinnas koos Toompea ja eeslinnadega 1583 maja, nendest 982 oli ehitatud puidust ning asus eeslinnades. Toompeal ja all-linnas oli kokku 601 hoonet, kõik kivist, neist 521 (86,7 %) maja kuulus eraomanikele, 19 (3,2 %) riigile ja 61 (10,1 %) linnale.[50] Riigimajade hulka kuulusid pank, postkontor, Insenerkomando maja, sõjakomissariaat, admiraliteedi pood, garnisonihooned ja osa koolimaju. Linna ühiskondlike hoonete alla kuulusid raekoda, linnakoolid koos õpetajate korteritega, osa jutlustajate ja kirikuteenrite kortereid, gildihooned, Mustapeade vennaskonna hoone, trükikoda, puuhoov, kaalukoda, veskid jt.[51]

Toompeal oli 15 ühiskondlikku hoonet, nende hulgas kuberneri loss, ülemkomandandi maja, Toomkirik, rüütelkonna hoone, aadlikool jt.

47-st eramajast seal kuulus 28 aadlile ja 13 linnakoda-

---

50 A.W.Hupel, tsit. teos, lk.612-613.

51 Samas.

nikele. Ülejäänud 6 eramaja oli muudetud kõrtsideks (bürgerliche Krüge).

1823.aasta seisuga oli Eestimaa kubermangu linnades Tallinnas, Paldiskis, Rakveres, Paides ja Haapsalus kokku 2295 maja, neist kivimaju oli 658. Tallinna linna majade koguarv oli linna politseimeister Krieti andmetel antud aastaks tõusnud 1909-ni, neist 600 oli ehitatud kivist ja 1309 puust. Seega oli Tallinnasse koondunud 83 % Eestimaa kubermanu linnade majade üldarvust, kuna ülejäänud neljas linnas oli kokku ainult 58 kivi- ja 328 puumaja.[52] Võrreldes 18. sajandi lõpu andmetega näeme, et kivimajade arv on jäänud samaks.[x] Linna kasv on toimunud aga puumajade arvel, mida ehitati ainult eeslinnades ning kuhu asusid elama Tallinnasse ümberasunud lihtrahva esindajad.

1864.aastal läbiviidud kinnisvarade taksatsiooni põhjal oli Tallinnas 2109 elumaja, neist endiselt 601 kivist (29 %), 1437 puust (68 %) ja 71 (3 %) puust ja kivist.[53] Nende andmete põhjal ei ole Toompeal ühtki puumaja, all-linna majadest oli 93 % kivist, 3 % puust ning 4 % kivist ja puust. Eeslinnades oli pilt aga hoopis teine. Siin oli ainult 6 % majadest kivist, 91 % puust ning 3 % puust ja kivist. Näeme, et ajavahemikus 1828-1864 on linn kasvanud ainult eeslinnade arvel. Seejuures kuulus 1864.aastal eraisikutele 78 %

---

[52] "Provinzialblatt für Kur-, Liv- und Estland" nr.7, 15.veebruaril 1828.

[53] Taxation ..., lk.5.

[x] Arvatavasti on 1 maja eksituse tõttu jäänud aruandest kõrvale.

ning linnale ja riigile 22 % hoonetest. Võrreldes 18.sajandi lõpukümnetega on eramajade erikaal vähenenud 8,7 % võrra, nähtavasti ühiskondlike hoonete kasuks.[x] Alates 1858.aastast, kui Tallinn kustutati Venemaa merekindluste nimekirjast, tühistati ka osaliselt piiravad tingimused, mis takistasid ehitustegevuse arengut eeslinnades.

Tallinn kui suvituslinn

Kadriorg ja suvemõisad.

Suhteline lähedus Peterburile, regulaarse laevaliikluse sisseseadmine Tallinn-Helsingi, Tallinn-Peterburi ja Tallinn-Riia vahel, kaunis mererand ning romantiline vanalinn - kõik see meelitas ligi suvitajaid. 19.sajandi I poolel suurenes siin eriti vene rahvusest elanikkonna liikuvus, mis tõi kaasa vene mõjude tunduva kasvu Eesti aladel ning Tallinna muutumise nn. Peterburi suvituslinnaks. Rohkesti külastasid linna ka haritlased nii kogu Venemaalt kui Lääne-Euroopast. Tallinn muutus nagu vahendajaks Vene ja Lääne-Euroopa kultuuri vahel.

Armastatud puhkepaigaks nii tallinlastele kui külalistele muutus 18.sajandi algul Peeter I[xx] poolt rajatud Kadrioru park. 1804.aastal külastas Tallinna Aleksander I,

[x] Arvestatud on ainult Toompeal ja all-linnas olnud 601 maja.

[xx] Peeter I viibis Tallinnas kokku 11 korda, viimati 1723. aastal. Kadrioru loss on ehitatud aastatel 1714-1716.

kes andis korralduse Kadrioru lossi ja pargi kordaseadmiseks.[54] Samal ajal keelati linnaelanikel rangelt igasugune loomade karjatamine lossi ümbruses.[55]

1827.aastal viibis Tallinnas Nikolai I. Tema korraldusel eraldati 8000 rubla lossi laiendamiseks, mille arvel ehitati juurde 2 tiibhoonet. Alates sellest aastast allutati loss Eestimaa kubernerile parun Budbergile ning siitpeale muutus Kadrioru loss kuberneride residentsiks.[56]

19.sajandi 20-ndatel aastatel rajati Kadriorgu esimesed supelasutused, millistest kuulsam kuulus õuenõunik von Wittile. Seal olid olemas mugavad toad võõrastele ja väike liivane aed, kus sai võtta õhuvanne. Külmade ja soojade veevannide võtmiseks olid supelhoones nišid, kus asetsesid vasest hästi tinutatud vannid sooja ja külma vee kraanidega. Kitsas sild viis riietuskabiinideni ja sealt otse merre. Pärast karastavat suplust võisid külalised puhata selleks vastavalt sisustatud tubades. Seejuures tuli soojade vannide eest tasuda 1,25 rubla.[57]

Kadrioru populaarsus kasvas veelgi supelsalongi "Bellevue" ja lossi taha tiigi äärde "Konditerskaja" (hilisem "Schweikerts Salon") rajamisega.[58]

---

[54] ENSV RAKA, f. 29, nim. 1, s.-ü.247, l. 148.

[55] Samas, l. 173.

[56] E.Alamaa, A.Kivi, tsit. teos, IV kd., lk.155.

[57] Die Bäder am Ostseestrande, Leipzig, 1828, lk.18-19.

[58] E.Alamaa, A.Kivi, tsit. teos, IV kd., lk.155.

Kuigi Kadriorgu jõudmiseks linnast ei kulunud palju aega, oli seal nädala sees vaikne. Olles muutunud ka linlastele põhiliselt suvitusrajooniks, tuldi siia tavaliselt puhkepäevadel.

Populaarse puhkepargi kõrval oli Kadriorg reale linnaelanikele igapäevaseks eluasemeks. Lossi teenijaskonnale ehitati siia elamuid juba 18.sajandil. Asula kujunes praeguse Leineri tänava rajooni, Wiedemanni ja Koidula tänava vahele.[x] Hiljem hakati krunte rentima praeguse Mäekalda tänava ümbrusest. Suvel üüriti enamus neist majadest välja külalistele ja linlastele. 1829.aastast pärit oleva plaani järgi võttis Kadrioru slobodaa ühes oma juurvilja- ja muude aladega enda alla pindala 2276 ruutsülda ehk 1,04 hektarit.[59] Siin elavad vene talupojad-juurviljakasvatajad olid lugupeetud linnaelanike seas tänu oma aususele ning tuntud "ogorodnikute" nime all.

Teine tähtsam supelasutus asus 4 versta kaugusel linnast Mustamäel ja kuulus armastatud arstile ja kollegiaalnõunikule doktor Winklerile.[60]

Lisaks töötasid supelasutused soojade ja külmade mereveevannidega veel Kalamajas, Kalarannas, Mustjõel ja praeguse Narva maantee ning Weizenbergi tänava vahel asunud

---

[x] Tuntud Vana-Slobodaa ja Vene küla (Russisches Dorf) nime all.

[59] E.Alamaa, A.Kivi, tsit. teos, IV kd., lk.154.

[60] Die Bäder am Ostseestrande, Leipzig, 1828, lk.18.

Wittenau suvemõisas, mis tegutses veel 20.sajandi I veerandil.[61]

Vabadel hetkedel armastasid tallinlased külastada kolmveerand tunni tee kaugusel linnast asuvat Tellisekoplit, kus enamasti käidi pähklil.[62] Võis valida ka Löwenruh aia,[x] mis oli härra von Roseni valduses ja kuhu sõiduks Harjuväravast oli kasutusel 8-istmeline hobusõiduk.[63] Puhkepäeva võis veeta ka Wittenhofis või Charlottenthalis, kus suviti toimusid mitmesugused lõbustused. Kuid nendeks osavõtuks tuli alati lunastada pilet.[64]

Peeter I eeskujul soetasid 18.sajandil ja eriti 19.sajandi algul suvemõisaid ka teised võimukandjad. Paljudesse neist ehitati kõrtsid ja muud lõbustuskohad, kus käis koos linna "valitud seltskond". Kokku kuulus Tallinna linna juurde 19.sajandi I poolel 47 suvemõisat.[65]

Loomulikult olid kõik need puhkamis- ja ravivõimalused tollal ainult priviligeeritud elanikekihi kasutada, mis omakorda rõhutas tolleaegse linnaühiskonna sotsiaalset stratifikatsiooni.

---

[61] E.Alamaa, A.Kivi, tsit. teos, IV kd., lk.190.

[62] I.Petri, tsit. teos, lk.14-15.

[63] E.Alamaa, A.Kivi, tsit. teos, IV kd., lk.190.

[64] Samas.

[65] Samas, lk. 212.

[x] Asus praeguse Endla tänava ja Kadaka tee vahelisel alal.

Haljasalad.

19.sajandi I poolel alustati ühtlasi parkide rajamist linna väravate ette kindlustusvallidele. Esialgu toimus see kodanike vabatahtlike annetuste abil. Peale suurt raju 1842. aastal, mille ajal linna ümbritsevad papliallеed rängalt kannatada said, pöördus tsiviilkuberner elanike poole ülеskutsega, et igaüks uute haljasalade rajamist toetaks. Seati sisse spetsiaalne korjandusraamat, mille kaudu aastas laekus 100-150 rubla.[66]

Vanim kindlustusvallile rajatud parkidest on Lasteaed ehk Lastepark [67] (Kindergarten), mis asetses Harjuvärava ees, praeguse Kunstihoone ja Jaani kiriku vahel ning alustas tööd 1822.aastal.

Samaaegselt Lastepargiga rajati Toompeale esimene park - Lossiaed, mis pidi täitma avaliku pargi ülesandeid. Seoses pargi avamisega 8.aprillil 1822.aastal pöördus Eestimaa tsiviilkuberner Tallinna garnisoni komandandi poole avaldusega, milles märgiti:"Toompea lossi juurde rajatud aed on mõeldud peamiselt publiku meelelahutuseks, mille tõttu sõojade ilmade saabumisel sinna sissepääs võimaldatakse kõigile viisakalt riietatud inimestele. Et aga sealsed puud ja muud taimed, samuti ka istepingid ei saaks vigastatud, palun peavahi tunnimeestele lahkesti korraldus teha järele

66 E.Alamaa, A.Kivi, tsit. teos, IV kd., lk.116.

67 "Revalsche Wöchentliche Nachrichten" nr.17, 23.aprillil 1828.

vaatamiseks, et jalutajad mingisuguseid korratusi ei sünnitaks ... ega koeri kaasa ei võtaks."[68] Järelikult ei olnud see park mõeldud puhkekohaks mitte kogu linna elanikkonnale, vaid ainult selle eesõigustatud osale.

1827.aasta sügisel puhkuselt tulles leidis parun Budberg aga, et lossi aed oli rüüstatud, pingid purustatud, puud maha murtud, terrass ära tallatud ja barjäär ümber lükatud. Ta nõudis, et aeda paremini valvataks, kuid jalaväekindral Bergil õnnestus süü veeretada poisikestele, kes läbi aia ronivad ning valvepostide arv jäi samaks.[69]

1849.aastal tegi Eestimaa tsiviilkuberner Grünewaldt katset Toompea eeslinna puiesteid rajada, kuid ei saanud selleks luba, kuna antud ala kuulus kindluse piirkonda. 1856.aastal rajati sinna Falcki park ning ühenduses sellega aeti kinni ka Värvalitiik (30 x 60 m), kus eeslinna elanikud seni oma parte ja hanesid karjatasid ning mis ümbruses halba lehka levitas.[70]

Teiste avalike parkide rajamine ja väljakujundamine algas pärast 1857.aastat seoses Tallinna kustutamisega kindluste nimekirjast.[71]

---

[68] ENSV RAKA, f. 29, nim. 1, s.-ü. 1267, l.1.

[69] Samas, l.2.

[70] E.Alamaa, A.Kivi, tsit. teos, III kd., lk.123.

[71] Samas, Vt. ka R.Kenkmaa, G.Vilbaste, tsit. teos, lk. 49 ja 75.

Elanikkond ja selle arvu dünaamika

19.sajandi esimesel poolel hakkasid linnad üha enam muutuma endistest feodaalsetest käsitöö- ja kaubanduskeskustest majandus- ja kultuurielu tsentrumiteks, kus hakkasid arenema uue formatsiooni, s.o. kapitalismi jooned. Samuti suurenes nende osa administratiivkeskustena.

Linna organismi arenguga kaasnesid muutused ka siinsete elanike arvulises, rahvuslikus ja sotsiaalses struktuuris. Meie linnade osas on need küsimused seni puudulikult valgustatud.

Vaadeldava perioodi jooksul on täheldatud elanikkonna arvu üldist kasvu nii maal kui linnades. Linnaelanike üldarv ajavahemikus 1782-1825 tõusis Eestis [x] enam kui pooleteisekordseks (23 000 - 35 000-ni).[72] Eestimaa kubermangu linnade[xx] elanikkonna koosseisu kuulus sajandi teisel veerandil ligikaudu 10,5 % kogu kubermangu elanikest, moodustades 1828.aastal 10,4 %,[73] 1838.aastal 10,2 %[74] ja 1848. aastal 10,9 %.[75] Akadeemik Peter Koeppeni andmetel oli linna- ja maaelanike suhe 1834.aastal 1:13,57 ja 1838.

[x] Mõeldud on nii Eestimaa kubermangu kui Liivimaa kubermangu Eesti osa linnaelanike arvu.

[xx] Tallinn, Paldiski, Paide, Rakvere, Haapsalu.

[72] ENSV ajalugu, I kd., Tallinn, 1955, lk.526.

[73] "Provinzialblatt für Kur-, Liv- und Estland" nr.4 ja 5, 23. ja 30.jaanuaril 1829.

[74] P.v.Koeppen, Über Russlands Stadte.

[75] ENSV RAKA, f. 29, nim. 3, s.-ü. 874, l.33-34.

aastal 1:9,78[76]. Viimane suhtearv näib olevat siiski ekslik, sest nii suur elanikkonna juurdekasv 4 aastaga on vaevalt usutav.

Kahjuks pole andmete puuduse tõttu võimalik määrata täpset linnaelanike osatähtsust vaadeldaval perioodil kogu eesti rahva ulatuses. Seda probleemi sajandite vältel on lähemalt vaadelnud Heldur Palli oma hiljuti ilmunud populaarses artiklis "Läbi sajandite" [77], kuid 19.sajandi I pool on seal jäänud kõrvale.

Liivimaal linnarahvastik moodustas 1838.aastal kogu kubermangu rahvastikust 13 %. Eestimaa kubermangus oli see näitaja vaid 10,2 %,[78] kuna Tallinn oli Riiast tunduvalt väiksem linn. Võib oletada, et linnarahvastiku osatähtsus kogu eesti rahva osas kõikus vaadeldaval perioodil 9,5-11,5 % vahel.

Ühiseks näitajaks kõigi linnade elanikkonnale oli naiste arvuline ülekaal võrreldes meestega nii linnas kui maal. 1838.aasta andmetel elas Eestimaa kubermangus tervikuna 8,6 % naisi rohkem kui mehi.[79]

Käsiteldava perioodi vältel oli kasvutendents omane üldiselt ka Tallinna elanikkonnale. Kuigi aeg-ajalt väikeste tagasiminekutega, kasvas siinne elanike arv ajavahemikus

---

[76] P.v.Koeppen, Die Bewohner Estlands, (Lu le 19.juin 1846).

[77] H.Palli, Läbi sajandite. "Horisont", 1968, nr.4, lk. 9-14.

[78] P.v.Koeppen, Über Russlands Stadte, tabel 1.

[79] P.v.Koeppen, Russlands Gesamt-Bevölkerung im Jahre 1838, St.Petersburg, 1843, lk.72.

1782-1858 ligikaudu 1,7 kordseks (joon.1), ületades seega elanike kasvutempo Eestimaa kubermangus, kus see jäi 1,4 korra piiresse.

Elanike arvu määramisel tuleb silmas pidada, et tsiviilelanikkonna hulka ei arvestataks sõjaväelasi, kelle arv muutus pidevalt isegi ühe ja sama aasta jooksul. Selles osas on suured lüngad statistilistes materjalides, millega antud probleemi lahendamisel tuli kokku puutuda. Nagu ilmnes revisjonide ja Tallinna Linna Statistilise Aastaraamatu andmete võrdlemisel, ei lange need real juhtudel kokku. VII (1816.a.) ja VIII (1834.a.) revisjoni elanike arv on Tallinna Linna Statistilises Aastaraamatus[80] antud väiksemana, kui ilmnes teiste käesoleva töö puhul autori käsutuses olnud materjalide põhjal. Eriti suur oli lahkuminek 1816.aasta osas. Näib, et 1925.aastal ilmunud kogumikus on võetud arvesse ainult maksukohustuslik elanikkond[x] ja osa maksuvabadest. Kuigi VII revisjon peab maksuvabade elanike puhul silmas ainult mehi, meil on olemas aga VIII (1834.a.) ja IX (1850.a.) revisjoni andmed kogu maksuvaba rahvastiku kohta, võime naiste arvu VII revisjoni maksuvabade puhul leida kaudselt. Ei ole erilist põhjust eeldada, et protsentuaalne suhe maksuvabade naiste ja meeste osas oleks sel perioodil oluliselt muutumud.

[80] TLSA, lk.16.

[x] Tallinna elanikkond jagunes käsiteldaval perioodil maksualuseks ja maksuvabaks, millel täpsemalt peatume edaspidi.

Joonis 1. Tallinna tsiviilelanikonna arvutav dünaamika 19. sajandi I poolel.

Märkus: punktiirjoonega on märgitud kaheldav tõus ja langus elanike arvus.

Pealegi ületaks elanike arv ka sel juhul Tallinna Linna Statistilises Aastaraamatus toodud arvu - 11902 hinge, kui me maksuvabade naiste arvu kaudselt juurde ei arvestaks. Sellepärast võib oletada, et elanike arv 13017 1816.aasta kohta, mis on saadud ametlike revisjoni kokkuvõtete põhjal ajakirjast "Das Inland"[81] ning kus elanikkond on loetletud seisuste kaupa, on tõenäolisem.[x]

VIII revisjoni puhul on lahkuminekud väiksemad (170 inimest).

Alates 1844.aastast antud elanike arv on Tallinna Linna Statistilises Aastaraamatus arvatavasti põhjendamatult suur. 1844.aasta elanike arvuks on seal märgitud 18822. Selle õigsuses paneb kahtlema asjaolu, et antud arv ühtib täpselt Axel von Gerneti poolt antud elanike arvuga antud aasta kohta,[82] kusjuures viimane on märkinud, et 18822 hinge hulka on arvatud ka alamad sõjaväelased. Seda arvamust kinnitab ka Eesti NSV ajaloo I köites toodud elanike arv 14640 1844. aasta kohta. Siin on jäetud arvestamata aga tähtajata puh-

[81] "Das Inland" nr.13 ja nr.14, 30.märtsil ja 6.aprillil 1838.

[82] E.Nottbeck, W.Neumann, tsit. teos, lk.218.

[x] Täpselt samasugused andmed toob ära P.A.F.K.Possart tsit. teoses. lk.2-7 ja Военно статистическое обозрение, tabel 9, kuid arvatavasti on mõlemal juhul allikana kasutatud ajakirja "Das Inland".

kusel olevad ja erusõjaväelased, kes meie poolt on loetud tsiviilelanike hulka.[83] Paistab, et sama viga on tehtud ka 1851. ja 1855.aasta puhul, kus elanike arv, nagu nähtub tabelist 1, on ületanud juba 20 tuhande piiri. Vahed, mis tekivad Tallinna Linna Statistilise Aastaraamatu ja Eestimaa tsiviilkuberneri andmete võrdlemisel, näivad olevat tingitud just sellest, et esimesel juhul on arvestatud elanikkonna hulka ka sõjaväelased. Selle arvamuse kasuks räägib ka fakt, et aastal 1858 langeb linnaelanike arv Tallinna Linna Statistilise Aastaraamatu andmetel 27905-lt (1855.aastal) järsku 20680-le. Niisugune langus kahtlemata toimus, ent see oli seoses Tallinna kustutamisega Venemaa merekindluste nimekirjast ning sõjaväelaste lahkumisega linnast. On võimalik, et ka selle 20680 elaniku hulgas on veel sõjaväelasi, kuid arhiiviandmed selles osas on puudulikud[84] ning täpsustamine seetõttu ei ole esialgu võimalik.

1846. ja 1847.aasta kohta toodud elanike arv on saadud kaardiväepolkovnik Minkvitsi andmetest,[85] kes on pidanud eraldi arvestust nii tsiviil- kui sõjaväelise elanikkonna osas, kuid tundub, et sõjaväelaste osa on sel puhul üle hinnatud, arvestades siia juurde ka eru- ja kõrgemad sõjaväelased, kes meie arvestustes tavaliselt loetakse paikse elanik-

---

[83] ENSV ajalugu, I kd., Tallinn, 1955, lk.665 ja Possart, tsit. teos, lk.18-19.

[84] ENSV RAKA, f. 178, nim. 1, s.-üü 4719, l.9 ja 11.

[85] Военно-статистическое обозрение, 1к. 313.

konna hulka.

Järgneva tabeli koostamisel on paralleelselt antud oletatav tsiviilelanike arv Tallinna linnas, mis selgus uurimistöö käigus ja elanike arv, mis oli toodud Tallinna Linna Statistilises Aastaraamatus. Lisaks sellele ei ole linnaelanike hulka arvatud linnamõisate talupoegi. Kahtlastena tunduvad ka sulgudes antud hingede arvud.

Tabel 1

Tallinna tsiviilelanikkonna arvu dünaamika

19.sajandi I poolel

Aasta	Elanike üldarv		Elanike juurdekasv	
	Arvatav	TLSA järgi	Arvatav	TLSA järgi
1782	12000	-	-	-
1816	13017	11902?	1017	-
1820	.....	12902	-115	1000
1834	15457	15287	2240	2385
1844	16377	18822	920	3535
1846	(15602)	-	(-775)	-
1847	(14993)	-	(-609)	-
1848	16143	-	1150	-
1851	.....	24041	.....	5219
1852	17199	-	1056	-
1854	17460	-	261	-
1855	17421	27905	-39	3864
1858	20680	20680	3259	-7225

Nagu nähtub toodud andmetest, oli Tallinna elanikkonna juurdekasv real aastatel negatiivne. On teada, et elanikkond võib kasvada kahel teel: loomuliku iibe või sisserändude arvel. Mis puutub loomulikku juurdekasvu, siis, nagu näitab edaspidine käsitlus, ületas surevus Tallinnas kogu perioodi jooksul sündivuse. Sellega langes ära võimalus elanikkonna suurenemiseks iibe teel.

Migratsiooni kohta vaadeldaval perioodil puuduvad üksikasjalised andmed. Võib arvata, et Tallinna maksukogukond täienes põhiliselt talupoegade arvel ~~nii~~ Eestimaa kubermangust ja Venemaa teistest kubermangudest. Kuigi pärisorjus 1816.aasta talurahvaseadusega Eestimaal ja 1819.aastal Liivimaal kaotati, ei andnud need talupojale veel täielikku liikumisvabadust.

1835.aastal kirjutati Tallinna maksukogukonda juurde 207 uut liiget (91 meest ja 116 naist). Kõige rohkem juurdetulijate hulgas oli vabu inimesi - kokku 114[86] (42 meest ja 72 naist), kes kõik olid pärit talupoegade seast. Sellel elanikkonna kategoorial peatutakse lähemalt teises peatükis. 1837.aastal oli saabunud juurde 116 isikut, neist Eestimaa kubermangust 55.[87] 1837.aasta lõpust kuni 1838. aasta augustini oli linna maksukogukonna juurdekasv 21 uut liiget.[88] 1857.aastal kasvas maksukogukond 76 ja 1864.aas-

86 ENSV RAKA, f. 1864, nim. 2, s.-ü.VIII-199,l.29-33.

87 R.Pullat, tsit. teos, lk. 126, lisa 2.

88 ENSV RAKA, f. 1864, nim. 2, s.-ü.VIII-199, l.36.

tal 107 inimese võrra, kusjuures 1857.aastal oli 50 ja 1864.aastal 77 saabunut pärit Eestimaa kubermangu talupoegade seast.

Järgneva tabeli põhjal näeme, et juurdetulijate seas oli tavaliselt rohkem mehi.

Tabel 2

Juurdetulijad Tallinna maksukogukonda 1835.,1837.,1857. ja 1864.aastal

Aasta	Mehi	Naisi	Kokku
1835	91	116	207
1837	80	36	116
1857	60	16	76
1864	84	23	107

Et nende arv esimesel kolmel vaadeldaval aastal järjekindlalt vähenes, võis olla tingitud ühelt poolt ebatäpsest statistikast, teiselt poolt aga sellest, et Tallinnal tõenäoliselt puudus eriline külgetõmbejõud, mis oleks meelitanud sinna elama, kuna ta ei suutnud valitseva tsunftikorra tingimustes anda kõigile soovijaile tööd. Kahjuks puuduvad meil andmed iibest samadel aastatel, kuid on teada, et 1836.aastal oli see luteriusuliste ja rooma-katoliku usku elanikkonna seas-104, mis vene-õigeusku elanike arvel arvatavasti veelgi langes. Sellepärast tundub küllaltki usutav, et teatud aastatel oli Tallinnale iseloomulik elanikkonna

üldine vähenemine. Siia tuleb juurde arvata ka need, kes vahetasid elukohta, sest kahtlemata rändas linnast inimesi välja. Seda näitavad ka võrdlusandmed VI ja VII revisjoni maksukohustusliku elanikkonna osas, mille põhjal maksukogukonnast lahkus 584, tuli aga juurde 758 inimest, ületades lahkunute arvu sellega 174 võrra.[89] Ka käsitletud neljal aastal võis sisseränne olla suurem ja kahtlemata oligi, sest vaevalt kõiki saabunuid kohe registreeriti ning linna võis juurde tulla ka maksuvabade seisuste, aadli ja literaatide esindajaid.

Oli olemas veel üks tegur, mis avaldas mõju elanike arvule linnas vähemal määral, kuid suurendas niigi ülekaalus olevat naiste arvu. (Tavaliselt moodustas meeste üldarv linnas vaid 48,2 % linnaelanike üldarvust.) See oli nekrutiandmise kohustus, millele Baltimaad allusid alates 1797.aasast. Nekrutite arv oli üksikutel aastatel erinev.[90] Eriti suurenes see seoses 1812.aasta Isamaasõjaga, kus iga 500 meeshinge pealt võeti 17 nekrutit.

Tallinnas võeti aastatel 1812-1815 kokku 71 nekrutit, seejuures 1812.aastal 40, 1813.aastal 10, 1814.aastal 18 ja 1815.aastal 3 meest.[91] Nekrutite seas oli töölisi, vabadikke, teenijaid, kõrtsmikke, möldriõpipoisse, rätsepasellid

---

89 ENSV RAKA, f. 1864, nim. 2, s.-ü.VII-54, l.1-102.

90 S.Vahtre, Rahvastiku liikumisest, lk. 68.

91 ENSV RAKA, f. 1864, nim. 2, s.-ü.VII-54.

Peter Johann Mathiesen, Wilhelm Johannes Kling ja Georg Glück, korstnapühkijad Joseph Sehhat ja Peter Bartels, tisleri- ja lukksepaõpipoisse. 10 nekrutit oli pärit linnakodanike seast.[92]

Varasemate ja hilisemate aastate osas nekrutite kohta andmeid ei esine, kuid kindlasti andis ka Tallinn igal aastal teatud osa meeshingedest sõjaväeteenistusse. Seejuures tuleb meeles pidada, et nekrutiandmise kohustus puudutas ainult maksualuseid seisusi.

Kuigi Tallinna elanikkond kokkuvõttes antud perioodil kasvas, on tõenäoline, et ulatuslikum elanikkonna liikumine linnas algas 19.sajandi teisel poolel, pärast 1856.aasta talurahvaseaduste kehtestamist, passiseadust 1863.aastal, ja maakogukonnakorraldust 1866.aastal, mis andis talupoegadele suurema liikumisvabaduse. Samuti oli seni linna arengule olnud tõsiseks takistuseks 1866.aastani kehtinud tsunftisundus.

Sõjaväelased

Järgnevalt vaatleme lähemalt sõjaväge, ilma milleta pole võimalik tolle perioodi Tallinna elanikkonna käsitlemine.

Tänu soodsale strateegilisele asukohale etendas Eestimaa kubermang kogu vaadeldava perioodi vältel olulist osa Venemaa sõjalise tugipunktina ning Peterburi kaitsel. Eriti suur tähtsus oli Tallinnal kui heal sadamalinnal sõja puhul mõne mereriigiga.

[92] Samas.

Pärast Uusikaupunki rahu 1721.aastal majutati suurem osa Läänemeremaades asunud sõjaväest Eestimaale, kusjuures enamus sellest toodi Tallinnasse. Tallinn ise muudeti Venemaa merekindluslinnaks. Alates sellest ajast on linnas alati viibinud suurel arvul sõjaväelasi. See muudab raskeks linna tsiviilelanikkonna arvu määramise, nagu eelnevalt nägime. Näib, et tolle aja statistilised kokkuvõtted on arvanud kohaliku elanikkonna hulka ka kõrgemad ja erusõjaväelased, sõjaväeametnikud ja -käsitöölised ning haiglate personali, kes elasid siin koos perekondadega. Tallinnas teenis sõjaväes ka kohaliku aadli esindajaid, kuid sagedamini kuulusid nad Peterburi keiserliku armee koosseisu. Linnaelanike hulka ei ole arvatud tegevteenistuses olevaid sõjaväelasi ega reservteenistuses olevaid isikuid, kelle arv ajuti moodustas isegi kuni pool tsiviilelanikkonnast, kuid mis seejuures väga sageli muutus. Seda vahet on püütud silmas pidada ka käesoleva töö puhul.

Eestimaa kubermangu, samuti Tallinna linna majutatud sõjaväelaste arv ja sõjaväe koosseis sõltusid antud momendi rahvusvahelisest olukorrast. Muutused selles kajastusid kõige paremini just armee elus. Suhete halvenemine mereriikidega tõi kaasa järsu vägede koondamise rannaäärsetele aladele, sealhulgas ka kindluselinna Tallinnasse, mis pidi tagama Vene riigi ohutuse mere poolt. Seda on täheldatud nii Vene-Rootsi sõja ajal 1790.aastal kui ka lahkhelide puhul Inglismaaga 1807.-1809.aastal.[93] Vastupidine

[93] Военно-статистическое обозрение, 1к. 3.

nähtus siinse armee arvulises suuruses ja koosseisus leidis aset aga maismaasõdade puhul. Näiteks 1812.aasta Isamaasõja perioodil, kus lahingud toimusid põhiliselt mandril, ei jäetud linna peaaegu üldse vägesid.[94] Kahjuks puuduvad 1833.aastani igasugused andmed Tallinnas paiknenud armee konkreetse suuruse kohta.

1833.aastal toimus Riias sõjavägede kõrgem ülevaatus ning rida sõjaväelasi ei pöördunud armee ümberformeerimise tõttu enam endistesse korteritesse tagasi.[95]

Alates sellest ajast ei paigutatud Eestimaa kubermangu enam tegevvägesid, väljaarvatud Sisekaitse korpuse sõdurid ja 5 Balti laevastiku tegevekipaaži, kes igal aastal Tallinnas talvitusid. Täpne sõjavägede lokalisatsioon ja arv Tallinna linnas 1833.aastal on toodud ära lisas 1. Siit näeme, et 65,5 % Tallinnasse paigutatud sõjaväelastest kuulus mereväe koosseisu ja ainult 34,5 % maaväkke. Kogu kubermangu ulatuses jagunes armee sama aasta andmetel järgmiselt:[96]

Tallinn	7974	meest	91,0 %
Maakonnalinnad	473	"	5,4 %
Maakonnad	318	"	3,6 %
Kokku [x]	8765	"	100,0

[94] Samas, lk.332.

[95] Samas, lk.333.

[96] Samas, lk.333.

[x] Arvestatud ei ole sõjaväelaste perekonnaliikmeid.

Analoogilised andmed teiste aastate kohta puuduvad, kuid kindlasti asus valdav enamus sõjaväest ka ülejäänud aastatel Tallinnas. On teada, et maakonnalinnadesse olid jäetud ainult invaliidikomandod, mille liikmete arv oli üsnagi tühine.[x]

Alates 1834.aastast hakkas sõjaväelaste arv Tallinnas pidevalt kasvama. Venemaa sõjaministeeriumile allusid Tallinna garnison,[xx] kubermangupataljon, ajutised väeosad, väliväeosad, kahurvägi, insenerkomando, invaliidikomando, hospitaalkomando, piirivalve, sandarmeeria ja politseisoldatid, laevastik, rannakaitse- ja majakakomando ning sõjasadama valitsus.[97] Mainitud sõjaväeosade arvulise koosseisu aastate kaupa toome ära lisas 2. Siit nähtub, et Tallinna garnisoni liikmeskond kasvas ajavahemikul 1834-1857 enam kui kahekordseks, kusjuures eriti intensiivne on olnud juurdekasv Krimmi sõja ajal aastatel 1854-1856. Pärast sõja lõppu 1857.aastal toimus järsk langus, mis suurenes veelgi seoses Tallinna kustutamisega merekindluste nimekirjast 1858.aastal.[98]

Analoogiline nähtus ilmnes ka kahurväe ja teiste väiksemate väeosade juures. Eriti märgatav oli langus aga mere-

---

[x] Tallinna invaliidikomando koosseisus oli 285 liiget, Rakveres - 167, Paides - 164, Haapsalus - 142.

[xx] 1859.aastani nimetati Tallinna garnisonipataljon, 1859-1864 - Tallinna sisekaitse pataljon, alates 1864. aastast - Tallinna kubermangupataljon nr.7.

[97] E.Kluge, tsit. teos, lk.47.

[98] Samas, lk.47.

väes, kus 1833.-1834.aasta tase ületas 1864.-1865.aasta oma enam kui 134,3 korda.

1846.aasta Tallinna linna aruandest nähtub, et sõjaväelaste arv linnas koos nende perekondadega ja kantonistidega oli 12000, moodustades seega 43,5 % linna elanikkonnast. Järgmiseks aastaks oli tsiviilelanike arv langenud 609 inimese võrra (14993), sõjaväelaste arv aga 2500 võrra,[100] ulatudes nüüd 14500-ni.[x] Tegelikult kinnitame veelkord eespool mainitud arvamust, et armee tegelik suurus oli siin mõnevõrra väiksem.

Igapäevasest vahiteemistusest linnas võttis osa üldse 421 sõjaväelast, neist 5 kõrgemat ohvitseri, 25 alamohvitseri, 7 moosekanti, 34 jefreitorit ja 360 reameest. Valveposte oli linnas üles seatud kokku 119.[101]

Peatume mõne sõnaga ka kantonistidel. 1856.aastani valitses pärisorjuslikul Venemaal seadus, mille järgi kõik soldatite ja madruste pojad olid sõjaväekohustuslikud ning allusid vastavalt sellele, kas nende isad teenisid maa- või mereväes, kantonistidena vastavatele ametkondadele. Sama kord oli kehtiv ka Eestimaa kubermangus ja Tallinna linnas.

---

99 Samas.

100 Военно-статистическое обозрение, 1к. 313.

101 Samas, lk.365.

x Nende seas 4900 naist ja kantonisti.

Alamate sõjaväeametnike pojad kuulusid samuti kohe sündimisest peale kantonistide hulka, jäid aga esimestel eluaastatel veel vanemate hoole alla. Ainult isata ja väga vaesed lapsed anti juba enne tähtaega erilistesse klassidesse.

Tavaliselt 7-, hiljemalt aga 14-aastaselt astusid lapsed kantonistide pataljoni, kus tugevamad neist said ettevalmistuse rindeteenistuseks, nõrgemad käsitööks või kantseleiametiks. Nende teenistusaega hakati lugema vahel 17, üldreeglina aga 20 eluaastast.

Kuni 1849.aastani oli Tallinnas spetsiaalne kantonistide pataljon (Halbbatallon), mille koosseisus oli 600-800 kantonisti. Alates 1849.aastast nende arv vähenes, ületamata 1854.aastaks 400 piire.

Madruste poegi kasvatati kohe esimestest eluaastatest Kroonlinnas. Enamuses kuulusid sinna eestlased, palju oli ka juute. Venelasi oli kantonistide hulgas vähe. Krimmi sõja puhkedes toodi nad 1854.aasta hilissügisel Haapsallu, kust järgmise aasta algul viidi Pihkvasse.

Niisugune kord kehtis kuni 25.XII 1856.aastani, mil keisri käskkirjaga seati sisse üldine sõjaväekohustus sõjaväelaste poegade suhtes. Kantonistide koolid jäid aga veel püsima. Alles 1858.aasta suvel nimetati need ümber sõjakoolideks.[102]

---

[102] E.Kluge, tsit. teos, lk.50-52.

Rääkides sõjaväe osast Tallinna linnas, ei saa mööda minna kohustustest, mis langesid kohalikule elanikkonnale seoses nende toitmise ja majutamisega. Kuni 1814.aastani lasus linnal sõjavägede majutamise kohustus, millega tegeles eriline, 1803.aastal rae poolt moodustatud korterikomisjon.[103] Kuna sõjaväelaste arv linnas moodustas aeg-ajalt kuni pool elanikkonna üldarvust, osutus selle kohustuse täitmine eriti raskeks. Selle kergendamiseks oli linna käsutuses 13 kasarmut (4 all-linnas, 3 Toompeal, 3 Tartu ja 4 Narva eeslinnades), kuid nendesse oli võimalik mahutada ainult 1980 inimest.[104] Ülejäänud paigutati linnalt üüritud majadesse või ka erakorteritesse Tallinna eeslinnades.

Alates 1814.aastast hakati linnades sõjaväe majutamise asemel nõudma majutuskulude tasumist rahas. Eriti koormavaks kujunes see Tallinnas, moodustades kuni 7 % krundi väärtusest, samal ajal Peterburis ületamata 1 %.[105] Tallinna eeslinnadel tuli majutusmaks tasuda sageli natuuras. Mõnevõrra kergendas olukorda sajandi algusaastail Lasnamäele rajatud nn. Uuslinn, kuhu ehitati kasarmud ligi 5000 mereväelasele. Siiski ei lahendanud see olukorda ning ülemajutatus linnas püsis kogu vaadeldava perioodi jooksul.

---

103 E.Nottbeck, W.Neumann, tsit. teos, lk.216.

104 Военно-статистическое обозрение, 1к. 317.

105 ENSV ajalugu, I kd., Tallinn, 1955, lk.529.

1864.aastaks oli Tallinna linnas koos Toompea ja eeslinnadega maju 2109, sõjavägede üldarv koos perekondadega ulatus real aastatel kuni 14,5 tuhandeni, kasarmud suutsid aga mahutada vaevalt 1/3. Olukord lahenes alles Tallinna kustutamisega Venemaa merekindluste nimekirjast 1858.aastal, millega seoses lahkus siit ka enamus armeest.

Elanikkonna rahvuslik koosseis

Eestimaa kubermangu rahvastiku põhiosa moodustasid 19.sajandi I poolel eestlased. Tallinnas elas eestlaste kõrval rohkearvuliselt ka sakslasi ja venelasi. Lisaks nendele elas siin vähesel määral rootslasi, soomlasi, taanlasi, poolakaid, juute, tatarlasi ning 1844.aasta andmetel ka 1 itaallane ja mõned šveitslased.[106]

Kogu sajandi I veerandi jooksul jäid arvukamaks elanikkonna osaks Tallinnas sakslased, moodustades 1820.aasta andmetel 42,9 % linna koguelanikkonnast.[107] Sakslased olid ühtlasi elanikkonna jõukamaks kihiks linnas, kelle hulka kuulus kogu aadel ja enamus linnakodanikest ning käsitöömeistritest. Nende põhilisteks tegevusaladeks olid kaubandus ja käsitöö. Samuti oli nende seast ka enamus tsiviil- ja kroonuametnikke.

Arvuliselt järgmise rahvusena olid esindatud eestlased, kelle hulka kuulus samal 1820.aastal linnaelanikest

106 P.A.F.K.Possart, tsit. teos, lk.19.

107 TLSA, lk.16.

34,8 %.[108] Enamuses teenisid nad linnas majateenijatena, "olles ostetud või üüritud mõisahärralt või tema poolt vabaks lastud".[109] Sajandite vältel juurdunud vaenu sakslaste vastu tõi suur osa neist linna kaasa. Petri märgib, et eestlased ei saa aru saksa keelest, kuigi seda iga päev kuulevad ning rõhutab samas, et koos sakslastega vihkas eestlane ka nende keelt. Seejuures mõistab Petri eestlaste vihkamise põhjust, öeldes:"Kes on eestlaste despoodid? Selle rahva järeltulijad, kes põliselanikelt nende maa, omandi ja kuldse vabaduse on röövinud ... . On see siis ime, et nad sakslasi vihkavad?"[110]

Venelased, kes moodustasid linnaelanikest 17,9 %, tegelesid põhiliselt kaubandusega. Nende seas oli ka manufaktuuride töölisi. Venelased olid tuntud kui osavad seebi ja küünalde valmistajad. Samuti valmistasid vene meistrid sõidukeid, mida hinnati erakordse kerguse ja vastupidavuse tõttu.

Eriti kuulsad olid aga venelastest köögiviljakasvatajad, tuntud ogorodnikute nime all, kes paitsid silma erakordse hoolsusega sellel alal. Petri on märkinud, et ogorodnikud müüsid oma saagi odavalt, kusjuures teiste vene kaupmeeste seas paistsid nad silma erakordse aususega.[111]

---

108 Samas.

109 I.Petri, tsit. teos, lk.20.

110 Samas, lk.20 ja 29.

111 Samas, lk.21-22.

Vene rahvusest oli ka enamus sõjaväge, eriti madrused.

Rootslased, soomlased ja taanlased teenisid Tallinnas tavaliselt majateenijatena. Teatud määral oli nende hulgast ka oskustöölisi tööstusettevõtetes.

Poolakad, tatarlased ja juudid kuulusid enamasti sõjaväe koosseisu. Pärast 1831.aasta Varssavi ülestõusu toodi Tallinnasse ka sadu vange Poolast.

Tallinna elanikkonna rahvuslikku koosseisu ja selle dünaamikat iseloomustab tabel 3.

Seoses kapitalistlike suhete järk-järgulise arenemisega ning nõudmise kasvuga töökäte järele toimusid nihked ka elanikkonna rahvuslikus koosseisus. Nagu nähtub tabelist 3, kaotasid sakslased käsiteldava ajavahemiku teisel poolel arvulise ülekaalu linnaelanike seas. Linna valgus üha rohkem lihttöölisi ja seda põhiliselt eesti ja vene rahvusest elanikest. Nende arvel toimus ka elanikkonna üldine kasv linnas. Kuid siiski jäi sakslaste kätte mõjukas positsioon linnas kogu perioodi vältel. Nii isegi 1871.aastal, mil juba täie hooga arenes kapitalism, moodustasid nad 34,4 % elanike üldarvust. Samaks aastaks oli eestlastest elanikkonna protsent tõusnud 51,8-le.[112]

---

[112] TLSA, lk.20.

Tabel 3

Tallinna elanikkonna rahvuslik koosseis

Aasta	Eestlasi Arv	%	Venelasi Arv	%	Sakslasi Arv	%	Rootslasi Arv	%	Soomlasi Arv	%	Poolakaid Arv	%	Tatarlasi Arv	%	Rahvus teadmata Arv	%	Kokku Arv	%
1820	4486	34,8	2304	17,9	5540	42,9	430	3,3	-	-	-	-	-	-	142	1,1	12902	100,0
1834	6072	39,3	2759	17,8	5292	34,2	100	0,7	79	0,5	13	0,1	12	0,1	1130	7,3	15457	100,0
1871	15097	51,8	3300	11,3	10020	34,4	384	1,3	-	-	-	-	-	-	361	1,2	29162	100,0

[113] Tabel on koostatud TLSA, lk.16 ja 20; E.Nottbeck, W.Neumann, tsit. teos, lk.218; P.v.Koeppen, Die Bewohner Estlands (Lu le 19.juin 1846) ja P.A.F.K.Possart, tsit. teos, lk. 19-20 andmetel.

Tartu Ülikooli Raamatukogu
ARHIIVKOGU

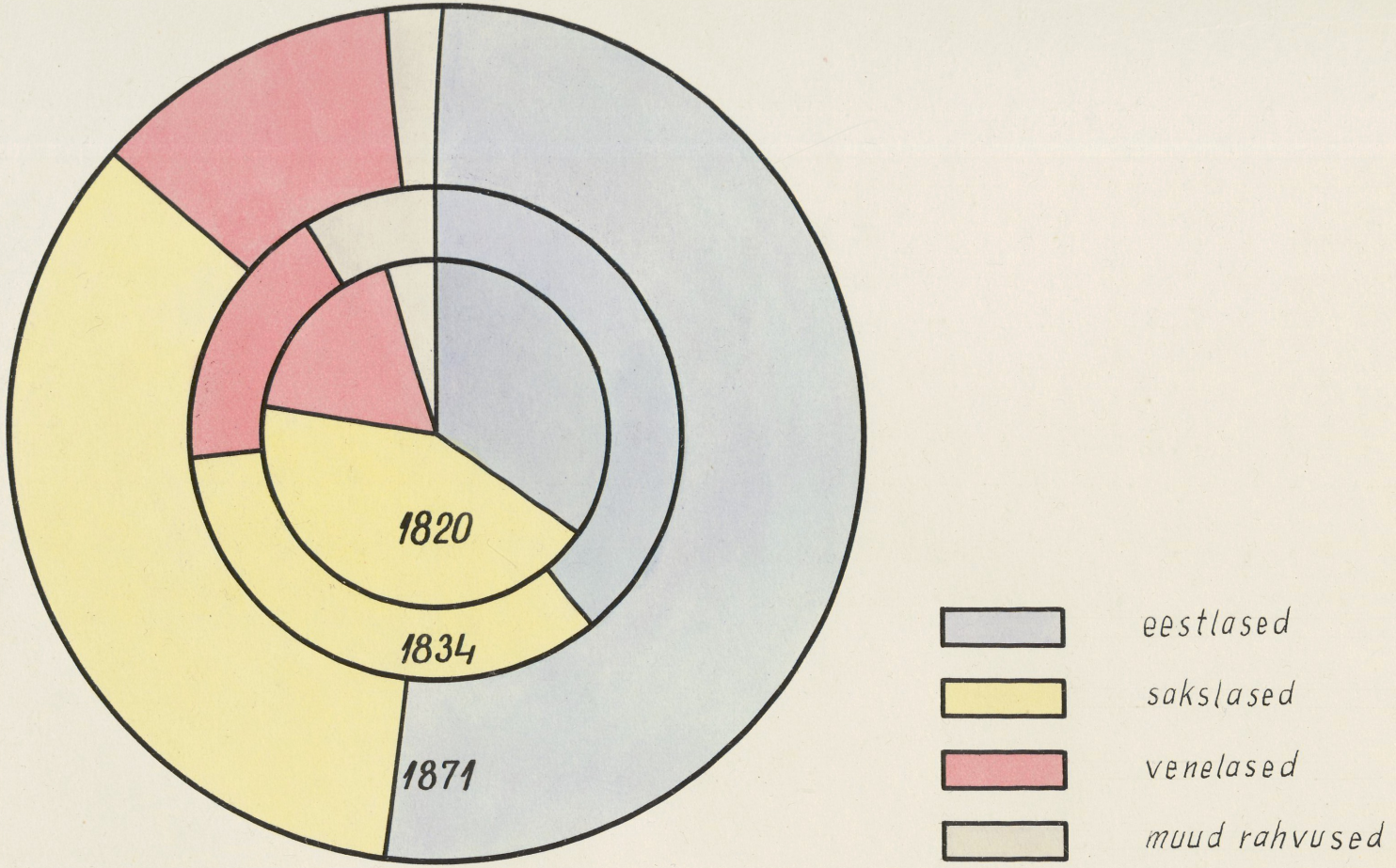

Joonis 2. Muudatused Tallinna elanikkonna rahvuslikus koosseisus aastatel 1820–1871.

Elanikkonna usuline koosseis

Elanikkonna loodusliku liikumise jälgimine 19.sajandi I poolel on kõige hõlpsam kirikukogudustes peetud arvestuste alusel. Sellepärast on antud töös käsitletud lühidalt ka Tallinna elanike usulist koosseisu.

Valitsevaks usundiks linna tsiviilelanike seas oli luteriusk. Evangelistide-luterlaste koguduste juurde kuulus enamus Tallinna saksa (Toom-, Oleviste ja Niguliste kogudus), eesti (Pühavaimu kogudus) ja rootsi (Püha-Mihkli kogudus) rahvusest elanikke. Kõige rohkearvulisemaks koguduseks oli Pühavaimu kiriku kogudus, mille juurde peale linnas elavate eestlaste kuulusid ka linnalähedaste mõisate talupojad ja kalurid, kes külastasid jumalateenistusi. Kuivõrd nad ei kuulu otseselt linnaelanike hulka, me neid selles töös arvestanud ei ole.

Järgmisel kohal leviku poolest oli kreeka katoliku usk ehk vene õigeusk. Vene õigeusku oli enamus Tallinnas viibivast sõjaväest ja vene tsiviilelanikkond. Nad olid jaotatud 6 kiriku koguduse vahel, millest 3 kuulus sõjaväelastele ja nende perekondadele.

Rooma katoliku kogudusse kuulusid peamiselt poolakad. Enamasti olid needkohaliku admiraliteedi madrused, harvemini garnisonisoldatid, kahur- või ratsaväelased. Osa neist teenis ka Tallinnas töölistena. Sellesse kogudusse kuulusid ka üksikud sakslased. Rooma katoliku kogudus ei olnud suur, haarates 1820.aastal vaid 1,0 % [114] kogu elanike

[114] TLSA, lk.20.

arvust. Et enamus poolakaid abiellus luterlastega, siis ristiti nende lapsed reegli järgi kui luterlased. Sellepärast kuulus sellesse kogudusse mehi peaaegu 4 korda rohkem kui naisi.[115] Nende kasutuses oli Tallinnas 1 kirik.

Omaette eksisteeris kogudus, kuhu kuulusid tatarlased ja juudid ja mis oli tuntud idamaalaste koguduse nime all (Orientalische Gemeinde). See kogudus ei olnud arvuliselt eriti märkimisväärne,[x] küll kuulus aga nendele oma nn. Muhameedlaste mošee, arvatavasti Lasnamäel.

Lühemat aega töötas Tallinnas ka reformistlik usulahk, samuti on andmeid raskolnikute olemasolu kohta, ning kuivõrd nende koguduste kohta on olemas statistika sünni, abielude ja surmajuhtumite üle, on need käesolevas töös arvestatud kogu elanikkonna hulka.

Kokku oli Tallinnas 14 kirikut, mis haarasid kogu elanikkonna.

Tabel 4[116]

Tallinna elanikkonna usuline koosseis

Kogudus	1820		1841		1871	
	Arv	%	Arv	%	Arv	%
Luteri	10392	80,5	10973	68,2	24577	84,2
Kreeka-katoliku	2344	18,1	....		3625	12,4
Rooma-katoliku	126	1,0	65	0,4	426	1,5
Juudi	36	0,3	-		412	1,4
Reformistlik	4	0,1	239	11,5	2	0,1
Märkimata	-	-	4823[xx]	29,9	120	0,4
Kokku	12902	100,0	16100	100,0	29162	100,0

115 E.Kluge, tsit. teos, lk. 14.

116 Koostatud: TLSA 1924, lk.20; E.Neumann,W.Nottbeck,tsit. teos, lk.218; P.A.F.K.Possart, tsit.teos, lk.57.

x 1820.aastal kuulus sinna 36 juuti, 1850.aastal - 50 tatarlast.

xx Arvatavasti kuulusid enamuses kreeka-katoliku usku ja olid vene rahvusest.

Rahvaarvu loomulik liikumine

Elanike arvu loomulik liikumine on jälgitav põhiliste demograafiliste näitajate: sündimuse, suremuse ja abiellumuse põhjal. Seejuures olenevad saadud resultaadid suuresti antud perioodi statistika täpsusest ja iseloomust. Ideaalne oleks, kui statistiline materjal annaks meile lisaks sündinute arvule ka nende sünni kuu, soo, teate, kas laps on sündinud abielust või väljaspool seda. Oluline oleks analüüsida sündide arvu ka ema vanuse ja abielu kestuse järgi. Surmajuhtumite puhul oleks oluline inimeste vanus, samuti surma kuu, mis võimaldaks määrata kõikumised aasta piires. Ka oleks vajalik analüüsida surma põhjusi: kas inimene on surnud vanaduse, haiguse või õnnetusjuhtumi tagajärjel.

19.sajandi I poole statistiline materjal sellist põhjalikku analüüsi ei võimalda. Rahvastiku liikumist antud perioodil kogu Eestimaa kubermangu ulatuses on üksikasjaliselt käsitlenud S.Vahtre.[117] Seejuures on sündide, surmajuhtumite ja abiellumiste puhul võetud arvesse ainult luteriusuline elanikkond, sest kubermangu ulatuses oli muu-usuliste arv tühine.

Kuigi ka Tallinna linnas põhiosa elanikkonnast kuulus luteri usku, olid siin esindatud rooma- ja kreeka-katoliku kogudused. Nagu nägime eespool, kuulus viimasesse 1820.aas-

[117] S.Vahtre, Rahvastiku liikumisest, lk.57-83.

tal 18,1 % linna elanikkonnast, arvestamata sõjaväelasi. See on hulk, mida linna elanikkonda iseloomustades kõrvale jätta ei saaks. Kuid antud perioodi statistilised aruanded vene õigeusklikku elanikkonda ei arvesta. 1801. ja 1822.-1825.aasta kohta on meil olemas andmed ka elanikkonna selle osa kohta, kuid nendes ei tehta vahet sündide, abiellumiste ja surevuse vahel õigeusklike tsiviil- ja sõjaväelastest elanikkonna hulgas. Alates 1834.aastast on E.Kluge arvestanud statistikat eraldi sündinud tsiviilelanike ja sõjaväelaste laste kohta, kuid meil ei ole teada abiellumiste arv ja surevus nende seas. Sellepärast tuleb Tallinna elanike loomuliku liikumise uurimisel esialgu piirduda põhiliselt luteriusulise ja rooma-katoliku usku elanikkonna vaatlusega ning kus võimalik, tuua sisse võrdlusandmed ka kreeka-katoliku koguduse kohta. Ühtlasi loodab autor, et edaspidise uurimistöö tulemusena on see puudus võimalik likvideerida. Samuti jääb praegu lahtiseks küsimus sündide ja abielude arvu ning surevuse kohta aastatel 1802-1821. Paremini on need jälgitavad alles 1822.aastast.

Elanikkonna sündivusele, abiellumistele ja surevusele avaldavad mõju eelkõige need majanduslikud ja sotsiaal-poliitilised tingimused, milles ta elab. Ikalduste, epideemiate ja sõdadega kaasneb tavaliselt langus abielude ja sündide ning tõus surnute arvus. Samuti olenevad need näitajad sanitaarsetest oludest, arstiabist jne. Rahva heaolu kasvu kindlateks näitajateks on aga surnute arvu vähenemine ning sündide ja abielude arvu suurenemine.

Tavaliselt on kõige otstarbekamaks abiellunute, surnute ja sündinute arvu võrdlemine elanike üldarvuga, mis väljendatakse promillides.[x] Selleks on tarvis teada aga kindlasti elanike keskmist arvu igal aastal, mida käesolevas käsitluses kahjuks pole õnnestunud kindlaks määrata. Saame seda teha ainult teatavate aastate kohta ning ainult sündinute suhtes. Seejuures on kogu linnas sündinutest sõjaväelaste kogudustes registreeritud lapsed maha arvatud.

Nagu toodud tabel 5 näitab, oli sündide arv Tallinnas erakordselt kõrge, ületades suuresti kubermangu keskmise antud perioodil (33,9)[118] . Tallinna Linna Statistlise Aastaraamatu andmete põhjal ei läheks sündimus Tallinnas eriti lahku kubermangu omast (34,2), kuid võrreldes oletatava elanike üldarvuga on lahkuminek suurem (43,3). Sellepärast, rõhutame veelkord, vajavad toodud andmed veel kindlasti kontrollimist. Järsk langus sündimuses aastail 1854-1855 mõlemate andmete põhjal oli tingitud tõenäoliselt Krimmi sõjast.

Edasi vaatleme sünni, surma ja abielude arvu Tallinnas aastatel 1801. ja 1822-1846, kusjuures ei ole arvestatud andmete puudumisel vene õigeusulist elanikkonda (tabel 6).

---

[x] Suhtearv iga 1000 elaniku kohta.

118 S. Vahtre, Rahvastiku liikumisest, lk.82.

Tabel 5 [119]

Tallinna tsiviilelanikkonna sündimuse dünaamika

19.sajandi II veerandil

Aasta	Elanike üldarv (arvatav)	TLSA järgi	Elusalt sündinud		
			üldse	1000 elaniku kohta	
				arvatava üldarvu järgi	TLSA järgi
1834	15457	(15287)	625	40,4	40,9
1844	16377	)18822)	670	40,9	35,6
1846	15602		754	48,3	
1847	14993		691	46,1	
1848	16143		752	46,6	
1851		(24041)	794		33,0
1852	17199		808	47,0	
1854	17460		680	38,9	
1855	17421	(27905)	673	38,6	24,1
1858		20680	773		37,4
1871		29162			31,6

[119] Koostatud: TLSA, eespool mainitud oletatavate andmete ja E.Kluge, tsit. teos, lk.4 andmetel.

Tabel 6

Sündide, surmajuhtumite ja abiellumiste arv Tallinna linnas (väljaarvatud vene õigeusklikud) 19.sajandi I poolel

Aasta	Abielud	Sündis			Suri			Iive			Iive Eestimaa kubermangus	
		Mehi	Naisi	Kokku	Mehi	Naisi	Kokku	Mehi	Naisi	Kokku		
1795	119	254	242	496	193	202	395	+61	+40	+101	1133	"Revalsche Wöchentliche Nachrichten"(="RWN"),nr.1, 7.jaanuar 1796.
1798	133	265	253	518	326	233	559	-61	+20	- 41	2895	Samas, nr.3, 17.jaanuaril 1799 ja nr.5,31.jaanuar 1799.
1801	114	321	264	585	244	221	465	+77	+43	+120	2008	Samas, nr.2, 13.jaanuar 1802.
1822	158	266	247	513	302	222	524	-36	+25	- 11	2434	Samas, nr.9,26.veebruar 1823, 3.lisa ja 1822 - O.W.Masing, "Marahva Näddala-Leht" nr.30, 28.juuli 1823.
1823	166	260	267	527	250	216	466	+10	+51	+ 61	4753	Samas, nr.6, 11.veebruar 1824, 3.lisa
1824	134	270	289	559	258	243	501	+12	+46	+58	3990	Samas, nr.8, 23.veebruar 1825, 2.lisa
1825	123	276	285	561	314	291	605	-38	- 6	- 44	4782	Samas, nr.9, 1.märts 1826, 3.lisa
1826	158	270	278	548	358	356	714	-88	-78	-166	1292	Samas, nr.9, 28.veebruar 1827, 3.lisa
1827	121	297	262	559	290	282	572	+ 7	-20	- 13	2757	Samas, nr.12, 19.märts 1828, 2lisa ja 1827 - "Provinzialblatt für Kur-, Liv- und Estland" nr.14, 4.aprill 1828.
1828	139	276	281	557	377	278	655	-101	+ 3	- 98	3313	Samas, nr.9, 3.märts 1829, 3.lisa
1829	117	241	248	489	295	288	583	- 54	-40	- 94	648	Samas, nr.9, 3.märts 1830, 2.lisa
1830	113	234	232	466	259	261	520	- 25	-29	- 54	3826	Samas, nr.10, 9.märts 1831, 3.lisa
1831	138	257	231	488	459	460	919	-202	-229	-431	1869	Samas, nr.11, 14.märts 1832, 2.lisa
1832	176	210	196	406	325	265	590	-115	- 69	-184	3691	Samas, nr.11, 13.märts 1833, 2.lisa
1833	157	254	257	511	345	261	606	- 91	- 4	- 95	1822	Samas, nr.13, 26.märts 1834, 3.lisa
1834	122	259	246	505	417	267	684	-158	- 21	-179	3357	Samas, nr.16, 22.aprill 1835.
1835	138	249	248	497	418	282	700	-169	- 34	-203	-647	Samas, nr.16, 20.aprill 1836, 3.lisa
1836	164	287	252	539	381	262	643	- 94	- 10	-104	1098	Samas, nr.17, 26.aprill 1837, lisa
1837	...	262	252	514	...	...	...	...	...	...	1129	E.Kluge, tsit. teos, lk.5.
1838	189	259	253	512	299	232	531	- 40	+ 21	- 19	2054	Samas, nr.11, 13.märts 1839, lisa ja 1838 - P.A.F.K. Possart, tsit. teos, lk.9.
1839	185	281	279	560	450	274	724	-169	+ 5	-164	3712	Samas, nr.17, 22.aprill 1840, lisa ja P.A.F.K.Possart, tsit. teos, lk.11.
1840	...	311	276	587	...	...	...	...	...	...	2920	E.Kluge, tsit. teos, lk.5.
1841	184	287	297	584	479	293	772	-192	+ 4	-188	771	"RWN", nr.8, 23.veebruar 1842.
1842	174	325	282	607	394	306	700	- 69	- 24	- 93	3539	Samas, nr.14, 5.aprill 1843 ja P.A.F.K.Possart, tsit. teos, lk. 15-16.
1843	210	359	299	658	401	308	709	- 42	- 9	- 51	3673	Samas, nr.11, 13.märts 1844 ja P.A.F.K.Possart, tsit. teos, lk.17-18.
1844	206	301	297	598	336	287	623	- 35	+ 10	- 25	1606	Samas, nr.18, 30.aprill 1845.
1845	223	346	309	655	406	397	803	- 60	- 88	-148	-1832	Samas, nr.10, 11.märts 1846, lisa
1846	192	328	304	632	507	411	918	-179	-107	-286	- 810	Samas, nr.13, 31.märts 1847, lisa

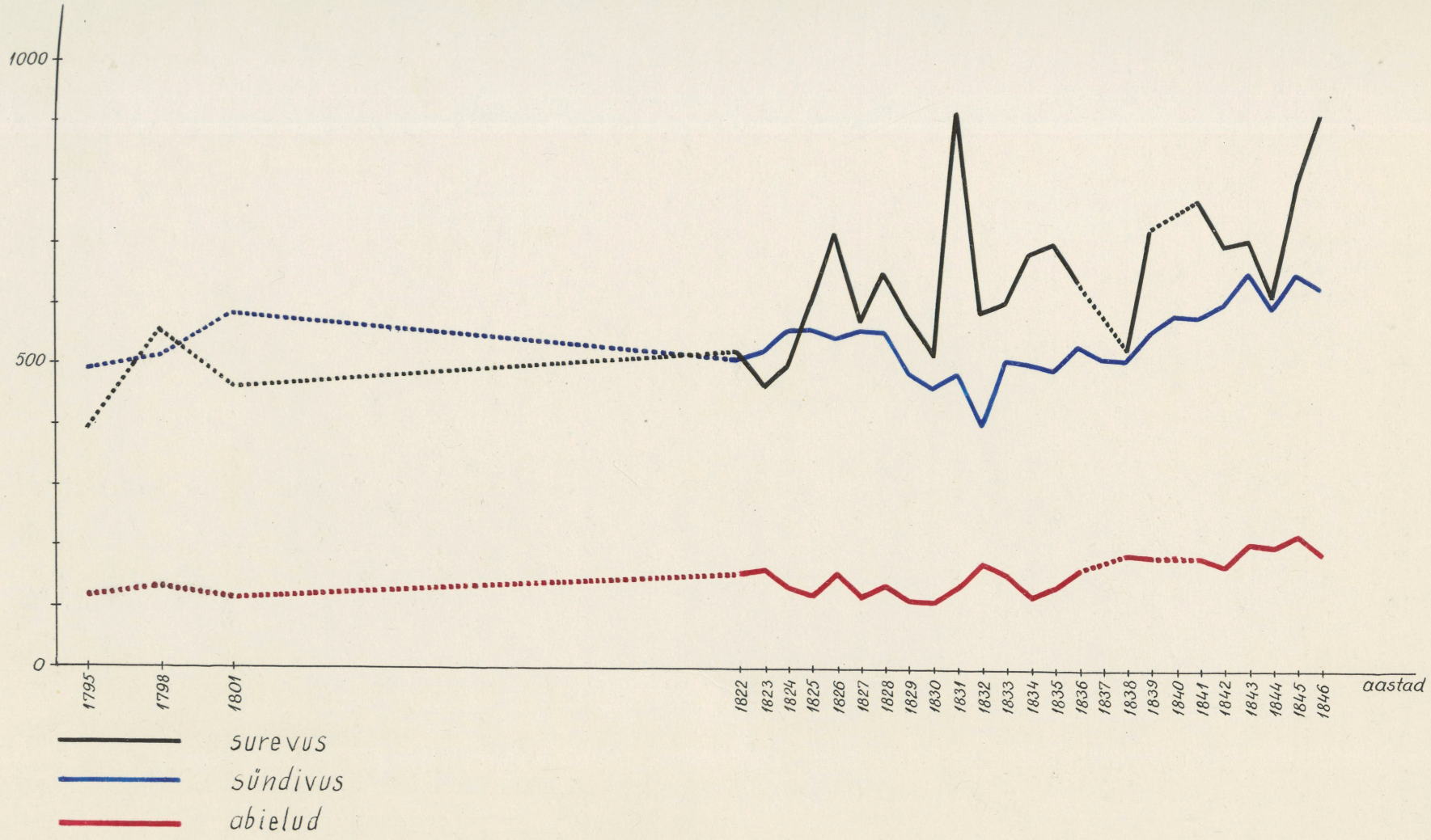

Joonis 3. Sündivus, surevus ja abielud Tallinna linnas (välja arvatud vene õigeusu kogudused) 19. sajandi I poolel.

Nagu näha, on abielude arv antud aastail olnud küllaltki kõikuv. Põhiliselt hakkab see näitaja 1838.aastast tõusma ning tagasiminekud on väikesed. Abielude arvu kasvule on arvatavasti avaldanud mõju elanike arvu üldine kasv linnas. Seejuures suurtel koolera-aastatel 1831 ja 1845 abielude arv Tallinnas, erinevalt kubermangu omast, ei langenud, vaid tõusis. Rohkem on kõver langenud kooleratаudile järgnenud 1846.aastal. Tõenäoliselt on sellel aastal Tallinnas levinud ka mõni epideemia, kandumata kogu kubermangu, sest seal ~~algab~~ hakkab alates sellest aastast abielude kõver jälle tõusu.[120]

Sündide arvule on 1831.aasta koolera avaldanud aga tunduvalt enam mõju, mis avaldub sündivuse märagatavas languses 1832.aastal. Väiksem on olnud langus 1846.aastal. Nagu selgus andmete võrdlemisel, ei lange sündide ja abielude tõus ja langus Tallinna linnas alati ühte sündide ja abielude dünaamikaga kubermangus, mis selgub ka meie graafiku 3 võrdlemisel analoogse graafikuga Eestimaa kubermangu kohta.[121] Nagu eespool mainitud, oli sündimus meie andmetel linnas küllalt kõrge, seejuures kaasneb abielude arvu suurenemisega ka sündivuse tõus järgneval aastal, mis on iseloomulikuks nähtuseks kogu maal.

Üldreeglina on teada, et sünnib alati rohkem poisse kui tütarlapsi. Euroopa riikides sündis antud ajavahemikus

---

120 Vrd. S. Vahtre, Rahvastiku liikumisest, lk.77.

121 Samas.

100 tüdruku kohta keskmiselt 105-106 poissi. Tallinnas see suhe mõnevõrra ületatakse. Kuigi mõnel aastal on sündinud tüdrukuid rohkem, jääb ülekaal siiski poistele, ulatudes 107-108 poisini 100 tüdruku kohta.[122]

Tuleb veel märkida surnult sündinud laste suurt erikaalu sündide koguarvus. Täpsemad andmed selle kohta on ära toodud lisas 4, kus on arvestatud kõigis kogudustes sündinud lapsi. Aastail 1834-1858 surnult ja elusalt sündinute suhe[x] oli keskmiselt 1:24,13. Kuigi poisse sündis rohkem, oli nende seas ka rohkem surnult sündinuid kui tüdrukute hulgas (poistel oli surnult sündinute suhe elavatesse 1: 20,63, tüdrukutel - 1:29,28.)[123] Seejuures tuleb rõhutada, et saksa kogudustes, mille liikmete elutingimused olid vaieldamatult paremad, oli väiksem ka surnult sündinud laste osa (1:35,54).

Erakordselt suur on Tallinna linnas olnud elanike surevus. Halvad sanitaar-hügieenilised tingimused, kehv toit ja arstiabi peaaegu täielik puudumine on arvatavasti selle üheks ja peamiseks põhjuseks. Toodud arvulised andmed näitavad, et sünnid ületavad ajavahemikus 1822-1846 ainult kahel aastal surnute arvu. Kui me lisame juurde veel kreeka-katoliku koguduste kohta olevad andmed, langeb iive veelgi,

---

122 E.Kluge, tsit. teos, lk.8.

123 Samas, lk.25.

x Arvestatud on ainult luteriusulist elanikkonda.

kuigi arvatavasti on see tingitud sõjaväelaste suurest osast nendes kogudustes.

Järgnev tabel toob ära abielude, aündide ja surmajuhtumite üldarvu Tallinna linnas 7 aastal.

Seejuures olgu märgitud, et õigeusu kogudustele langes 1795.aastal 35,2 % sündide, 62,5 % surnute ja 45,4 % abielude üldarvust linnas. 1801.aastal olid samad näitajad vastavalt 15,7 %, 33,8 %, 22,5 %, 1822.aastal - 39,6 %, 42,0 % ja 34,4 %; 1823.aastal - 37,0 %, 40,4 % ja 32,8 %; 1824.aastal - 38,1 %, 39,9 % ja 42,0 % ning 1825.aastal - 38,1 %, 38,5 % ja 33,1 %.

Öeldu illustreerimiseks toome eraldi veelkord välja iibe Tallinnas võrdlevalt vene õigeusklikke arvestamata ja kõigi koguduste osas.

Aasta	Ilma vene õigeuskliketa	Kõigi koguduste osas
1795	101	-289
1801	120	- 10
1822	-11	- 54
1823	61	58
1824	58	70
1825	-44	-92
1826	-166	-192

Näeme siit, et enamikel juhtudel vene õigeusklike arvel küll iive langes, kuid aastatel, kui ta oli positiivne luteriusu kogudustes, ületasid sünnid surnute arvu ka õigeusklike seas ja vastupidi (vt.joonis 4).

Sündide, surmajuhtumite ja abielulumiste arv Tallinna linnas kogu elanikkonna ulatuses (kaasa arvatud sõjavägi)

Aasta	Abielud	Sündis			Suri			Iive			Allikas
		Mehi	Naisi	Kokku	Mehi	Naisi	Kokku	Mehi	Naisi	Kokku	
1795	218	393	372	765	780	274	1054	-387	+ 98	-289	"R.W.N." nr.1,7.jaanuaril 1796.
1801	147	379	315	694	440	264	704	- 61	51	- 10	Samas, nr.2, 13.jaanuaril 1802.
1822	241	451	398	849	582	321	903	-131	77	- 54	Samas, nr.9, 26.veebruaril 1823, 3.lisa.
1823	247	413	424	837	477	302	779	- 64	122	58	Samas, nr.6, 11.veebruaril 1824, 3.lisa ja "Ostsee-Provinzen-Blatt" nr.10, 4.märtsil 1824.
1824	231	442	462	904	493	341	834	- 51	121	70	Samas, nr.8, 23.veebruaril 1825, 2.lisa.
1825	184	447	445	892	597	387	984	-150	58	-92	Samas, nr.9, 1.märtsil 1826, 3.lisa ja "Ostsee-Provinzen-Blatt" nr.11, 17.märtsil 1826.
1826	253	432	447	879	610	461	1071	-178	- 14	-192	Samas, nr. 9, 28.veebruaril 1827, 3.lisa.

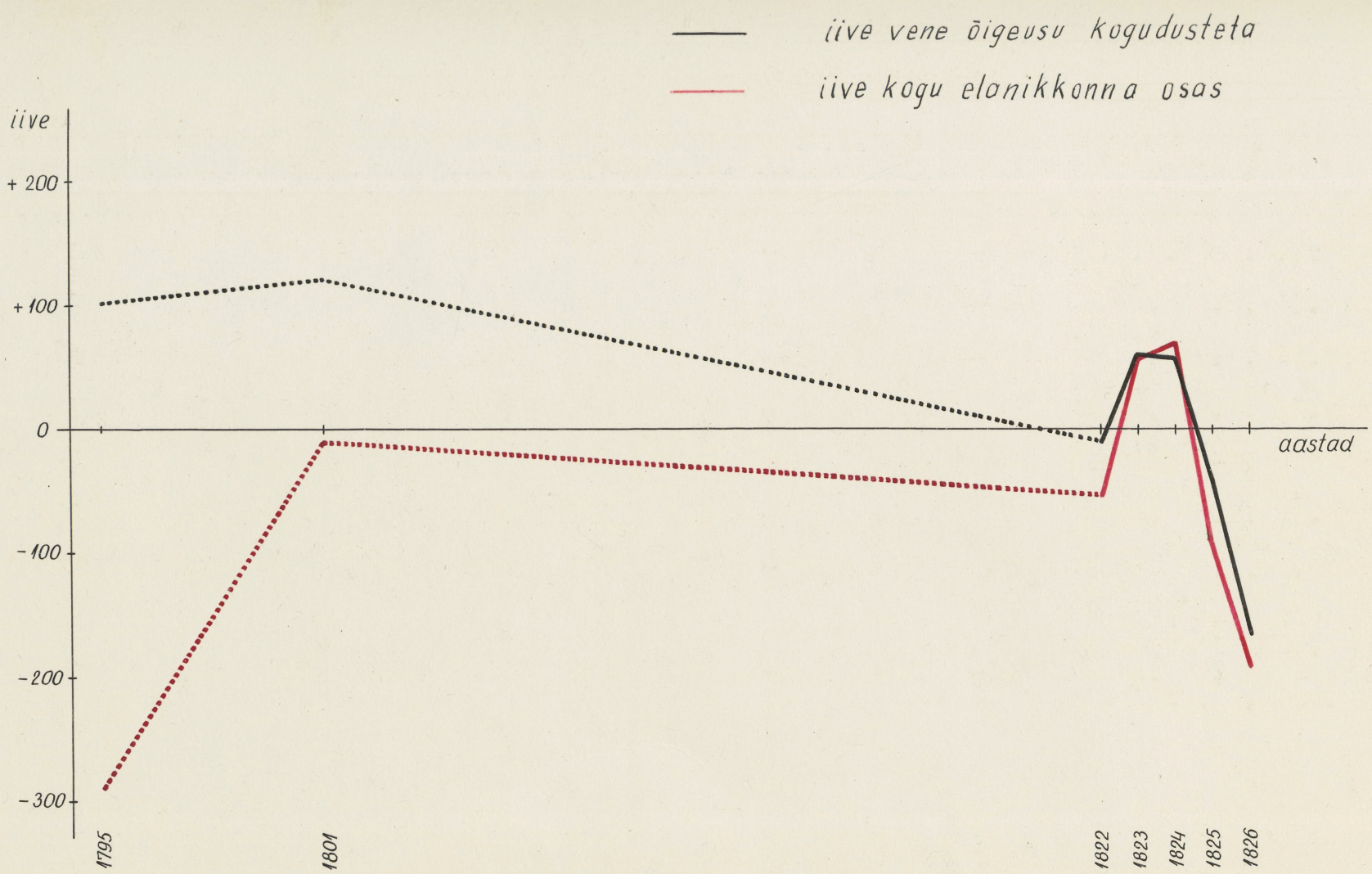

Joonis 4. Jive võrdlevalt vene õigeusu kogudusteta ja kogu linna elanikkonna osas aastatel 1795, 1801 ja 1822 – 1826.

Oma mõju avaldas surevusele kahtlemata see, et enamus Eestimaa kubermangu vanadekodusid, era-, riigi- ja sõjaväehaiglaid, kuhu võeti haigeid kõigist maakondadest, oli koondunud Tallinnasse. 1847.aastal suri siin kokku 1432 inimest, neist 914 meest ja 518 naist. Nendest 457 meest ja 123 naist, kokku 580 isikut suri vanadekodudes, haiglates ja teistes asutustes. Ülejäänud 852 inimest (457 meest ja 395 naist) suri kodudes.[124] Arvatavasti on toodud statistilistes kokkuvõtetes väljastpoolt Tallinna pärit surnute arv linna surnute arvust maha arvatud.

Nagu näitab lisa 6, oli negatiivne iseloomulik nähtus linnadele üldse, kuid eriti selgesti avaldus see Tallinna puhul. Possart on tõstnud tõsise süüdistuse Tallinnas esinevate arvukate, kondiitripoekeste, veinikeldrite ja kõrtside vastu, mis rikuvad rahva tervist.[125] Suure surevuse tegelikud põhjused ulatusid, nagu eespool märgitud, aga hoopis sügavamale, kehtivasse sotsiaalmajanduslikku korda.

Nagu toodud faktidest selgus, ületas surevus Tallinnas tunduvalt sündide arvu. See selgub ka meie jooniselt 3. Eriti katastroofiliselt on surevuse kõver tõusnud seoses epideemiatega. Koolera, süüfilise ja tüüfuse kõrval nõudsid palju ohvreid ~~ka~~ rõuged, kuigi juba sajandi algusest hakkas levima ~~ka~~ rõugetevastane vaktsineerimine. Nii tõi

124 Военно-статистическое обозрение, 1к. 222.

125 P.A.F.K.Possart, tsit. teos, lk.15.

"Revalsche Wöchentliche Nachrichten" 1805.aasta algul ära doktor Harderi järgmise kuulutuse:"Kuna käesoleval ajal maal, ka siin eeslinnades ja linnas endas laste seas, kes veel pole kaitsepookimist läbi teinud, rõuged valitsevad, kutsun ma kõiki vaeseid vanemaid oma lapsi igal teisipäeval pärast lõunat minu korterisse tasuta vaktsineerimisele."[126] 1847. aasta andmeil pandi igal aastal rõugeid 6000-9000 imikule,[127] kuid sellele vaatamata oli see üks ohtlikumaid haigusi.

Niiske kliima tõttu suri Tallinnas kõige rohkem inimesi talvekuudel ja varakevadel. Juunist oktoobrini olevat surmajuhte esinenud vähem,[128] mis on ka usutav.

1801.aasta andmetel suri Pühavaimu kiriku koguduses 83 last alla 5 aasta vanuses. Suur oli laste surevus ka Püha-Mihkli kogudusse kuuluvate rootslaste seas, kus 3 last sündis surnult, 16 suri enne aastaseks saamist, üldse suri sellel aastal aga 26 last.[129] Võrdlusena olgu öeldud, et Eestimaa kubermangus moodustasid 1000 surnust ligi 350 lapsed 1-15 aasta piires, kusjuures 270-300 neist suri enne 5-aastaseks saamist.[130] Üle 70 aasta vanaks elasid ainult vähesed. 1801.aastal surid üks 90-aastane mees ja üks 91-aastane naine, 4 surnud mehe ja 10 naise vanus oli 70-80 aasta vahel.[131]

---

126 "RWN", nr.1, 2.jaanuaril 1805.

127 Военно-статистическое обозрение, 1к. 223.

128 Samas.

129 "RWN" nr.2, 13.jaanuaril 1802.

130 Военно-статистическое обозрение, 1к. 222.

131 "RWN" nr.2, 13.jaanuaril 1802.

1822.aastal surnutest oli üks 98, kolm 90, kaks üle 80, kaks 80, seitse üle 70 ja kuus 70 aastat vanad;[132] 1823.aastal üks 90, neliteist üle 80, üks 80, neli üle 70 ja üks 70-aastane;[133] 1825.aastal surid üks 135- ja üks 103-aastane inimene, kes mõlemad kuulusid vene õigeusku.[134] Kubermangu kohta on teada, et 1838.-1849.aasta keskmise põhjal elas 55-st surnust ainult üks kuni 80 aastani.[135] Tallinna linna elaniken keskmise eluea kohta puuduvad meil andmed.

Surnute võrdlemisel soo järgi näeme, et surnud on peaaegu alati rohkem mehi. Eriti suur on see ülekaal vene õigeusu kogudustes ja seda arvatavasti sõjaväelaste arvel. Nende seas oli palju vallalisi mehi ning surevus nende hulgas on alati suurem kui abielumeeste seas.[136]

Tallinna elanikkonda tervikuna puudub meil võimalus perekonnaseisu järgi võrrelda. Esialgu jääb lahtiseks ka põhjus, mis tingis meeste hulgas nii palju suurema surevuse kui naiste seas, eriti sajandi 30-ndatest aastatest, kuigi meeste eluiga on alati olnud lühem kui naiste oma ja on seda ka kaasajal ca 7-8 aasta võrra.

Elanikkonna loomuliku liikumise analüüsi tulemusena Tallinna linnas tuleme järeldusele, et kui linnaelanike arv

---

132 Samas, nr.9, 26.veebruaril 1823, 3.lisa.

133 Samas, nr.6, 11.veebruaril 1824, 3.lisa.

134 Samas, nr.9, 1.märtsil 1826, 3.lisa.

135 Военно-статистическое обозрение, 1к. 223.

136 P. Пресса, Народонаселение и его изучение, Статистика, 1966, 1к. 148.

oleks sõltunud ainult iibest, oleks ta, vastupidi Eestimaa kubermangule,[137] mitte tõusnud, vaid aasta-aastalt langenud. Nagu näitas aga eelnev käsitlus, meie poolt vaadeldaval perioodil see peaaegu kahekordistus. Tähendab - linnarahvastiku kasvu põhjused peitusid sisserändes.

---

137 Vrd. S.Vahtre, Rahvastiku liikumisest, lk.72.

2.peatükk

Elanikkonna sotsiaalne koosseis

Et iseloomustada elanikkonda teatud perioodil, ei piisa üksnes demograafiliste näitajate analüüsist. Kuigi sündivus, surevus ja abielulumine on kõigile elanikele omased nähtused, ei võimalda need saada ülevaadet inimeste igapäevasest elust. Sellepärast on teiseks vajalikuks momendiks antud probleemi uurimisel lähenemine elanikkonnale selle sotsiaalse koosseisu ja tegevusalade põhjal. On teada, et muudatused ühiskondlik-majanduslikes oludes avaldavad otseselt mõju ka ühiskonna liikmete sotsiaalsele ja professionaalsele struktuurile ja vastupidi, suhteliselt stabiilse arengu puhul on ühtlane ka elanikkonna sotsiaalne koosseis.

Linnade arengus Eestis tervikuna oli elavnemist märgata 18.sajandi viimasel veerandil ja 19.sajandi algul. See oli siiski ainult ajutiseks nähtuseks, millele aitasid kaasa Katarina II reformid. 19.sajandi esimese aastakümne lõpust hakati üha enam kõnelema linnade kiratsemisest, mis süvenes veelgi järgnevatel aastakümnetel. Põhjuseks oli esialgu veel valitsev pärisorjus ning pärast selle kaotamist 1816.aastal säilinud pärisorjuslikud igandid, põimituna balti erikorra tingimustega, mis takistasid igati inimeste liikumisvabadust ja vaba ettevõtlust tööstuse ja kaubanduse alal.

Alljärgneva peatüki ülesandeks on Tallinna elanikkonna üksikasjalisem käsitlus nende sotsiaalsete rühmituste kaupa, milleks linnaelanikud vaadeldaval perioodil olid jagatud, paralleelselt nende tegevusaladega.

Ülevaate Tallinna elanikkonna sotsiaalsest rühmitumisest ja selle dünaamikast 19.sajandi I poolel seisuste kaupa annab tabel 8.

Kogu Eesti- ja Liivimaa elanikkond jagunes kaheks suureks rühmaks: maksuvabad ja maksukohustuslikud ehk maksualused seisused. Samasugune liigitus oli iseloomulik ka Tallinna linnale.

Maksuvaba elanikkond

Maksuvaba ehk kõrgema seisuse moodustasid põhiliselt aadlikud ja haritlased, keda nimetati literaatideks.

Aadel.

Tallinna aadel kuulus Eestimaa rüütelkonna koosseisu. Ta jagunes mõisaomanikeks-aadlikeks ja aadliks, kes mõisaid ei omanud. Aadel elas valdavas enamuses Toompeal. Moodustanud omaette korporatsiooni, ei allunud ta ei linna rae administratiiv- ega linna kohtuvõimule ning oli vaba igasugustest isiklikest kohustustest riigi ees, kaasa arvatud nekrutite andmine. Linna aadlike pojad teenisid sageli aga vabatahtlikult Peterburis keiserlikus armees. Nende hulgast pärines küllalt palju Tallinnas viibiva sõjaväe kindralstaabist ja kõrgematest ohvitseridest. Leidus ka riiginõunikke, advokaate, arste ja vaimulikke.

Tallinna aadel koosnes põhiliselt sakslastest. Nende täpset arvu ei ole andmete puudumisel võimalik kindlaks määrata. Arvatavasti on see kõikunud 750-900 vahel, kusjuures vaadeldava perioodi lõpul, seoses sakslaste osatähtsuse teatud langusega üldse tõenäoliselt vähenes ka aadlike osatähtsus.

Literaadid.

1834.aasta revisjonis toodud maksuvabade loetelu[138] järgi kuulusid haritlaste seisusse arstid, proviisorid, vaimulikud, kooliõpetajad, näitlejad, kunstnikud ning mitmesugused linna- ja riigiametnikud. Seejuures ei kuulunud literaatide hulka ülikooli haridusega aadlikud, kes arvati endiselt aadli hulka.

1828.aastal oli Tallinnas 15 linna- ja 25 erakooli.[139] Tähtsamateks õppeasutusteks linnas olid Toomkool, kus õppisid ainult aadlike lapsed ja Tallinna kubermangugümnaasium, mis oli asutatud 1631.aastal ja kus said hariduse enamasti linnakodanike ja käsitööliste, kuid ka intelligentsi ja vähesel määral aadlike lapsed. Mõlema kooli õpilased olid põhiliselt sakslased. Venelasi oli vähe. Seejuures olid need kaks kooli omavahel alatasa vaenujalal. Klasside vahel löödi tihti maha tõsiseid lahinguid.[140] Lisaks nimetatuile oli Tallinnas 2 vene-elementaarkooli, 2 linna-elementaar-

138 "Das Inland" nr.14, 6.aprill 1838.

139 "Provinzialblatt für Kur-, Liv- und Estland" nr.7, 15.veebruaril 1828.

140 S.Sprengfeld, tsit. teos, lk.34-35.

Tallinna elanikkond 19.sajandi I poolel seisuste järgi

(protsentides)

Aasta	Kaupmehi	Linna-kodanikke	Tsunfti-liikmeid	Vabu inimesi	Linna-talupoegi	Maksualu-seid kokku	Maksuvabu	Kokku
1816	3,1	21,1	19,6	39,9	4,2	87,9	12,1	100,0
1834	4,3	22,9	24,6	32,2	3,0	87,1	12,9	100,0
1852[x]	3,5	23,2	23,8	24,6	1,7	76,9	23,1	100,0
1854[x] (august)	4,0	23,2	23,8	24,5	1,7	77,2	22,8	100,0
1855[x] (jaanuar)	4,1	47,0		24,4	1,7	77,2	22,8	100,0

[141] Tabel on koostatud: P.A.F.K.Possart, tsit. teos, lk.4-7; "Das Inland" nr.14, 6.aprillil 1838 ja ENSV RAKA, f. 1864, nim. 2, s.-ü. IX-176, l.26-28, 308, 386 põhjal. Tabelis näidatud protsentidele vastavad arvulised andmed on toodud lisas 7.

[x] 1852., 1854. ja 1855.aasta maksuvabade elanike arv on võetud 1855.aasta järgi, eeldades, et see 3 aasta jooksul eriliselt ei muutunud.

kooli (1 tüdrukute, 1 poiste jaoks), Toompea vaeslaste kool, 2 kooli vaeste vanemate laste jaoks, pühapäevakool jne. 1830.aastal õppis Tallinna kubermangugümnaasiumi 5 klassis kokku 146 õpilast.[142] 1845.aastal oli Toompea vaeslaste koolis 49 õpilast (31 poissi ja 18 tüdrukut).[143] 1847. aastal õppis nendes kokku 1528 õpilast, nendest 875 poissi ja 653 tüdrukut.[144] Õpetajaid oli samal aastal Tallinnas 95, neist 55 mees- ja 40 naisõpetajat.[145]

Haiglaid ja heategevaid asutusi oli 1847.aasta andmetel linnas kokku (vt. lisa 9) 13, mida kasutas aasta jooksul 6671 isikut (5677 meest ja 994 naist).[146]

L825.aastal pandi alus linnaraamatukogule, kus 1833. aastal oli 10 000 köidet ja mis hiljem läks arvatavasti 1842.aastal asutatud kohaliku saksa "Eestimaa Kirjanduse Seltsi" valdusse.[147] Lisaks sellele olid avatud rüütli- ja toomkooli raamatukogu, kus 1833.aastal oli hoiul 4000 köidet ja raamatukogu vaimulikele Toomkiriku juures, mis sisaldas 420 erinevat teost, kokku 640 köidet.[148] Väikeses raa-

---

142 "Provinzialblatt für Kur-, Liv- und Estland" nr.12 ja nr.13, 19. ja 26.märtsil 1830.

143 "RWN" nr.7, 18.veebruaril 1846.

144 Военно-статистическое обозрение, 1к. 315.

145 Samas.

146 Военно-статистическое обозрение, 1к. 307-308. ja P.A.F.K.Possart, tsit. teos, lk.352.

147 J.Peets, R.Kenkmaa, tsit.teos, lk.42 ja P.A.F.K.Possart, tsit. teos, lk.352.

148 Samas.

matukogus Oleviste kiriku juures säilitati muuhulgas M. Lutheri ja tema kaasvõitleja Philipp Melanchtoni kirjutatud kirju reformatsioonist.[149] Kokku töötas linnas 6 raamatukogu.

1802.aastal lisandus gümnaasiumi ehk Lindforsi trükikojale J.H.Gresseli trükikoda ja 1852.aastal J.Kelcheni trükikoda.[150] 1845.aastal soovitas Lindfors-Erbeni raamatutrükikoda lugejatele järgmisi eestikeelseid väljaandeid:"Venne süda ja venne hing" - hind 40 kopikat, "Joulolaupääva õhto voi Anton ja vaene laps" - hind 10 kopikat, "Peter Puna, kaevandaja poeg", "Norema Robinsoni ellopäevad" ja rohkesti vaimuliku sisuga saksakeelset kirjandust.[151] Et Tallinn oli juba sel ajal rahvusvaheliselt tuntud ja seda just eelistatud supel- ja suvituslinnana, tõestavad 2 vanemat Tallinna juhti 1833. ja 1847.aastast, mõlemad prantsuskeelsed.[152]

Nagu märgib S.Sprengfeld oma mälestustes, puudus enamusel linnaelanikel igasugune huvi poliitika vastu. Ajaviiteks loeti Peterburi saksa lehte, välismaistest ajalehtedest võis leida vaid "Der Hamburger Partheiische Correspondent" 'i. "Pühapäeva hommikuti ilmus ainus kohalik ajaleht - "Revalsche Wöchentliche Nachrichten"[x], mida ei loetud ametlike

[149] Поездка в Ревель, 1к. 95.

[150] J.Peets, R.Kenkmaa, tsit. teos, lk.42.

[151] "RWN" nr.8, 19.veebruaril 1845.

[152] J.Peets, R.Kenkmaa, tsit. teos, lk.42.

[x] Ilmus aastatel 1772-1852, seejärel hakkas ilmuma "Eestimaa kubermangu Teataja".

teadete, vaid mitmesuguste kuulutuste tõttu. Selle lehe suurim eelis tema patriootidele oli paksus ja pehme paber."[153] Arvatavasti oli autori pilk siis peatuma jäänud eelkõige aadlile ja jõukamaile linnakodanikele. Neile heitis ka Petri ette piiratud huvialade ringi, mis ei ulatu kaugemale nende äriasjadest.[154] Kaupmeeste ringkondades oli huvi poliitika vastu olnud märksa suurem, mis oli tingitud juba nende elukutsest.

1780-ndail aastail töötas Tallinnas asjaarmastajate teater, mis asendas seniste rändtruppide etendusi. Teatri loomisel ja juhtimisel oli suur osa rahvusvahelise kuulsuse omandanud saksa näitekirjanikul A.v.Kotzebuel. 1820.-1822. aastani esines Tallinnas oma trupiga Peterburi näitleja Friedrich Albert Gebhard.[155] Siin veetis vanaduspäevi ka kuulus lauljanna Mara (sünd.Schmeling), kes suri 1833.aastal.[x]

Lisaks mainitud tervishoiu- ja kultuuriasutustele nõuti üha rohkem haritlasi ka mitmesugustele linna ametikohtadele. Nii näiteks loodi 10.septembril 1807.aastal Tallinna linna maamõõtja ametikoht.[xx] 1807.-1815.aastani oli sellel ameti-

---

153 S.Sprengfeld, tsit. teos, lk.52-53.

154 I.Petri, tsit. teos, lk.72.

155 Поездка в Ревель, lк. 33 - 34.

x Oli maetud endisele Kopli kalmistule.

xx Seni olid teostanud vajalikke mõõtetöid linnas Eestimaa kubermangu maamõõtja ja Harju maakonna maamõõtja.

kohal H.J.Schramm, 1818-1826 M.J.Stroch, 1826-1851 G.G. Stroch ja 1851.aastast alates F.F.Adamson.[156]

Literaatide nagu aadlikegi puhul puudub võimalus määrata selle rühmituse täpset suurust.1834.aasta andmetel on sinna kuulunud 980 liiget. Vaadeldava perioodi lõpuks see arv arvatavasti suurenes tunduvalt, sest nagu näitab ka tabel 9 (lk.76), maksuvabade elanike arv linnas peaaegu kahekordistus. Tõenäoliselt oli see toimunud just literaatide arvel.

Aukodanikud.

Lisaks nimetatud kategooriatele tuleb maksuvabade elanike puhul rääkida ka linna aukodanikest. Nendeks olid eriti lugupeetud linnakodanikud kaupmeeste, ettevõtjate ja riigiteenijate seast, "kes ei maksa hingemaksu, ei anna nekruteid ning keda ei tohi tsiviil- ega sõjakohus kehaliste trahvidega karistada".[157]

1834.aasta andmetel oli selliseid aukodanike perekondi Tallinnas 21, kuhu kuulus kokku 138 inimest (72 meest ja 66 naist). Seejuures oli nende hulgas 10 I gildi, 2 II gildi ja 5 III gildi kaupmeest.[158]

1850.aastaks oli aukodanike arv kasvanud 159-le (87 meest ja 72 naist), kes kuulusid 29 perekonda[159] ning 1853.

[156] E.Alamaa, A.Kivi, tsit. teos, VII kd., lk.102-105.

[157] P.v.Koeppen, Über die Vertheilung der Bewohner Russlands nach Ständen in den verschiedenen Provinzen, St.Petersburg, 1847, lk.403.

[158] ENSV RAKA, f.1864, nim. 2, s.-ü.VIII-210,lk.2-25.

[159] Samas, lk.26-44.

aastaks 193-le (111 meest ja 82 naist), kusjuures perekondi oli juba 36.[160]

Et nende perekondade liikmed aktiivselt kaubandusega edasi tegelesid, tõendab 1847.aastast pärinev kuulutus ajalehest "Revalsche Wöchentliche Nachrichten", milles I gildi kaupmees Carl Ferdinand Gahlnbäck teatas, et "Häid Novgorodi kartuleid, mis on saadud üle Peterburi, on minu juures müüa".[161] Samas ajalehes kutsus I gildi kaupmees Jefim Cholostovi lesk kõiki oma kauplusest odavalt inglise patentkaupu ning raua- ja ehitusmaterjali ostma.[162] Nagu näitavad andmed, kasvas maksuvabade arv linnas järelikult ka aukodanike arvel, kes, tõsi küll, ei moodustanud omaette seisust.

Maksukohustustest olid vabad veel vanadekodudes ja vaeslaste varjupaikades viibivad linnaelanikud. Ka ei allunud sellele Kadrioru lossi teenistuses olevad talupojad.[163]

Maksuvabade elanike arv Tallinnas 19.sajandi I poolel, nagu varem märgitud, ligikaudu kahekordistus. Eriti suur oli nende juurdekasv aastail 1834-1858. Sellele ajavehemikule langes kogu vaadeldava perioodi (1782-1858) juurdekasvust 70 %.

---

160 Samas, lk.45-53.

161 "RWN" nr.48, 1.detsembril 1847, lisa.

162 Samas.

163 "Das Inland" nr.14, 6.aprillil 1838.

Maksuvaba elanikkonna arvu kasvust annab ülevaate tabel 9.

Tabel 9 [164]

Maksuvabade elanike arvu ja osatähtsuse kasv Tallinnas 19.sajandi I poolel

Aasta	Arv	Protsent
1782	1212	10,1
1816	1575	12,1
1834	2000	12,9
1838	2030	13,1
1858	3980	22,8

Maksuvaba elanikkond oli linnas küll mõjukamaks osaks elanike seas, kuid arvuliselt, nagu näitab ka tabel 9, oli ta kuni sajandi keskpaigani tunduvas vähemuses.

Maksukohustuslik elanikkond

Põhilise osa (ca 80-90 %) linnaelanikest moodustasid maksukohustuslikud seisused: linnakodanikud, tsunftiliikmed, kaupmehed, vabad inimesed ja linnatalupojad. Samade kategooriate kaupa olid nad registreeritud ka tolleaegsetes hingede revisjonides.

[164] Koostatud: A.W.Hupel, tsit. teos, lk.615; P.A.F.K. Possart, tsit. teos, lk.4-7; "Das Inland" nr.14, 6.aprillil 1838; Ленинградский филиал ЛАФОКИ, f.30, nim. 2, s.-ü. 91, l.388-394 ja ENSV RAKA, f.1864, nim. 2, s.-ü. IX-176, l.386 põhjal.

Linnakodanikud.

Kaugeltki mitte kõik linnaelanikud ei kuulunud kodanikkonda. Selle moodustas vaid väiksem eesõigustega varustatud elanikkonna osa. Linnakodanikuks (Bürger) võis olla nii kaupmees kui käsitööline, kusjuures eeltingimuseks oli, et ta pidi kuuluma gildi liikmete hulka. Gilde oli Tallinnas kaks: Suur Gild, kuhu kuulusid ainult kaupmehed ja Väike ehk Kanuti Gild käsitööliste organisatsioonina. Kuid gildi astumine oli seotud suurte takistustega. Sinna vastuvõetavalt nõuti eelkõige sünnitunnistuse esitamist. Sealt pidi selguma, et kandidaat on vaba mees, seaduslikust abielust sündinud ning ausate ja laitmatute elukommetega. Sisseastujalt nõuti ka ühekordset maksu gildi toetuseks.

Kui Toompeal moodustasid elanikkonna kõrgkihi aadlikud, siis all-linnas kuulus võim linnakodanikele, kusjuures raad oli komplekteeritud ainult Suure Gildi liikmetest. Samuti olid nad esindatud ka teistel linna ametikohtadel. Tallinna kodanikele kuulus õigus lisaks kinnisvarale linnas osta täielikuks omandiks Eestimaa kubermangu piires ka aadlimõisaid.[165] Vaatamata eesõigustele tuli neil aga siiski tasuda pearaha ning anda nekruteid.[166]

---

165 P.A.F.K.Possart, tsit. teos, lk.20.

166 P.v.Koeppen, Über die Vertheilung der Bewohner Russlands nach Ständen, in den verschiedenen Provinzen, St.Petersburg, 1847, lk.406.

Nagu nägime, oli gildide liikmeks ja koos sellega linnakodaniku seisusesse saamine seotud suurte raskustega. Sellepärast ei olnud see jõukohane linna tsunftiliikmete, käsitööliste ning kaupmeeste arvukale enamusele.

Ent vaatamata kõigile takistustele kasvas linnakodanike osatähtsus vaadeldaval perioodil siiski 21,1 %-lt 1816. aastal 23,2 %-le 1854.aastaks (tabel 8). Seejuures oli linnakodanike arvu kasv (33,9 %) nimetatud ajavahemikul tunduvalt väiksem Tallinna elanikkonna üldisest kasvutempost (47,2 %).

Ajavahemikus 1852-1853 vähenes linnakodanike arv surmajuhtumite tõttu 9 inimese võrra. Samal ajal toimus aga küllaltki ulatuslik liikumine seisuse sees. 1853.aasta jooksul võeti linnakodanikeks vastu vaba inimene Johan Arnoff, välismaalased Gottlieb Wruck ja Herman Karpov, Riia, Tartu, Rakvere, Pärnu ja Viljandi kodanikke, kantonistid Karl Johansohn, Al. Jurri ja Mart Martov, Võru tsunfti liige Al.Ottomar Rullmann ja mitmed talupoegade perekonnad erinevatest Eestimaa kubermangu mõisatest.[167] Linnakodanike seast arvati välja 5 kaupmeheperekonda, kokku 27 inimest, osa astus tsunftiliikmeteks, muist kolis ümber Viljandisse jne. Samuti täienes linnakodanike arvel literaatide seisus, saades täiendust linnaametnike, õpetajate, ühe apteekri ja ühe arsti näol.[168]

---

[167] ENSV RAKA, f.1864, nim. 2, s.-ü.IX-176, l.173-176.

[168] Samas.

Näeme, et linnakodanike arv täienes kõigi elanikkonna rühmituste arvel, kusjuures enam eelistatud olid kahtlemata kaupmehed ja tsunftiliikmed.

Tsunftiliikmed.

Tähtsamaks linnaelanike elatusalaks oli kujunenud vaadeldavaks perioodiks käsitöö. Linna käsitöölised olid enamasti organiseerunud tsunftidesse ja gildidesse, kusjuures teatud kindlad käsitööalad olid kujunenud kindlate tsunftide monopolideks. 1782.aasta andmetel oli Tallinnas registreeritud 272 tsunftimeistrit ja 47 käsitööala, mis olid koondunud 25 tsunfti.[169] Seejuures kehtis tsunftisundus, mis keelas igal väljaspool tsunfti seisval käsitöölisel linna piires töötada. Tsunftid pidasid ägedat võitlust õigusteta võistlejate vastu, keda kutsuti tsunftijänesteks (Bönhasen) ehk vusserdajateks.

Nagu eespool nägime, kaotas 1785.aasta linnakorraldus tsunftisunduse ning lubas käsitöö alal tegelda võrdselt kõigil kapitaliomanikel. 1796.aasta lõpul seoses asehalduskorra kaotamisega taastati endiselt ka tsunftide ja gildide vanad õigused, kuid see taastamine oli näiline. Ükski seadus ei olnud enam suuteline peatama tsunftivälist käsitööd linnas nagu ka käsitöö arengut maal. See oli otseselt tingitud ~~ka~~ nõudmiste kasvust erinevate kaupade järele si-

169 A.W.Hupel, tsit. teos, lk.619.

seturul, mida kitsastesse raamidesse surutud tsunftitöö ei võimaldanud rahuldada. Tsunftimeistrid tugevdasid küll sellide ja õpipoiste ekspluateerimist, kuid sellele vaatamata olid sunnitud ise andma aeg-ajalt tellimusi tsunftivälistele käsitöölistele. Viimased kujunesid ka esimesteks kapitalistlikku tüüpi ettevõtjateks, kes seadsid endale sisse väikesed töökojad ning hakkasid vaatamata keelule kasutama palgalist tööjõudu. Kõiges selles ilmnes üha selgemini tsunftikäsitöö kriis.

Tekkinud kriisi püüti ületada uute kohalike käsitöökorralduste kehtestamisega. 1803.aastal väljaantud valitsuse määrus andis uuesti väljaspool tsunfte töötavatele käsitöölistele õiguse oma kutsealal vabalt tegutseda.

22.IX 1822.aastal avaldati Pihkva-, Liivi-, Eesti- ja Kuramaa kindralkuberner P.O.Paulucci poolt kinnitatud juhis Tallinna käsitöötsunftidele.[170] See uus korraldus väljendas eelkõige tsunftimeistrite huve, kuigi neil tuli leppida tsunftisuletuse kaotamisega enamusel kutsealadel. Õpipoiste aeg määrati 3-5 aastale, kusjuures neil oli keelatud omavoliliselt lahkuda meistri juurest enne kokkulepitud aega. Põgenenud õpipoisse jälitati ning kättesaamise korral toodi meistri juurde tagasi ja karistati peksuga. Tsunftide sisekorrale täielikku allumist nõuti ka sellidelt. Et saada meistriõigused, tuli tal pärast rännuaastaid töötada veel 3 aastat meistri juures. Peale selle tuli sellil meistriks saamise

---

[170] E.Alamaa, A.Kivi, tsit. teos, VI kd., lk.53.

korral maksta vastavalt kutsealale 5-35 rubla. Ametiala ainuõigus jäi lukkseppade, pagarite ja lihunikkude tsunftidele. Teistel käsitööaladel oli väljaspool tsunfte töötamine küll lubatud, kuid uue korralduse kohaselt oli keelatud mitmekesi ühes ruumis töötamine, mis raskendas palgatööjõu kasutamist. Samuti keelati tsunftimeistritel anda tsunftivälistele käsitöölistele tellimusi otseselt, vaid seda tuli teha teatud ametiorganisatsiooni kaudu.

Eriti ohtlikuks kujunes tsunftiväliste käsitööliste konkurents tsunftidele ehitustööde alal. Tolleaegsed ehitusmeistrid J.T.Schatten, Carl W.Starck ja Carl L.Geist esitasid 1825.aastal raele palve loata ehitustöid teostavate "jäneste" tegevuse pidurdamiseks, kuna need nende elatisaladele tungivat, kuid linna raad sellele oluliselt ei reageerinud.[171]

Samal aastal avaldatud Tallinna linna ja selle eeslinnade ehitusmäärus suhtus aga hoopis leebemalt tsunftisellidesse. See lubas müürseppade ja puuseppade tsunftidesse kuuluvaid selle sõlmida ehitus- ja hankelepinguid tööandjatega tingimustel, et sellid valiksid ja sobitaksid kokkuleppe kindla tsunftimeistriga, kes teostaks järelvalvet nende töö üle. Selle eest tuli neil meistrile tasuda nn. "meistrikross".

Näib, et sellid võtsid antud perioodil ehitustöödest

---

171 E.Alamaa, A.Kivi, tsit. teos, VI kd., lk.54.

elavalt osa, millega kaasnes võistlus arhitektide ja tsunftimeistrite tööpõllul. Selle tõkestamiseks ilmus 28.veebruaril 1845.aastal Valitseva Senati ukaas, millega rangelt rõhutati, et linnades ei tohi mingil tingimusel majade ehitamisele lubada isikuid, kes ei oma arhitekti kutsenimetust ega ei ole saanud akadeemialt või avalike tööde departemangult tõendit, et nad omavad küllaldaselt teadmisi ehituskunstis.[172]

Hoobiks saksa käsitöömeistritele oli 1826.aastal ilmunud valitsuse määrus, mis keelas sellidele välismaa ränuaastad ja ühtlasi välismaalaste võtmise kohalike tsunftimeistrite juurde tööle.[173]

Kõik eespool loetletud tegurid avaldasid mõju ka tsunftiliikmete arvule linnas. Seejuures tuleb meeles pidada, et tsunftide puhul ei saa rääkida ainult käsitöölistest, kuna nendesse olid koondunud ka kutsealad, millel polnud midagi ühist käsitööga, nagu näiteks voorimehed ja mündrikud. Sellepärast näib seni enamasti kasutusel olnud termini "tsunftikäsitöölised" asemel õigem olema kasutada "tsunftiliikmed" (Zunftgenossen).

Parema ülevaate saamiseks liikumisest tsunftiliikmete seas kasutame tabelit 8 ja lisa 7.

---

172 E.Alamaa, A.Kivi, tsit. teos, VI kd., lk.54-55.

173 ENSV ajalugu, I kd., Tallinn, 1955, lk.656.

Tsunftiliikmete absoluutarv on vaadeldaval ajavahemikul järjekindlalt kasvanud. Nii oli tsunftidel 1816.aastal 2745, 1834.aastal 3536, 1852.aastal 3987 ja 1854-1855.aastal 4044, liiget. Nende osatähtsuse kasv elanikkonnas, nagu näitab tabel 8, on olnud eriti suur ajavahemikus 1816-1834. Samal ajal, kui kogu linna elanikkond kasvas vaid 1,2 %, on tsunftiliikmete arv suurenenud 5 %.

Tõenäoliselt tuleb üht tsunftiliikmete arvu suurenemise alust otsida uutest käsitöökorraldustest, mis mõnevõrra piirasid saksa tsunftimeistrite omavoli ning parandasid sellide ja õpipoiste olukorda.

Järgneval perioodil ilmneb tsunftiliikmete osatähtsuse mõningane langus, mille arvatavasti tingis üha teravamaks muutuv tsunftikorra kriis ja rea tsunftide sulgemine.[174] Kuna arvuliselt nende read siiski pidevalt täienesid, oleks vaja teadam kelle arvel see toimus. Selle kohta enamikul aastatel meil andmed puuduvad. Kuid vaadeldes sama tabelit 8, torkab silma järsk langus nii vabade inimeste kui linnatalupoegade arvus. Seepärast on alust oletada, et tsunftiliikmete hulk täienes just nende elanikkonna kihtide arvel. Sellele lisaks tuleb arvestada kahtlemata ka sisseränne. Nimetatud arvamuse kasuks räägivad ka andmed 1852.-1853. aasta kohta, kus on käsitletud sama küsimust. Nii on 1853. aastal võetud tsunftide liikmeteks 2 kaupmehe perekonda,

---

[174] ENSV ajalugu, I kd., Tallinn, 1955, lk. 656.

arvukalt linnakodanikke ja vabu inimesi, kelle seas on ka Gustav Tõnnison, nime järgi otsustades eestlane. Linnatalupoegadest on arvatud tsunftiliikmete hulka 1 perekond, lisaks sellele talupojad Riidaku, Sompa, Linnapää, Lihula ja Arrosaare (Liivimaal) mõisast ning Martna pastoraadist. Väljastpoolt on tulnud Tallinna tsunftidesse veel Fr.Ludwig Freiberg Tartust, Rakvere kodanik Carl Jürgens ja mõned perekonnad Riia tsunftidest.[175]

Samal ajal olid tsunftiliikmete read kahanenud ilmselt hariduse saanud tsunftimeistrite poegade arvel, kes arvati literaatide hulka ning koos sellega langesid välja linna maksukogukonnast. Nende hulgas on märgitud kodu- ja kreiskooliõpetajad, kunstnikke, apteekreid, kusjuures nimede järgi otsustades on nad rahvuselt enamasti olnud sakslased, välja arvatud mõni üksik venelane. Peale selle oli 1 perekond loobunud tegelemast käsitööga ning läinud üle kaupmeeste seisusse.[176]

Kui Tallinnat 19.sajandi I poolel on nimetatud tsunftikäsitöö kantsiks, siis näib, et õigusega. Kogu sajandi II veerandil on ta suutnud säilitada tsunftiliikmete võrdlemisi stabiilse osatähtsuse elanikkonnas, mida tõendab ka see, et aastail 1834-1855 kahanes see vaid 0,8 %. Selle elanike grupi osatähtsuse märgatav langus Tallinnas algas nähtavasti

---

[175] ENSV RAKA, f. 1864, nim. 2, s.-ü.IX-176, l.177-180.

[176] Samas.

pärast tsunftikorra lõplikku kaotamist 1866.aastal.

x x

x

Kuigi vaadeldaval perioodil jäi valitsevaks Tallinnas veel tsunftikäsitöö, hakkas selle kõrval üha hoogsamalt arenema ~~ka~~ kapitalistlik manufaktuur ning 19.sajandi II veerandil asutati Tallinnas ka esimesed vabrikud.

Uute ettevõtete rajajaiks said põhiliselt kaupmehed, kelle käsutuses oli küllaldaselt kapitali ja väljaspool tsunfte töötavad käsitöölised. Seejuures on iseloomulik, et manufaktuurid tekkisid just uutel tootmisaladel, nagu puuvilla- ja kalevitööstus, mitmesuguste maitseainete valmistamine jne.

Tähtsamate tööstusettevõtete loetelu antud ajavahemikus on ära toodud lisas 8, samuti on püütud ära näidata ligikaudu tööliste arv nendes.

Enamus rajatud ettevõtetest olid majanduslikult väga nõrgad ning sõltusid konjunktuurist välisturgudel ja valitsuse tollipoliitikast. 1808.aastal alanud kontinentaalblokaad viis rea ettevõtete sulgemiseni kas alatiseks või lühemaks ajaks. 1822.aastal kehtestatud uus tollistatuut laostas suhkrumanufaktuuri Maarjamäel.[177] Tavaliselt käis üks ettevõte mitu korda käest kätte. Näiteks kuulus 1793.aastal

[177] O.Karma, Tööstuslikult revolutsioonilt sotsialistlikule revolutsioonile Eestis, Tallinn, 1963, lk.33-47.

kaupmees Christian Ferse poolt rajatud sitsimanufaktuur kordamööda Chr.Fersele (1793-1799), kaupmees I.Ovsjannikov (1801-1804), aktsiakompaniile eesotsas Fr.Thüringuga (1804-1808). 1815.aastal alustas nimetatud ettevõte uuesti tööd. Seekord sai tema omanikuks D.Rodde. 1823.-1828.aastani vahetas ta veelkord omanikku, kuni 1833.aastal ostis ta ära kaupmees G.Eggers. Ettevõte ei saavutanud aga enam edu ning 1838.aastal kasutati ta ära teiste tööstusettevõtete jaoks.

G.Eggers on olnud sel perioodil üks agaramaid manufaktuuride rajajaid Tallinnas üldse. Nii katsetas ta tekstiilitööstuse alal, rajas äädika, tinasuhkru ja värvimanufaktuuri, tegeles lubjatööstusega, lastes 1840.aasta algul Lasnamäe veerule Hundikuristikku ehitada uudse lubjaahju, mida köeti turbaga.[178] 1838.aastal võttis ta omaleiutatud linamasinale privileegi 10 aastaks.[179]

19.sajandi I poole Tallinna manufaktuuri ja linna ajalugu on lahutamatult seotud Kadrina ja Lehtse möldri poja Hans Falcki nimega. Tema elukäik on kujukaks näiteks, kuidas kapitalismile omased jooned hakkasid tungima ka tsunftidesse. 8-aastaselt toodi Hans Falck Tallinnasse ja pandi Pühavaimu kirikukooli. Tulekahju läbi kaotas ta isa varanduse ning poiss oli sunnitud hakkama varakult tööle. Ta

---

178 Samas, lk.82.

179 "Das Inland" nr. 49, 7.detsembril 1838.

tundis möldri, kübarsepa ja rätsepaametit, põllu- ja sepatööd. 18-aastaselt katsetas kaupmehena ning 21-aastaselt astus tislerimeister Haeglingi juurde õpilaseks. 3 aasta pärast sai temast sell. Aasta töötas ta tislerina ning asus seejärel tööle Erichi klaverivalmistamise töökotta, kus häälestas klavereid ja hakkas neid tasapisi ise valmistama.

1818.aastal avas Hans Falck oma klaverivalmistamise manufaktuuri, kus 1824.aastal töötas 12 selli ja 24 õpilast.

Kogutud rikkusega hakkas ta omandama järk-järgult kinnisvarasid, ostis kokku maatükke ja muutus peagi suurmaaomanikuks.

Rikkuse kasvuga kaasnes ka ühiskondlik positsioon. Minnes mööda tsunftimäärustest, valis 1848.aastal Toomgild ta oma oldermanniks. Lisaks sellele oli Hans Falck veel Toompea maksuvalitsuse esimees ja Toomfoogtikohtu kaasistuja.[180] Seejuures ei olnud Hans Falck erandiks, vaid kapitalistlike ettevõtjate inkorporeerimine tsunftidesse muutus üldiseks nähtuseks.

1850.aastal loobus H.Falck äritegevusest ning elu viimastel aastatel kasutas ta oma võimalusi Toompea ja selle eeslinna heakorrastustöödeks.[181]

---

[180] E.Alamaa, A.Kivi, tsit. teos, III kd., lk.115-120.

[181] Samas.

Vastasjõuna kapitalistile-ettevõtjale hakkas samal ajal tekkima töölisklass. Kuigi sajandi esimestel aastakümnetel säilis veel pärisorjus, ei ole üheski Tallinna ettevõttes ka sellel ajal kasutatud pärisorjade tööd ning nagu märkis Possart, olid tööjõuks "vabalt palgatud inimesed".[182] Kuna uued ettevõtted olid tegevuse algul küllalt väikesed, oli terve linna ulatuses tagasihoidlik ka palgatööliste arv. Seejuures oli esialgne töölisklass arvatavasti pärit nn. vabade inimeste ja talupoegade ridadest. Talupoegade tööd kasutati näiteks 1809.-1810.aastal töötanud kalevimanufaktuuris vanutustöödel.[183] Töölised palgati tööle osalt päeva-, osalt kuupalga alusel. 1811.aastal töötas suhkrumanufaktuuris 20 päeva- ja 20 kuupalgalist töölist.[184]

Oskustööliste ja meistritena kasutati enamasti välismaalaste tööjõudu. 1842.aastal töötas Tallinna metallitehases kokku 36 töölist, neist 13 olid rootsi oskustöölised. 1844.aastal oli töölisi 55, neist 10 välismaalast. Tehiniliseks juhatajaks oli rootsi mehhaanikameister C.J. Ostrand. Välismaalaste osa oli selles tööstusharus suur ka edaspidi.[185]

Kapitalistlikule tööstusele iseloomulikuks jooneks on

---

182 P.A.F.K.Possart, tsit. teos, lk.62.

183 O.Karma, tsit. teos, lk.34.

184 Samas, lk.48.

185 Samas, lk.88- 89.

laste ja naiste tööjõu kasutamine„ Kuivõrd masinad teevad lihastejõu ülearuseks, saavad nad vahendiks, mis võimaldab kasutada töölisi, kel lihastejõudu ei ole või kes oma füüsiliselt arenemiselt on ebaküpsed. ... Naiste- ja lastetöö on seepärast masinate kapitalistliku rakendamise esimeseks sõnaks."[186]

Sama suund oli omane ka Tallinna esimesele vabrikule - Ülemiste Paberivabrikule (1836), kus naiste-laste osatähtsus tööliste seas tõusis. 1841.aastal oli vabriku 125 töölise hulgas 39 naist ja 24 last. 1842.aastal võeti kasutusele uut tehnikat. Täiskasvanud meestööliste arv väheneb seejuures 62-lt 45-le, laste arv tõusis aga 24-lt 30-le. Ilmselt oli nende ülesandeks peamiselt paberi kuivatamine.[187]

Teiseks suuremaks ettevõtteks, kus tööliste arv ületas 100 piirid, oli Eggersi tikumanufaktuur.

Palgatööliste osa Tallinna elanikkonnas tervikuna oli vaadeldaval perioodil alles väga väike, kõikudes 1 % ümber ning ei moodustanud omaette maksualust elanike kihti. Tööliste kui klassi väljakujunemine algas alles 19.sajandi II poolel seoses suurte vabrikute tekkimisega. Sajandi I poolele jäi Tallinnas kokkuvõttena iseloomulikuks siiski käsitsi

---

186 K.Marx, Kapital, I kd., Tallinn 1953, lk.342.

187 O.Karma, tsit. teos, lk.84-85.

töö tsunftides.

Kaupmehed.

Teiseks tähtsamaks linnaelanike elatusalaks vaadeldaval perioodil oli kaubandus, mille juhtivaks organiks oli Tallinna Kaubanduskomisjon, nn. Revalsche Handelskomission. Et paremini mõista kaupmeeste seisuse kohta linna elanikkonnas, peatume lühidalt osal, mida Tallinn etendas 19. sajandi I poolel ülevenemaalises ja kohalikus kaubanduselus.

1782.aastal liideti Balti kubermangud Venemaaga üheks tollialaks ning kaotati kohalikud tollid. 18.sajandi viimasel veerandil oli Tallinn üheks tähtsamaks Venemaa väliskaubanduslikuks sadamaks. 1785.aasta linnakorralduse alusel sai iga linnakodanik vastavalt ülesantud kapitalile kauplemisõiguse. Esmakordselt said vene kaupmehed saksa kaupmeestega võrdsed õigused kauplemise alal ning sellesse seisusse hakkas aeg-ajalt pääsema isegi eestlasi. Linnas kasvas vene kaupmeestele kuuluvate poodide arv. Nii oli 1787.aastal nende valduses 68 erinevat kauplust, neist 21 lõuendi-, 24 naha- ja küünla ning 9 toidupoodi.[188]

1798.aastal kehtestatud uus tollitariif kaotas senised kitsendused välismaa kaupmeeste suhtes. Selle tulemusena läks soolakaubandus, mis seni oli olnud Tallinna

[188] ENSV ajalugu, I kd. Tallinn, 1955, lk.521.

üheks tähtsamaks väliskaubanduse artikliks, 19.sajandi esimestel aastakümnetel peamiselt rootsi kaupmeeste kätte. Väärtuse järgi tollitavaid kaupu, muuhulgas ka tekstiilkangaid, lubati uue tollitariifi kohaselt sisse vedada ainult Peterburi ja Riia kaudu. Selle tagajärjel langes sissevedu Tallinna sadama kaudu järgnevail aastail peaaegu kolmandiku võrra. Osa gildikaupmeestest jättis oma senise elukoha maha ning kolis ümber Peterburi või Riiga; osa väikekaupmeestest hakkas aga end vajalike kaupadega ise varustama.

1807.aastal alanud kontinentaalblokaad oli tõsiseks löögiks kogu Venemaa väliskaubandusele. Tallinnasse saabuvate välislaevade arv, mis 1806.aastal ulatus 150-ni, langes 1807.aastal 82-ni ja 1808.aasta lõpuks 8-ni.[189]

Uus elavnemine Tallinna väliskaubanduses algas 1811. aastal pärast uue väliskaubanduse määruse kehtestamist. See määrus lubas neutraalsetel laevadel pidada ühendust Venemaa ja Inglismaa vahel. Samal ajal kehtestati ka uus tollitariif, mis pani peale tollimaksu peamiselt Prantsusmaalt pärinevatele ehte- ja luksusasjadele.

1816. ja 1819.aastal teostatud muudatused tollitariifis soodustasid vabakaubanduse arengut ning koos sellega stimuleerisid väliskaubanduse tõusu ka Tallinnas. Eriti elav oli side välisriikidega 1814. ja 1817.aastal. Need aastad olid ühtlasi Tallinna väliskaubanduse kõrgaastateks

---

[189] ENSV ajalugu, I kd. Tallinn, 1955, lk.524.

19.sajandi I poolel.

1822.aastast kehtestatud tollitariif põhjustas Tallinna majanduselu languse. Nimetatud eeskirjaga keelati suure hulga kaupade sissevedu üldse, reale kaubaartiklitele pandi aga peale kõrged sisseveotollid. Need kitsendused avaldasid mõju nii manufaktuur- ja vabrikutööstuse arengule Tallinnas, kui viisid ka linna väliskaubanduse järsule langusele. Alates sajandi teisest aastakümnest loovutas Tallinn esikoha väliskaubanduse osas Pärnule. Üheks põhjuseks oli seejuures ka juba varem mainitud siseveetee puudumine ja halb side tagamaaga, sest Tallinn-Peipsi veetee rajamine ei õnnestunud.

Samal ajal laienes aga sisekaubandus. 1785.aasta linnakorraldus kaotas kauplemiskeelu väljaspool linnu. Maal hakkas arenema uuesti seni igati takistatud rändkaubandus. 1810.aasta valitsuse määrus andis talupoegadele õiguse maal osta kokku põllumajandussaadusi ja neid linnas müüa kas turul või selleks spetsiaalselt ettenähtud kohtades. 1812.aastal seda määrust laiendati. Talupoeg sai õiguse pärast nõutavate maksude tasumist avada linnas oma ladusid ning poode ja tegutseda kaubanduse alal võrdselt kaupmeestega. Sellega seoses vähenes gildidesse registreeritud ja suurenes väljaspool gilde tegutsevate kaupmeeste võrk ning kaubandusse lülitusid senisest laiemad ühiskonna kihid.

Tallinna vana kaupmeeskond jagunes 19.sajandi I poolel endiselt kolme gildi - I, II ja III gild. Nende gildide

liikmeks võis astuda igaüks, kellel oli olemas kindel kapital ja kes sellest igal aastal 1 % riigile maksis. I gildi puhul oli nõutava summa suurus 10 000 rubla, II gildis 5000-10 000 rubla ja III gildis 1000-5000 rubla. Seejuures võisid I gildi liikmeks olla iga liiki kaubanduse ja tööstusega tegelevad isikud, III gildi kaupmehed võisid pidada aga ainult väiketöökodasid ja pudukauplusi. Kuna I ja II gildi astumiseks nõutav patentmaks riigi heaks oli küllalt suur, oli see jõukohane ainult vähestele Tallinna kaupmeestele. Seetõttu kuulus valdav enamus neist III gildi liikmete hulka.

1782.aastal kuulus 13,1 % Tallinna kogu elanikkonnast kaupmeeste seisusse. Seoses Tallinna väliskaubandusliku tähtsuse langusega vähenes siin tunduvalt ka kaupmeeste osatähtsus, moodustades 1816.aastal vaid 3,1 % (399) [190] (vt. tabel 8 ja lisa 7). 1834.aastaks oli nende arv tõusnud 664-le. Kuid kasvanud oli elanike arv linnas üldse ning kaupmeeste osa ei ületanud seal 4,3 %.[191] Mõningane tõus nende arvus siiski esines ja seda arvatavasti just väikekaupmeeste arvel, kelle tegevuses olid avanenud soodsamad tingimused. 4 % ümber kõikus nende osa ka sajandi keskpaigas (1852.a. - 603, 1854.a. - 707, 1855.a. - 708 kaupmeest).[192] Tähendab, sellele seisusele oli omane küllalt

[190] "Das Inland" nr.14, 6.aprillil 1838 ja P.A.F.K.Possart, tsit. teos, lk. 4-7.

[191] Samas.

[192] ENSV RAKA, f. 1864, nim.2, s.-ü.IX-176, l.26-28, 308 ja 386.

suur stabiilsus kogu käsiteldava poolsaja aasta vältel, mis oli iseloomulik ka kogu Tallinna kaubanduselule. P.A.F.K. Possart on valitsenud olukorda iseloomustanud järgmiselt: "Ühel osal suvest valitseb Tallinna kaubandusmaailmas hämmastav vaikus, mis eriti võõraid hämmastama paneb. Ka on märgatavad linnas kõik kaubanduse allakäigust tulenevad tagajärjed: peaaegu kogu tööstuse seisak, toiduainete puudus, enamuse linnaelanike vaesus."[193]

Ent Tallinnas jatkasid tegutsemist suured kaubandusfirmad, millel ei puudunud sidemed nii välismaa kui ka Venemaa suuremate tööstuskeskustega. Nendest tähtsamad kuulusid K.Gahlnbäckile, R.Mayerile, Al.Lutherile ja Th.Clayhillsile. Parema ärilise tegevuse eesmärgil kuulusid neile firmadele ka oma laevad. 1819.aastal olid Tallinna kaupmehed 19 laeva omanikud.[194] 1839.aastal allus erinevatele firmadele 14 laeva, kusjuures 6 neist: "Estonia", "Vigelant", "Phönix", "Einigkeit", "Caroline" ja "Stafette" kuulusid Karl Gahlnbäckile.[195]

Tähtsateks kaubanduslikeks üritusteks linnas olid laadad. Esimene aastalaat peeti Tallinnas 1787.aastal 20.juunist kuni juuli alguseni, kokku 12 päeva. Hiljem oli see laat tuntud "jaanilaada" nime all ning sellest võtsid osa nii oma kui välismaa kaupmehed. Neil päevil kogunes Tallinnasse ena-

193 P.A.F.K.Possart, tsit. teos, lk.67.

194 ENSV ajalugu, I kd. Tallinn, 1955, lk.525.

195 P.A.F.K.Possart, tsit. teos, lk.72.

mus kubermangu aadlist. Samale ajale langes ka maakonna Sinodi kokkutulek. Linna raad eraldas laadaplatsiks väikese väljaku Niguliste kiriku ees, kuid kuna rahvast tuli alati väga palju kokku, tuli lisa võtta kiriku juures asetseva surnuaia territooriumist. Värvikates piltides on aastalaata kujutanud oma reisikirjades Elisabeth Rigby:[196] "Aastalaata peetakse Tallinnas maalilisel platsil vanade pärnade all Niguliste kiriku ees. Väikesed madalad poed kõrgemale ulatuvate siltidega, kõigis värvides kaubad laialt laotatud, ostjad - igaüks omamoodi - samal ajal kui auväärsed puud ja lagunenud hoone mõõdukas suuruses kogu selle ajutise elevuse peale alla vaatavad. ... Kaupmehi on mitmest rahvusest: venelased Siberi karusnahkadega, bulgaarlased türgi rätikutega, Tuula kaupmehed rauakaupadega. ... Oma poe ees unistab unine lameda näoga tatarlane, kõrgete põsesarnade ja väikeste silmadega, mida ta suure aegluse ja ilmekusega avab ning oma ostjatel mängida laseb."

Laadale ei mindud üksnes end aastaks vajalike kaupadega varustama. See oli kohaks, kuhu pandi selga oma parimad riided ning kus käidi ka tutvuste sõlmimise eesmärgil. Eriti armastasid aadlidaamid jalutada seal oma täiskasvanud tütardega, lootes neile sealt elukaaslasi leida.

196 Rigby (Eastlake), E., tsit. teos, lk.97-98.

"Aastalaada rõõmud ja lõbud täitsid suurt ja väikest. ... Istuti koos Töny kondiitripoe ees ja söödi koogikesi, šokolaadi ning ala glace."[x] [197] Heaks tooniks peeti prantsuskeelsete sõnade kasutamist, kusjuures seda tegid peamiselt need, kes keelt ei osanud. Laadapäevadel oli kujunenud traditsiooniks korraldada hommikune jalutuskäik sinna ja õhtune nn. superpark Kadriorgu.

26.-28.septembrini peeti Karja ja Viru värava ees loomalaata. Siin olid kaupmeesteks põhiliselt talupojad, kes hobuste, lammaste, sigade ja veiste kõrval turustasid ka põllumajandussaadusi ja oma käsitöötooteid. Loomalaat oli tuntud ka mihklilaada nime all.

Kolmandana väärib märkimist nn. villalaat, kus mõisnikud turustasid põhiliselt meriinolammaste villa.[198]

Tallinna kaubanduskeskus poodide näol oli koondunud enamuses Raekoja platsi ja Vanaturu kaela. Arvuliselt oli 1849.aastal linnas 167 poodi, neist 73 kaupleS mitmesuguste koloniaal- ja manufaktuurkaupadega, 82 - talupojakaupadega, toiduvarudega - 8 ning raamatute ja piltidega 4. Sellest arvestusest on välja jäetud veel 34 liha- ja 9 kon-

---

[x] Arvatavasti jäätis.

197 S.Sprengfeld, Meine Vaterstadt Reval vor 50 Jahren, Dorpat, 1877, lk.44.

198 Военно-статистическое обозрение, 1к. 288.

diitripoodi.[199] Seejuures väärib märkimist, et mitte ükski linna kauplustest ei asunud Toompeal. Ühe Vanaturu kaelas Germanovi majas[x] asetseva poe omanikuks oli mees nimega Nurga Jüri (Nurka Jurri). Tema põhiliseks kaubaks olid mitmevärvilised lindid ja paelad. Siin reedab nimi juba kahtluseta mehe päritolu ning võime teda julgesti pidada eestlaseks. Nurga Jüri olla olnud "mõtlev mees ja alati praktiline. Ta oli kogu Tallinna nooruse sõber. Teda ei nähtud kunagi ilma pikkade kirjute siidi või villaste lintideta, mida ta endale kübara külge ja kuuele riputas. Igamees vaatas teda eest ja tagant järele ning leidis ta väga koomilise olevat. Igaühe jaoks, keda ta tänaval kohtas, oli tal lahke sõna. Suurtel rahvuspühadel, eriti Nikolai I kroonimispäeval ületas ta iseend. Ta kaunistas oma poe kõige selles leiduva kirjuga ja pidas väljakannatamatult lõhnavate rasvalampide tulemeres oma poe võlvitud katuselt imetlejatele segase kõne."[200] Seega näib tõepõhi all olevat rahvapärasel ütlusel "on segamini nagu Nurga Jüri pood".

Kahtlemata oli peale veidrikust Nurga Jüri kaupmeeste seas ka teisi eestlasi, kuid nende kohta puuduvad teated.

---

[199] Samas, lisa 21.

[200] S.Sprengfeld, tsit. teos, lk.27.

[x] Praegu Raekoja plats 18 ehk Raekoja tänav 3. Kinnistu 247 (241).

Tallinna vallaliste kaupmeeste kõrgkiht oli koondunud Suure Gildi juures tegutsevasse Mustapeade korporatsiooni,[x] kus regulaarselt koos käidi ning millel olid omad kindlad traditsioonid.

x x

x

Kokkuvõttena nägime, et rida Venemaal 19.sajandi I veerandil kehtestatud uusi tollitariife mõjus halvavalt Tallinna väliskaubandusele, viies selle tähtsuse miinimumini. Samal ajal elavnes sisekaubandus, kusjuures võimalused kaubandusega tegelemiseks avardusid. Arvuka saksa kaupmeeskonna kõrvale hakkas tekkima küllalt mõjukas vene kaupmeeste kiht. Samuti võime rääkida juba esimestest eestlastest-kaupmeestest. Kaupmeeste osatähtsus tervikuna elanikkonnas jäi vaadeldaval ajavahemikul aga peaaegu muutumatuks, kõikudes 19.sajandi I veerandil 3,5 %, II veerandil 4 % ümber.

---

[x] Peale kaupmeeste võisid selle klubi liikmeteks olla literaadid, sõjaväelased ja aadlikud. Lisaks Mustapeade klubile tegutsesid Tallinnas Aktsiaklubi, kuhu kuulusid ainult aadlikud, Kanuti Gildi klubi tsunftiliikmete-käsitööliste organisatsioonina ja klubi "Erholung", kus olid esindatud samade seisuste esindajad, kes Mustapeade klubisski.

Vabad inimesed.

Kõige arvukamalt olid linnas esindatud nn. vabad inimesed (Freie Leute). Nii nimetati väljastpoolt linna pärit vabu inimesi, kes asusid siia elama ning kes kirjutati linna maksukogukonna liikmeks. Nende elukohtadena olid märgitud linnamõisad, Toompea, vana all-linn, eeslinnad, majad, kus nad teenisid jne. Seega võis vabu inimesi kohata linnas kõikjal.

Enamus nendest töötas linnas maja- või äriteenijatena. Arvukalt oli nende seas mitmesuguseid käsitöölisi. Vabad inimesed on töötanud linnas kingseppade ja rätsepate, müürseppade ja raamatuköitjatena ning mitmetel teistel,käsitööaladel väljaspool tsunfte. Ka linna kõrtsmike, möldrite, voorimeeste ja kutsaritena olid paljud neist teenistust leidnud. Manufaktuurides leidsid rakendamist arvatavasti vabad inimesed töölistena (Arbeitskerl).[201]

Rääkides elanikkonna sotsiaalse koosseisu muutustest 19.sajandi I poolel, tuleb see kõige paremini esile just elanike selle rühmituse puhul.

VI revisjoni mittetäielike andmete põhjal oli 1811. aastal Tallinnas 1221 meessoost vaba inimest.[202] Arvatavasti oli see arv mõnevõrra suurem; lisaks veel naised, keda vabade inimeste seas oli ülekaalukalt rohkem.

---

201 ENSV RAKA, f.1864, nim. 2, s.-ü.VI-23, l.1-339.

202 Samas, s.-ü. VI-25 ja VI-26, l.1-23 ja 1-24.

1816.aastal moodustasid vabad inimesed 39,9 % Tallinna elanikkonnast, olles kõuge arvukamaks maksualuseks seisuseks linnas (5199 inimest). Järgnevalt hakkas nende osatähtsus, nagu näitavad ka tabel 8 ja lisa 7, mõnevõrra langema. 1834.aastal kuulus nende hulka 4985 inimest (32,2 %), 1852.aastal - 4238 inimest (23,8 %) ja 1854.aastal 4285 inimest (23,8 %). Võrreldes vabu inimesi teiste elanikkonna rühmitustega, näeme, et teatud langus nende arvus ei viinud siiski veel protsentuaalse esikoha kaotamisele.

Seejuures paistab silma, et sageli on linna elama asunul jäänud perekond maha endisesse elukohta. Nii näiteks elasid 1811.aastal Tallinnas "vaba inimene ja mölder Carl Birkenbusch", kelle kodu ja elamine olid Hagudi mõisas, "vaba inimene ja kutsar Ivan Fedor," kelle kodu jäi Vormsi saarele parun v.Stackelbergi juurde; "vaba inimene ja raamatuköitja Jakob Kunnberg" Riisipere mõisast jt.[203]

Nagu olemasolevate allikmaterjalide põhjal näib, olid vabad inimesed koosseisult pidevalt muutuvaks elanikkonna rühmituseks. Mõnedel nendest õnnestus end üles töötada. Enamasti need saksastusid ja arvati kaupmeeste, tsunftiliikmete ning vahel ka linnakodanike hulka. 1852.aastal oli saanud kaupmeeste III gildi liikmeks Peter Aleksander Tõnnisson, arvatavasti eestlane. Tsunftiliikmeteks võeti

---

[203] Samas.

vastu 22 vaba inimest, kes nime järgi otsustades olid samuti eestlased. Maksukohustusest vabastati üldse apteekriabi Carl Cristian Thomson ja linnaametnik Eduard Carl Backmann. Osa vabadest inimestest rändas välja Soome.[204] Samal aastal täienesid nende read Eesti- ja Liivimaa talupoegade arvel.[205]

Seega näeme, et vabade inimeste seisus Tallinna linnas andis täiendust kõigile elanikkonna grupeeringutele, kahanedes 39 aastaga 15,5 % võrra. Nii näib paika pidavat ka eespool avaldatud oletus tsunftiliikmete arvu täienemisest vabade inimeste arvel ning nende osast manufaktuuride ja esimeste vabrikute tööliste seas.

Peatudes vabadel inimestel tuleb rõhutada veel üht momenti. Kuigi naiste arv ületas kogu vaadeldaval perioodil linnas ja kogu kubermangus meeste oma, oli see eriti märgatav selle seisuse puhul. Nii oli 1816.aastal vabade inimeste seas mehi ainult 39,2 %, 60,8 % moodustasid naised. Suur oli vahe ka järgnevatel aastatel, mida lubab oletada see, et 1834.aastal oli naisi vabade inimeste seas 59,7 %, 1852.aastal - 56,2 % ja 1854.aastal 56,5 %, samal ajal kui kogu linna elanikkonnas kõikus naiste ülekaal 1-2 % vahel. Arvatavasti oli selle üheks põhjuseks asjaolu, et

---

[204] ENSV RAKA, f.1864, nim. 2, s.-ü.IX-176, l.180-187.

[205] Samas.

valdav enamus vabadest inimestest töötas majateenijatena, kelleks rõhuvas enamuses olid naised.

Kogu Eestimaa kubermangu linnade elanikkonnast moodustasid vabad inimesed 1854.aastal 25,8 %.[206] Seega oli lihtrahva ülekaal teistesse kihtidesse kuuluvate elanike arvuga võrreldes üldiseks nähtuseks kõikide linnade elus juba 19.sajandi I poolel.

Linnatalupojad.

Linnatalupoegade all on hingede revisjonide materjalides arvatavasti mõeldud mõisatest pärit talupoegi, keda rakendati nii manufaktuurides ja esimestes vabrikutes töölistena, kui ka põllutöödel ja koduses majapidamises.

Linnatalupoegade osa elanikkonnas oli kõige suurem vaadeldava perioodi algul. VI revisjoni andmetes 1811.aastal, kui ametlikult kehtis veel pärisorjus, me linnatalupoegade kategooriat ei leia. Seal näidatakse aga aadli isiklikus valduses olevaid talupoegi (herrschaftliche Erbleute), kes on nende majapidamises olnud teenijateks, kutsariteks, kokkadeks jne. Suur osa isiklikus valduses olevatest talupoegadest töötas linna- ja suvemõisates. Osa nimetatud elanikkonna kihti kuuluvate inimeste elukohana on märgitud mitmesugused mõisad, osa kohta - ostmise koht. Nii oli 1811.aastal rüütel ja riiginõunik Fromhold von Silferharnicki teenistuses olev Mihhail Afrosina poeg ostetud

---

[206] ENSV RAKA, f.1864, nim. 2, s.-ü.IX-176, l.308 ja 386.

koos emaga Odessa turult ning kokad Jaan ja Carl Peterburi kubermangust.[207]

VI revisjon ei anna maksualuste naiste arvu ühegi elanikkonna kihi osas. Maksualuste isiklike talupoegade-meeste arv oli 1811.aastal 270.[208] Koos naistega võis selliste talupoegade arv olla 550-560 vahel.

VII revisjoni ajal 1816.aastal enam sellist isiklike talupoegade kategooriat ei esine. Selle asemel on "linnatalupojad". Kaduda VI revisjonis isiklikus valduses olevate talupoegadena näidatud üle 500 inimese vahepealse 5 aastaga ei saanud. Tõenäoliselt lasti osa nendest seoses pärisorjuse kaotamisega vabaks ning nad läksid üle vabade inimeste seisusse. Selliseid juhuseid oli esinenud ka varem. Nii oli näiteks parun Ferseni teenistuses olnud "väike Hans" lastud 1804.aastal vabaks ja töötas 1811.aastal tislerisellina.[209]

Ent arvukad suvemõisad, samuti linnamõisad ei saanud läbi tööjõuta. 1816.aasta revisjonis on linnatalupoegademeeste arvuks märgitud 262, mis on väga ligilähedane 1811. aasta 270 meeshingele. Linnatalupoegade-naiste arvuna tõi VII revisjon ära 286. Kokku oli 1816.aastal Tallinnas 548

---

207 ENSV RAKA, f.1864, nim. 2, s.-ü.VI-25 ja VI-26, l. 1-24.

208 ENSV RAKA, f.1864, nim. 2, s.-ü.VI-26, l.1-23.

209 Samas, s.-ü. VI-25, l.21.

linnatalupoega, moodustades 4,2 % elanikkonnast üldse (vt. tabel 8 ja lisa 7). Sellepärast on alust arvata, et 1811. aastal isiklike talupoegadena märgitud inimesed on 1816. aasta revisjonis toodud ära linnatalupoegade nimetuse all. Nagu varem märgitud, moodustasid linnatalupojad arvatavasti osa ka kohalike manufaktuuride ja vabrikute töölistest.

Järk-järgult hakkas talupoegade osa linnaelanike arvus kahanema. 1834.aastal moodustasid nad 3 %, 1852.-1855.aastal aga kõigest 1,7 % linnarahvastikust. Tõenäoliselt arvati osa nendest teiste maksualuste seisuste koosseisu, osa anti nekruteiks või lihtsalt suri.

1852.aasta andmetel ei täienenud Tallinna elanike arv ühegi linnatalupoja arvel, kahanes aga 2 võrra: Lena Nidasson asus elama St.Peterburi ja Paul Johann Holtzmann arvati tsunftiliikmete hulka.[210]

Nagu näitab eeltoodu, vähenes linnatalupoegade osa ja ka arv Tallinnas vaadeldaval perioodil pidevalt. Sama protsess jätkus tõenäoliselt järgnevate aastate jooksul. Nende osatähtsus oli väike ka teistes Eesti linnades. Lisa 8 põhjal näeme, et 1854.aastal kõikus see keskmiselt 1,8 % piiril, olles suurem vaid Paldiskis, kus neid tõenäoliselt rakendati ka sadamatöödele.[211]

---

[210] ENSV RAKA, f. 1864, nim. 2, s.-ü.IX-176, l.180-187.

[211] Samas, l. 308 ja 386.

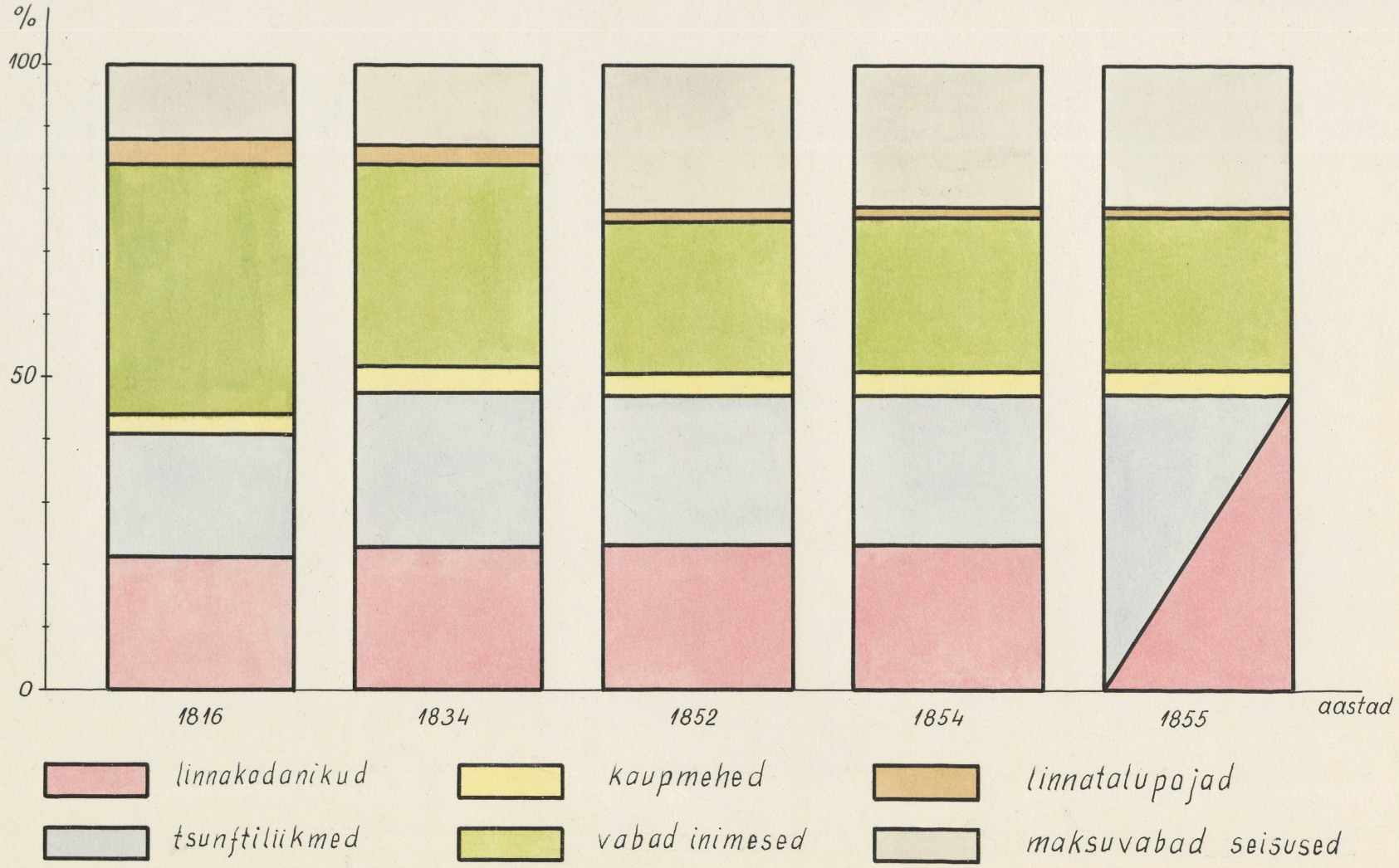

Joonis 5. Tallinna elanikkonna dünaamika 19. sajandi I poolel seisuste järgi.

x x

x

Käsitlenud elanikkonna struktuuri dünaamikat seisuste kaupa Tallinnas 19.sajandi I poolel nägime, et väikesed kõikumised olid omased kõigile linna elanike rühmitustele. Kuna kapitalismi areng oli alles eos ning põhiliseks jäid endiselt feodalismile omased jooned, ei saanud erilisi muutusi toimuda ka elanikkonna sotsiaalses koosseisus. Suuremad muutused selles eeldavad algul muutusi ühiskondlik-majanduslikus elus.

Vaadeldes erladi kõigepealt linnaelanikke nende kuuluvuse järgi maksukogukonda näeme, et maksualuste arv väheneb käsiteldaval ajavahemikul 10,7 % võrra maksuvabade elanike kasuks. Seejuures on tõenäoline, et nad täiendasid just literaatide hulka. Kuigi Tallinnas ei saa antud perioodil rääkida tervishoiust ja rahvaharidusest nende tõelises tähenduses, olid olemas omad koolid, raamatukogud, haiglad ja apteegid, mis vajasid kaadrit. Koos linna kasvuga kasvas ka linna ametnikkond. Need üksikud teated, mis meil on, kõnelevad sellest, et haritlaste hulka on arvatud nii kaupmehi, linnakodanikke, tsunftiliikmeid kui vabu inimesi, kusjuures eriti intensiivne maksuvaba elanikkonna kasv on alanud pärast 1834.aastat.

Maksualuse elanikkonna seas osutusid kõige stabiilsemateks rühmitusteks vaadeldaval perioodil kaupmehed ja linnakodanikud, kelle arv kasvas koos linnaelanike arvu

üldise kasvuga. Tsunftiliikmete arvuline kasv räägib käsitöö suurest tähtsusest selle perioodi Tallinna elanike elus.

Kõige enam kahanes vabade inimeste kategooria, kelle osatähtsus langes aastatel 1816-1855 (15,5 %). Kuid nagu eelnevalt nägime, oli see ühtlasi elanikkonna osaks, mis andis täiendust kõigile teistele seisustele, kaotamata seejuures arvulist kesikohta linnas. Pidevalt vähenes ka linna maksukogukonda registreeritud talupoegade osa.

Valitsev positsioon linnaelus jäi aga endiselt jõukate linnakodanike ja kaupmeeste kätte.

K O K K U V Õ T E

19.sajandi esimesel poolel toimus linnade sotsiaal-majanduslik areng Eestis suhteliselt aeglaselt. Selle otseseks põhjuseks oli maal valitsevate vanade tootmissuhete pidurdav mõju.

Sama nähtus oli iseloomulik Tallinnale, kus feodaalsed igandid säilitasid kogu käsiteldaval perioodil veel oma elujõu. Kuid nagu nägime, hakkasid ka uued, kapitalistlikule ühiskonnale omased jooned järk-järgult tungima linna ja tema elanike ellu. See väljendus eriti käsitöö ja kaubanduse alal kehtestatud uutes seadustes, mis ei likvideerinud küll täielikult vanu gildikaupmeeste ja tsunftimeistrite privileege, kuid andsid õiguse nimetatud aladel tegutseda senisest laiematele elanikkonna rühmitustele. Need uuendused sundis peale elu ise, sest tootmine tsunftikorra raames ei olnud enam võimeline rahuldama üha kasvavaid nõudmisi siseturul. Antud aega langes ka esimeste kapitalistlikku tüüpi tööstusettevõtete-manufaktuuride ja vabrikute rajamine, mille tootmisprotsessis rakendati ulatuslikult masinaid ning kasutati naiste ja alaealiste tööjõudu, mis on iseloomulik just kapitalistlikule tootmisele. Vaatamata tsunftikäsitöö kriisi järk-järgulisele süvenemisele, mis 1866.aastal viis tsunftisunduse kaotamisele, olid vaadeldaval perioodil kõik need uued elemendid alles väga nõrgad.

Linn tervikuna säilitas kasvutendentsi. Koos elanike arvu kasvuga (1,7 korda) suurenes ka linna territoorium, seda eriti eeslinnade arvel. Seejuures säilis tema jagunemine kaheks iseseisvaks administratiivseks üksuseks: Toompeaks ja all-linnaks. Rohkem rõhku hakati panema üldisele heakorrastusele. Suure populaarsuse omandas Tallinn kuurordilinnana.

Üheks oluliseks linna arengut pidurdavaks teguriks oli ühendusteede puudumine tagamaaga. Olukord lahenes alles pärast Balti raudtee avamist 1870.aastal.

Suhteliselt aeglane oli ka linnaelanikkonna üldine kasv. See suurenes 1782.aastast meie poolt vaadeldava perioodi lõpuni vaid 1,7-kordseks. Seejuures säilus rangelt feodalismile omane elanikkonna jagunemine maksuvabadeks ja maksukohustuslikuks seisusteks.

V.I.Lenin on märkinud, et statistika ei tohi muutuda eesmärgiks omaette, vaid ta peab peegeldama õigesti arvude taga peituvaid ühiskondlik-majanduslikke suhteid.[212] Absoluutsele täpsusele ei saa pretendeerida ka antud töös toodud arvulised andmed. See on tingitud eelkõige tolle aja statistilise materjali lünklikkusest.

Koos linnaelanike arvu üldise kasvuga suurenesid arvuliselt peaaegu kõik seisused, kusjuures nende osatähtsus linnaelanike seas jäi enam-vähem stabiilseks. Vabade ini-

---

[212] V.I.Lenin, Teosed, III kd., lk.424.

meste ja linnatalupoegade osa protsentuaalne vähenemine oli tõenäoliselt seotud nende siirdumisega teiste seisuste koosseisu. Tsunftiliikmete erikaal, mis vaatamata manufaktuuride ja vabrikute rajamisele ning kapitalistlike tootmissuhete tekkimisele ei vähenenud, vaid kasvas, viitab feodaalse tootmise elujõule Tallinnas antud perioodil.

Linnaelanike arv, nagu selgus, ei kasvanud loodusliku liikumise tulemusena. Iive jäi Tallinnas negatiivseks peaaegu kogu vaadeldaval perioodil. Vaatamata küllalt kõrgele sündimusele ei suutnud see ületada surmajuhtumite arvu, mis Tallinnas oli erakordselt kõrge. Eriti suur oli laste surevus. Seejuures olid need näitajad otseses seoses antud aasta konkreetsete majanduslike ja poliitiliste tingimustega.

Järelikult suurenes linna elanikkond sisserände tulemusena, kusjuures, nagu eespool märgitud, toimus tõus kõigi elanikkonna rühmituste arvel. Lihtrahva liikumine võis olla suurem, kui antud tööst ilmneb, sest suhteliselt mahajäänud tööstuslinnana ei suutnud Tallinn tõenäoliselt anda tööd kõigile saabunuile, põhjustades sellega nende edasi rändamise Venemaa kaugematesse kubermangudesse.

Kiiresti hakkasid Tallinn ja tema elanikkond kasvama seoses masinalise suurtööstuse rajamise, kapitalistlike suhete võidulepääsemise ja Balti raudtee avamisega 19.sajandi 70-ndatel aastatel. Sellesse perioodi langesid ka kardinaalsed muudatused elanikkonna sotsiaalses koosseisus, s.o.töölisklassi ja kodanluse formeerumine.

L I S A D

Lisa 1

Linnaelanike arvu dünaamika Eesti linnades 19.sajandi I poolel [x]

Linn	A A S T A			
	1782	1819-1825	1848	1855
Tallinn	12000	12872	16143	17421
Haapsalu	594	647	1874	2019
Paide	440	857	3619	3640
Rakvere	375	574	4018	4716
Paldiski	211	184	752	856
Tartu	3421	8499	12702	-
Pärnu	1954	4087	5661	-
Valga	891	451	2006	-
Viljandi	603	951	2124	-
Võru	242	797	2605	-
Kuressaare	1379	1945	3846	-

[x] Eesti majandusajalugu, Tartu, 1937, lk.460-461; Eesti rahva ajalugu, III kd., Tartu, 1935, lk.1575; ENSV RAKA, f. 1864, nim. 2, s.-ü. IX-176, l.386 ja f. 29, nim. 3, s.-ü. 874, l.33-34; "Rigasche Stadtblätter" nr. 47, 22.novembril 1856.

Lisa 2

Vägede paigutus ja arvuline suurus Tallinna linnas 1833.aastal[x]

Väeosa nimetus	Arv	
	Maavägi	Merevägi
Tallinna garnison № 2		
a) pataljon	1046	
b) invaliidikomando	285	
c) liikuv invaliidide rood	158	
Tallinna kantonistide poolpataljon	621	
Tallinna insenerikomando	30	
Sõjaväeline tööliste poolrood № 5	100	
Sõjaline vanglateenistus (vangivalvurid)	24	
a) selle juures vange	1230	
Tallinna kahurväegarnison	420	
Sandarmikorpus	36	
Sõjaväelasi Tallinna komandatuuri juures	29	
5 Balti mere laevastiku tegevekipaaži		4000
Mereväe ladude valverood		100
Transportekipaaž № 6		678
Tööekipaaž № 7		263
Mereväe vanglateenistus		25
a) selle juures vange		75
Mereväe tööpoolrood № 6		48
Insener-mereväeline ehitusrood		21
Sõjaväelasi Balti majakate ja mereväe ametkonna juures		100
K o k k u	2749	5225

[x] Военно-статистическое обозрение..., Ік.333-335.

Lisa 3

Muutused sõjaväe arvulises koosseisus Tallinna linnas alates 1833.aastast [x]

Aasta	Sõjaväelaste arv	Märkusi
1	2	3
Tallinna garnison		
1833	1489 meest	Koosnes pataljonist
1834	678 "	ja 2 komandost. Kuni
1853. jaanuar	981 "	1859.aastani nimetati
1854. mai	1193 "	seda Tallinna garniso-
1854. september	1306 "	nipataljoniks, 1859-
1855. jaanuar	1301 "	1864 - Tallinna si-
1855. august	1192 "	sekaitse pataljoniks.
1856. jaanuar	1195 "	Tegelikult oli viima-
1856. august	1392 "	ne nimetus käibel ju-
1857. jaanuar	1357 "	ba varem.
1857. september	1087 "	
1862. jaanuar	905 "	
1862. juuni	875 "	
1864. september	710 "	
1865. juuli	317 "	
Invaliidkomando		
1833	158 meest	
1834	142 "	
1849	241 "	
1853	119 "	
1854	65 "	
1855	63 "	
1856	64 "	
1857	64 "	
1862	71 "	
1864	50 "	

1	2	3
Liikuv invaliidide rood		
1833	158 meest	
1826-1857	189 "	
1857-1864	125 "	
1864	92 "	
Kahurväegarnison		
1833	420 "	Lahkus Tallinnast
1834-1855	444 "	1859.aasta oktoob-
1855-1856	750 "	ris.
1857-1859	472 "	
Insenerikomando		
1833	30 "	Varasemad andmed ar-
1853	42 "	vulise suuruse kohta
1857	38 "	puuduvad täielikult.
1862	33 "	
1865	39 "	
Õppesapööride pataljoni juures olev õppekomando Peterburist		
1857	84 "	Käis suveti Tallinnas
1862	64 "	kindlustustöödel.
Laadoga reservpataljon		
1857	832 "	Toodi 21.X 1857 Tal-
1863	1940 "	linnasse.
Piirivalve		
1834-1861	43 "	

1	2	3
	M E R E V Ä G I	
Laevastik		
1833-1834	2932 (13 laeva)	Tegelikult pidi
1852-1853	4717 (10 ")	1853/54.aasta tal-
1853-1856	1277 (7 ")	veks 11 laeva 3485
1856-1857	3279 (5 ")	mehega Tallinnasse
1861-1862	2004 (2 ")	jääma, kuid tingi-
1864-1865	22 (1 laev)	tuna sõja puhkemi-
		sest sõitsid 4 lae-
		va 2208 mehega ära.
Transportekipaaž		
1826	515	Tallinnas oli ainult
1833	678	pool sellest ekipaa-
1851	454	žist, ülejäänud mees-
		kond oli Kroonlinnas.
Balti majakate ja mereväe ametkonna juures		
1833	100	
1856	28+82=110	
1857	20+90=110	
1861	27+42= 69	

x Tabel on koostatud E.Kluge tsit. teoses lehekülgedel 47-48 toodud andmete põhjal.

Lisa 4

Surnult sündinud laste osa sündide üldarvus aastatel 1834-1858

Aasta	Sündide koguarv	Selle hulgas			
		elusalt sündinud		surnult sündinud	
		Arv	%	Arv	%
1834	823	802	97,4	21	2,6
1835	850	830	97,6	20	2,4
1836	870	845	97,1	25	2,9
1837	817	802	98,2	15	1,8
1838	879	850	96,7	29	3,3
1839	894	869	97,2	25	2,8
1840	894	866	96,9	28	3,1
1841	942	917	97,3	25	2,7
1842	989	969	98,0	20	2,0
1843	953	927	97,3	26	2,7
1844	929	901	97,0	28	3,0
1845	963	939	97,5	24	2,5
1846	977	961	98,4	16	1,6
1847	927	896	96,7	31	3,3
1848	954	929	97,4	25	2,6
1849	987	961	97,4	26	2,6
1850	998	958	96,0	40	4,0
1851	1002	977	97,5	25	2,5
1852	1035	997	96,3	38	3,7
1853	1045	1008	96,5	37	3,5
1854	842	810	96,2	32	3,8
1855	806	782	97,0	24	3,0
1856	1041	1005	96,5	36	3,5
1857	972	938	96,5	34	3,5
1858	951	917	96,4	34	3,6

Lisa 5

Sündide arv Tallinna linnas aastatel

aastatel 1834-1858

Aasta	Tsiviil-kogudustes	Protsent	Sõjaväe-koguduses	Protsent	Kokku
1834	646	78,5	177	21,5	823
1835	687	80,8	163	19,2	850
1836	708	81,4	162	18,6	870
1837	642	78,6	175	21,4	817
1838	709	80,7	170	19,3	879
1839	693	77,5	201	22,5	894
1840	714	79,9	180	20,1	894
1841	727	77,2	215	22,8	942
1842	754	76,2	235	23,8	989
1843	740	77,6	213	22,4	953
1844	698	75,1	231	24,9	929
1845	780	81,0	183	19,0	963
1846	770	78,8	207	21,2	977
1847	722	77,9	205	22,1	927
1848	777	81,4	177	18,6	954
1849	792	80,2	195	19,8	987
1850	808	81,0	190	19,0	998
1851	819	81,7	183	18,3	1002
1852	846	81,7	189	18,3	1035
1853	862	82,5	183	17,5	1045
1854	712	84,6	130	15,4	842
1855	697	86,5	109	13,5	806
1856	854	82,0	187	18,0	1041
1857	782	80,5	190	19,5	972
1858	807	84,9	144	15,1	951

Sündide, abielulumiste, surmajuhtumite ja iibe keskmine Eestimaa kubermangus 1838 - 1849 aastatel [x]

Linna või maakonna nimetus	Sündis			Suri			Iive			Abielusid
	Mehi	Naisi	Kokku	Mehi	Naisi	Kokku	Mehi	Naisi	Kokku	
Tallinn	512	469	981	876	508	1384	-364	- 39	- 403	333
Rakvere	32	41	73	38	35	73	- 6	+ 6	0	19
Paide	21	23	44	25	21	46	- 4	+ 2	- 2	11
Haapsalu	26	22	48	26	19	45	0	+ 3	- 3	15
Paldiski	7	7	14	5	5	10	2	2	- 4	2
Kokku linnades	598	562	1160	970	588	1558	-372	- 26	- 398	380
Harjumaa	1304	1253	2557	1044	1085	2129	+260	+168	+ 428	612
Virumaa	1342	1272	2614	1024	1033	2057	+318	+239	+ 557	577
Järvamaa	742	693	1435	581	603	1184	+161	+ 90	+ 251	341
Läänemaa	1204	1158	2362	1002	1036	2038	+202	+122	+ 324	530
Kokku maakondades	4592	4376	8968	3651	3757	7408	+941	+619	+1560	2060
Üldse kubermangus	5190	4938	10128	4621	4345	8966	+569	+593	+1169	2440

[x] Koostatud: Военно-статистическое обозрение, lisa 10 põhjal.

Lisa 7

Eestimaa kubermangu linnade elanikkonna sotsiaalne koosseis 1854.aastal [x]

Seisus	Tallinn				Paldiski				Rakvere				Paide				Haapsalu				Üldse			
	Mehi	Naisi	Kokku	%	Mehi	Naisi	Kokku	%	Mehi	Naisi	Kokku	%	Mehi	Naisi	Kokku	%	Mehi	Naisi	Kokku	%	Mehi	Naisi	Kokku	%
Kaupmehed	400	307	707	4,0	14	11	25	2,9	53	37	90	1,9	18	16	34	0,9	36	34	70	3,5	521	405	926	3,2
Linnakodanikud	1873	2171	4044	23,2	175	187	362	41,9	688	709	1397	29,7	1049	1205	2254	62,0	101	139	240	11,9	3886	4411	8297	28,9
Tsunftiliikmed	2193	1958	4151	23,8	82	94	176	20,4	702	706	1408	30,0	290	276	566	15,6	359	345	704	35,0	3626	3379	7005	24,4
Vabad inimesed	1865	2417	4282	24,5	78	97	175	20,3	701	841	1542	32,8	257	330	587	16,1	313	482	795	39,5	3214	4167	7381	25,8
Talupojad	118	178	296	1,7	18	22	40	4,6	31	66	97	2,1	15	25	40	1,1	20	22	42	2,1	202	313	515	1,8
Kokku																								
Maksuvabad	...	...	3980	22,8	...	...	85	9,9	...	...	165	3,5	...	...	155	4,3	...	...	161	8,0	...	...	4546	15,9
Üldse	17460		367	411	863		2175	2359	4699		1629	1852	3636		829		2012	100,0	11449	12675		100,0		
		100,0				100,0				100,0				100,0		1022						28670		

Märkus: maksuvabade elanike arv on võetud 1855.aasta jaanuari seisuga, eeldades, et see alates 1854.aasta augustist ei muutunud.

---

[x] Koostatud: ENSV RAKA, f. 1864, nim. 2, s.-ü. IX-176, l.308 ja l.386 põhjal.

Lisa 8

Tähtsamad tööstusettevõtted Tallinnas 19.sajandi I poolel [x]

Ettevõtte nimetus ja asutamisaasta	Tööliste arv				
	1804-1805	1815-1816	1822	1830-1845	1846-1848
1. Sitsimanufaktuur - 1793, 1804	75	60	50	-	-
2. Metzke sitsimanufaktuur - 1799	44	-	-	-	-
3. Baueri kalevimanufaktuur	-	35	-	-	-
4. Tallinna linna telliselööv	45	30	35	...	...
5. Krichi telliselööv	15	15	-	-	-
6. Lutheri kriidi- ja pliiatsimanufaktuur - 1812	-	30	-	-	-
7. Tubakamanufaktuur - 1811	-	20	...	...	50
8. Tallinna suhkrumanufaktuur - 1811	-	40	45	-	-
9. Falki klaverimanufaktuur - 1818	-	-	36	...	...
10. Fr.Noltke äädika-, šokolaadi- ja värvimanufaktuur - 1804	...	-	-	-	-
11. G.Eggersi tikumanufaktuur - 1838	-	-	-	110	111
12. G.Eggersi äädika-, suhkru- ja värvimanufaktuur - 1830	-	-		10-12	28
13. Paberivabrik - 1836				125	100
14. Masinaehitustehas - 1828				36-55	29
15. Mayeri malmi- ja naelavabrik - 1842				...	25
16. Nahamanufaktuur	-	-	-	19(1842)	20
17. Admiraliteedi töökojad	...	...	...	...	...

[x] Koostatud: O.Karma, tsit. teos, lk.51-59 ja 100; E.Alamaa, A.Kivi, tsit. teos, lk.318-319 ja Военно-статистическое обозрение, lisa 29 põhjal.

Lisa 9

Haiglad ja heategevad asutused Tallinnas

Tallinnas 1847.aastal[x]

Nimetus	Arv	Kasutajate arv		
		Mehi	Naisi	Kokku
1. III klassi sõjaväehaigla 700 alama ametniku ja 10 ohvitseri jaoks (ka naiste osakond), Juhkentalis (Joachimstalis)	1	5107	324	5431
Ühiskondlikule Hoolekandeprikaasile alluvad asutused:				
2. Haigla 100 inimesele	1	374	358	732
3. Hullumaja	1	7	8	15
4. Seek 100 inimesele	1	74	106	180
5. Aleksandrovi seek 24 inimesele	1	4	7	11
a) selle juures vaeslaste varjupaik 12 lapsele	1	2	4	6
6. 6 voodiga sünnitusmaja vaestele	1	-	49	49
Linna- ja eraasutused:				
1. Linnaseeke	2	27	76	103
2. Toompea vaeslaste varjupaik	1	31	13	44
3. Toompea leskede maja 4. Toompea seek	1	11	20	31
5. Dr.Lutheri vaeslaste varjupaik	1	-	11	11
6. Lastekodu	1	40	18	58
Kokku	13	5677	994	6671

[x] Koostatud: Военно-статистическое обозрение, lk.307-308 põhjal.

Р е з ю м е

Целью данной работы является показать развитие населения Таллина в первой половине I9 века.

В I8-I9 вв. территория Эстонии входила в состав Российской империи. Несмотря на то, что в течение всего рассматриваемого периода господствующими были феодальные производственные отношения, постепенно начинают проникать в город и быт его населения также и новые, характерные для капиталистического общества черты. Это особенно выражается в новых законах в области ремесел и торговли, которые хотя полностью и не ликвидировали старых привилегий цеховых мастеров и купцов гильдии, однако расширили права в упомянутых областях более широких слоев населения. Закладывались первые промышленные предприятия капиталистического типа - мануфактуры и фабрики.

Территория города увеличивалась особенно за счет пригорода. При этом сохранялось его деление на две самостоятельные административные единицы: Вышгород и нижний город. Большую популярность Таллин приобрел как курортный город.

Население города увеличилось за I782-I858 годы в I,7 раза (см.рис.I). В то же время оно подразделялось на две большие группы: необложенных в окладе и обложенных в окладе сословия, как это было характерно в период феодализма. От налогового обложения были освобождены дворяне и литераторы, к сословиям, подлежащим налоговому обложению относились

городские граждане, цеховые (мещане), купцы, вольные люди и городские крестьяне. С общим ростом численности населения Таллина, увеличились численно почти все сословия, при этом их удельный вес в городском населении оставался более-менее стабильным (см.рис.5). Процентуальная часть вольных людей и городских крестьян уменьшилась, но это, по всей вероятности, было обусловлено их переходом в другие сословия. Удельный вес цеховых (мещан), несмотря на зарождение капиталистических производственных отношений и образование мануфактур и фабрик, не уменьшился, а, наоборот, увеличился. Это говорит о жизнеспособности феодального производства в Таллине данного периода.

Численность городского населения не увеличивалась в результате естественного прироста. Естественный прирост в Таллине был негативным почти в течение всего рассматриваемого периода. Несмотря на то, что рождаемость в городе была высокой, она не превышала смертности (см.рис.3). Необычно высокой была детская смертность. При этом упомянутые показатели непосредственно зависели от экономических и политических условий данного года.

Городское население увеличивалось в основном за счет иммиграции. Однако поскольку Таллин был относительно остальным промышленным городом, он не мог предоставить работу всем приезжим и это, по всей вероятности, было причиной их дальнейшей иммиграции в отдаленные губернии России. Этим объясняется медленное увеличение городского населения.

Развитие Таллина и его населения тормозило отсутствие возможностей сообщения с внутренними районами страны.

Быстрый рост городского населения начался лишь в 70-ые годы 19 века, в связи с созданием крупной машинной промышленности, победой капиталистических отношений и открытием Балтийской железной дороги (1870). В этот период произошли и кардинальные изменения в социальном составе населения, а именно формулирование рабочего класса и буржуазии.

Kasutatud allikmaterjalide ja kirjanduse nimekiri

I Marksismi-leninismi klassikud

1. Lenin, V.I., Teosed, III kd.
2. Marx, K., Kapital, I kd., Tallinn 1953.

II Arhiivimaterjalid

Eesti NSV Riiklik Ajaloo Keskarhiiv (ENSV RAKA)

1. Fond nr. 29 - Eestimaa Kuberneri Kantselei
2. " nr.178 - Eestimaa Kroonupalat
3. " nr.291 - Baltimaade Kindralkuberneri Kantselei
4. " nr.1864 - Eestimaa Revisjonilehtede Kollektsioon

III Trükitud allikad

1. Hupel, A.W. Die gegenwärtige Verfassung der Rigischen und der Revalschen Statthalterschaft. Zu Ergänzung der topographischen Nachrichten von Lief- und Estland. Riga 1789.
2. Kluge, E. Biostatik der Stadt Reval und ihres Landkirchsprengels für die Jahre 1834-1862. Reval 1867.
3. Koeppen, P.v. Die Bewohner Estlands (Lu le 19.juin 1846).
4. Koeppen, P.v. Russlands Gesammt-Bevölkerung im Jahre 1838. St.Petersburg 1843.
5. Koeppen, P.v. Über Russlands Stadte, mit besonderer Hinsicht auf deren Bevölkerung. St.-Petersburg 1840. = P.V.Koeppen, Über Russlands Stadte.

6. Koeppen, P.v. Über die Vertheilung der Bewohner Russlands nach Ständen in den verschiedenen Provinzen. St.Petersburg 1847.

7. Possart, P. A.F.K., Statistik und Geographie des Gouvernements Estland. Stuttgart 1846.

8. Tallinna Linna Statistiline Aastaraamat 1924. Tallinn 1925.
= TLSA

9. Taxation der Immobilien der Gouvernements- und Hafenstadt Reval. Reval 1865.
= Taxation ...

10. Uexküll, R.v. Verzeichniss der Rittergüter in Estland. Reval 1853.

11. Военно-статистическое обозрение Российской Империи. Ч. III , Санктпетербург 1852.
= Военно-статистическое обозрение.

IV Perioodika

1. "Horisont", 1968, nr. 4.

2. "Das Inland", 1838-1939 .

3. "Ma-Rahva Näddala Leht", 1823, nr. 30.

4. "Ostsee Provinzenblatt", 1824, 1826.

5. "Provinzialblatt für Kur-, Liv- und Estland", 1828-1830

6. "Revalsche Wöchentliche Nachrichten", 1796-1852.
= "RWN"

7. "Rigasche Stadtblätter", 1856, nr.47.

8. "Teataja", 1901, nr.3.

V Kirjandus

1. Alamaa, E., Kivi, A., Tallinn. Linna asustus- ja ehitusajaloolisi materjale seitsmes köites. Tallinn 1966.
2. Die Bäder am Ostseestrande. Leipzig 1828.
3. Eesti majandusajalugu. Toim. O.Liiv, H.Sepp, J.Vasar. Tartu 1937.
4. Eesti NSV ajalugu kolmes köites. I kd., Toim. G.Naan ja A.Vassar. Tallinn 1955.
5. Eesti NSV ajalugu (kõige vanemast ajast tänapäevani). Toim. G.Naan. Tallinn 1952. Teine trükk, Tallinn 1957.
6. Eesti rahva ajalugu kolmes köites, III kd., Toim. J.Libe, A.Oinas, H.Sepp, J.Vasar. Tartu 1937.
7. Karma, O. Tööstuslikult revolutsioonilt sotsialistlikule revolutsioonile Eestis. Tallinn 1963.
8. Kenkmaa, R., Vilbaste, G. Tallinna bastionid ja haljasalad. Tallinn 1965.
9. Nottbeck, E., Neumann, W., Geschichte und Kunstdenkmäler der Stadt Reval. Reval 1904.
10. Peets, T., Kenkmaa, R., Tallinn. Ajalooline ja kunstiajalooline juht. Tallinn 1934.
11. Petri, I. Briefe über Reval nebst Nachrichten von Ehst- und Liefland. Deutschland 1800.
12. Pullat, R., Tallinnast ja tallinlastest. Tallinn 1966.
13. Rigby (Eastlake), E., Baltische Briefe. Leipzig 1846.
14. Sprengfeld, S. Meine Vaterstadt Reval vor 50 Jahren. Dorpat 1887.
15. Vahtre, S. Rahvastiku liikumisest Eestimaa kubermangus XVIII sajandi lõpul ja 19.sajandi I poolel. Ajaloo järskudel radadel. Tallinn 1966.

16. Vahtre, S. Hingede revisjonide andmete kasutamisest ajalooallikana. ENSV Teaduste Akadeemia Toimetised. Ühiskonnateaduste seeria, 1964, nr.2.

17. Üprus, H. Tallinn aastal 1825. Tallinn 1965.

18. Поездка в Ревель. Русские повести и рассказы А.Марлинского. Ч. VI , Санктпетербург 1837.

19. Пресса, Р. Народонаселение и его изучение. Статистика 1966.

20. Яцунский,В.К. Значение экономических связей с Россией для хозяйственного развития городов Прибалтики в эпоху капитализма. "Исторические записки", 1954, т. 45.

VI Käsikirjad

1. Kivi, A. Tallinna tänavad. Ajaloolis-topograafiline uurimus tänavanimedest ja nende päritolust. Käsikiri, autori valduses. Tallinn 1967.

2. Pihlau, V. Haapsalu linna ajaloost 19.sajandi I poolel. Diplomitöö 1959. Käsikiri säilitatakse TRÜ NSV Liidu ajaloo kateedris.